

ИСТОРИЈА ВИЗАНТИЈЕ

(од Константина
Великог до битке
код Манцикерта)

БОРИС БАБИЋ

Бања Лука, 2026.

Аутор:

проф. др Борис Бабић

Наслов публикације:

Историја Византије (од Константина Великог до битке код
Манцикерта)

Издавач:

Универзитет у Бањој Луци, Филозофски факултет
Универзитетски град, Булевар војводе Петра Бојовића 1А

За издавача:

проф. др Радослав Гајанин
проф. др Срђан Душанић

Рецензенти:

проф. др Борис Стојковски
проф. др Аранђел Смиљанић

**Број и датум одлуке Сената Универзитета / вијећа о
давању сагласности на публикацију:**

02/04-3.2958-48/25

Лиценца:

Ауторство – без прерада (CC BY-ND)
<https://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>

Секретар за издавачку дјелатност:

Марко Аћић

Лектор и коректор:

др Драган Драгомировић

Аутор прелома и графичке обраде публикације:

Небојша Ђумић

Штампарија:

"PRINT SHOP" д.о.о. Источна Илица

Тираж:

100

Мјесто и година штампања:

Бања Лука, 2026.

Садржај

- 5 | ПРЕДГОВОР
- 7 | ШТА ЈЕ ВИЗАНТИЈА
- 9 | ПЕРИОДИЗАЦИЈА ВИЗАНТИЈСКЕ ИСТОРИЈЕ
- 13 | ГЕОГРАФСКИ ПОЛОЖАЈ
- 15 | ИЗВОРИ
- 23 | РЕФОРМЕ ДИОКЛЕЦИЈАНА И КОНСТАНТИНА ВЕЛИКОГ
- 31 | ВЛАДАВИНА КОНСТАНТИНА I ВЕЛИКОГ (324-337)
- 39 | ВИЗАНТИЈСКО ЦАРСТВО ОД СМРТИ КОНСТАНТИНА ВЕЛИКОГ
ДО ПОЛОВИНЕ V ВИЈЕКА
- 49 | ВИЗАНТИЈСКИ СУКОВИ СА ХУНИМА, ГОТИМА И
ИСАВРИЈАНЦИМА У V ВИЈЕКУ
- 55 | ВЛАДАВИНА АНАСТАСИЈА I (491-518)
- 59 | ВЛАДАВИНА ЦАРА ЈУСТИНИЈАНА I (527-565)
- 69 | ПРИЛИКЕ У ВИЗАНТИЈСКОМ ЦАРСТВУ НАКОН СМРТИ
ЈУСТИНИЈАНА I
- 73 | ВЛАДАВИНА ЦАРА МАВРИКИЈА (582-602)
- 77 | ВЛАДАВИНА ЦАРА ИРАКЛИЈА (610-641)
- 85 | ВЛАДАВИНА КОНСТАНСА II (641-668)

- 91 | ВЛАДАВИНА КОНСТАНТИНА IV (668-685)
- 95 | ВЛАДАВИНА ЈУСТИНИЈАНА II (685-695, 705-711)
- 101 | ВЛАДАВИНА ЛАВА III (717-741)
- 105 | ИКОНОБОРСТВО VIII ВИЈЕКА
- 111 | ВЛАДАВИНА ЦАРА КОНСТАНТИНА V КОПРОНИМА (741-775)
- 119 | ВЛАДАВИНА КОНСТАНТИНА VI (780-797) и ИРИНЕ (797-802)
- 123 | ВИЗАНТИЈА и КАРЛО ВЕЛИКИ
- 127 | ВИЗАНТИЈА и КРУМ
- 131 | ВЛАДАВИНА ЛАВА V ЈЕРМЕНИНА (813-820)
- 135 | ВЛАДАВИНА ЦАРА МИХАИЛА II (820-829)
- 139 | ВЛАДАВИНА ЦАРА ТЕОФИЛА (829-842)
- 141 | ВЛАДАВИНА МИХАИЛА III (842-867)
- 151 | ВЛАДАВИНА ЦАРА ВАСИЛИЈА I (867-886)
- 157 | ВЛАДАВИНА ЦАРА ЛАВА VI (886-912)
- 165 | ВЛАДАВИНА ЦАРА РОМАНА I ЛАКАПИНА (920-944)
- 169 | ВЛАДАВИНА КОНСТАНТИНА VII ПОРФИРОГЕНИТА (945-959) и
НИКИФОРА II ФОКЕ (963-969)
- 175 | ВЛАДАВИНА ЦАРА ЈОВАНА I ЦИМИСКИЈА (969-976)
- 179 | ВЛАДАВИНА ВАСИЛИЈА II (976-1025)
- 185 | ПРИЛИКЕ у ВИЗАНТИЈСКОМ ЦАРСТВУ НАКОН СМРТИ
ВАСИЛИЈА II
- 191 | ВЕЛИКИ ЦРКВЕНИ РАСКОЛ 1054. ГОДИНЕ
- 197 | ВЛАДАВИНА ИСАКА I КОМНИНА (1057-1059)
- 199 | ВЛАДАВИНА КОНСТАНТИНА X ДУКЕ (1059-1067) и РОМАНА
IV ДИОГЕНА (1068-1071)
- 203 | ИЗБОР ИЗ КОРИШТЕНЕ ЛИТЕРАТУРЕ

Предговор

Одлуку да напишем универзитетски уџбеник сам донио због чињенице да студенти Филозофског факултета Универзитета у Бањој Луци, који слушају и полагају предмет Историја Византије 1, немају одговарајући уџбеник који би им омогућио лакше савладавање градива предвиђеног силабусом за тај предмет. Још од оснивања факултета 1994. године, као основни извор сазнања о догађајима и процесима из византијске историје, студенти су користили приручник “Историја Византије”, који је написао Георгије Острогорски (1902-1976). Иако је ријеч о веома корисном дјелу, чији је аутор један од најзначајнијих византолога XX вијека, овај приручник својим садржајем није намијењен студентима већ формираним научницима. Многе историјске чињенице, које научници знају, студентима су сасвим непознате.

Сем тога, приручник Георгија Острогорског је написан прије 85. година. Као што је познато, он је првобитно настао још 1940. године на њемачком језику (Die Geschichte des Byzantinischen Staates - Историја византијске државе), да би под насловом “Историја Византије” на српскохрватски језик био преведен 1959. године, након чега је усљедило више фототипских издања.

Иако је још увијек веома цијењен у научним круговима, поједини чињенични подаци су одавно превазиђени и потребно их је прилагодити резултатима новијих истраживања. С друге стране, да би студенти друге године стекли одговарајућа знања о најважнијим догађајима из политичке, друштвене и црквено-политичке историје Византијског царства, градиво које ће учити мора бити прилагођено њиховом узрасту и предзнању, те има-

ти јасну педагошку функцију, коју уџбеник, за разлику од приручника, мора имати.

Мој уџбеник *Историја Византије (од Константина Великог до битке код Манцикерта)* не доводи у питање неоспоран квалитет приручника “Историја Византије” Георгија Острогорског. Искуство које сам стекао током више од двије деценије рада на Филозофском факултету у Бањој Луци помогло ми је да напишем уџбеник који ће студентима који слушају градиво по силабусу за овај предмет омогућити једноставније и приступачније стицање неопходних сазнања о историји Византијског царства, а самим тим и лакше полагање испита. То је био основни циљ овог подухвата.

Поред основног текста, уџбеник садржи одломке из извора и рјечник страних појмова, који ће студентима додатно помоћи у разумијевању градива.

А У Т О Р

Шта је Византија

Иако се често може прочитати да је Византија исто што и Источно римско царство, то није сасвим тачно. О Византији се може говорити и прије него што је Римско царство званично подијељено на Западно и Источно. Сасвим је прихватљиво мишљење да Византија представља **продужетак Римског царства** у источном дијелу Медитерана. Не може се рећи да је Византија насљедник Римског царства, јер Римско царство није пропало да би на његовим темељима настала нова држава. Византија се развила из позног римског царства без историјског прекида. Први византијски цар био је римски цар **Константин Велики** (306-337).

Византија као држава почивала је на три кључна елемента: **римско државно уређење, грчка (хеленистичка) култура и хришћанство**. Она се не може замислити без било којег од ова три фактора. Историја Византије није историја Грчке нити историја Грка у средњем вијеку. Становници Византије припадали су различитим групама народа (Грци, Словени, Германи, Јермени и бројни други). Они су се називали **Ромејима** односно **Римљанима**, а своју државу **Ромејским царством**. Назив Византија настао је тек у XVI вијеку и средњовјековним људима је био непознат. Судбина Византије била је директно повезана са њеном престоницом.

Због чињенице да је источни дио Римског царства био гушће насељен, да је много боље поднио економску кризу из III вијека, да је хришћана било знатно више на Истоку, те да се на Истоку налазило Персијско краљевство, највећи непријатељ Римљана, цар Константин Велики је одлучио да напусти Рим и на Истоку подигне нову престоницу. Тако је на мјесту некадашњег ан-

тичког града Византиона 330. године подигнут нови град који је проглашен „Новим“ односно „Другим“ Римом. По оснивачу је добио име **Константино-пољ**, а касније досељени Словени су га називали **Цариград**.

Периодизација византијске историје

Одавно је наглашена чињеница да се историја може дефинисати на два начина: као историјски процес и као наука која се бави изучавањем тог процеса. У историјском процесу нема прекида, нема вјештачки успостављених граница. Међутим, да би наука, али и настава историје, била јаснија и прегледнија, било је неопходно прошлост људског друштва распарчати на одређене периоде. Према основним принципима историјске методологије, свака периодизација мора да буде историјски образложена. Она мора да буде утемељена на догађајима који су се показали као прекретница у политичком, друштвеном и културном животу једне епохе. Оваква правила важе и за периодизацију византијске историје. У византинологији, историјској дисциплини која се бави епохом и судбином Византијског царства у политичком, друштвеном, вјерском, културном смислу, односно свеобухватно посматрајући цивилизацијском контексту, данас је опште прихваћена подјела на рановизантијски, средњовизантијски и позновизантијски период.

РАНОВИЗАНТИЈСКИ ПЕРИОД

Враћајући се још једном на јасно изражену чињеницу да је Византија продужетак односно директан наставак Римског царства у источном дијелу Медитерана, који је по својој култури и језику био хеленистички, а по вјери хришћански, долазимо до једне наизглед нерјешиве контроверзе. Ако је Византија наставак Римског царства, како је могуће да се говори о

њеном почетку, како да се одреди иницијални камен међаш њеног даљег развика? Одговор на ово питање могуће је дати ако се узме у обзир сврха и потреба периодизације. Да би прича о историји византијске цивилизације била јаснија, неопходно је указати на хронолошке границе те епохе. Питање почетка рановизантијског периода и уопште византијске историје интересовало је бројне историчаре. Познате су бројне хипотезе о формалном почетку византијске историје као што су: долазак Диоклецијана на престо 284. године, оснивање нове престонице Константинопоља 330. године, прихватање хришћанства као једине званичне религије око 380. године, подјела Римског царства на западну и источну половину 395. године и друге. Међутим, преовладава мишљење да је најпрецизнији одговор на ово питање почетак самосталне владавине Константина I Великог односно 324. година.

Нема сумње да су неке специфичности византијске епохе настале и у времену прије Константина Великог. То се прије свега односи на реформе у државној управи, привреди и организацији војске које је започео цар Диоклецијан, а које су настављене и у пуној мјери спроведене током владавине Константина Великог. Ове реформе условиле су преображај дотадашњег државног и друштвеног система.

Када историчар размишља о завршетку рановизантијског периода, он такође наилази на одређене недоумице. Дуго времена се сматрало да је ова епоха, позната под синтагмом касна антика, завршила анархијом која је настала након слома Јустинијанове рестаурације Римске империје. Прецизније вријеме ових збивања била би владавина цара Фоке (602-610).

Међутим, у новије вријеме, настало је мишљење да је између рановизантијског (касноантичког) и средњовизантијског раздобља постојао релативно широк временски интервал, који се може омеђити временским распонем од око 575. до око 650. године. Он је био обиљежен огромним територијалним губицима на Балканском полуострву и источном Медитерану, али и пропашћу градског живота, који је био једна од главних карактеристика антике. Многи велики градови су нестали, или су били замијењени селима и утврђењима. Позната је оцјена француског византолога Мишела Каплана да је Римско царство почивало на градовима, а византијско на селима и кастроима.

СРЕДЊОВИЗАНТИЈСКИ ПЕРИОД

Током владавине цара Ираклија (610-641) и његових непосредних наслѣдника Византијско царство је доживјело нову прекретницу како на спољнополитичком плану тако и у друштвеној, привредној, војној и административној структури. У то вријеме догодио се и културни преображај огромног значаја, јер је грчки језик постао званичан језик Византијског царства, чиме је нестала дотадашња језичка подвојеност карактеристична за рановизантијски период.

Много недоумица у византинологији изазвао је покушај одређивања хронолошке границе којом завршава средњовизантијски период. Тако постоје мишљења да се ова прекретница догодила почетком XI вијека након смрти цара Василија II, али и она која сугеришу да је преломна граница вријеме IV крсташког рата односно 1204. година. Ипак, имајући у виду да је током друге половине XI стољећа Византијско царство имало велике територијалне губитке, те да се током пола вијека од смрти Василија II готово у потпуности урушио византијски административно-управни систем, привредни и новчани систем, успостављен вијековима раније, сматрам да је 1071. година била суштинска прекретница између средњовизантијског и позновизантијског доба, које је трајало до коначне пропасти царства у XV вијеку.

Географски положај

Географско средиште Византијског царства од првих година постојања до коначне пропасти представљала је његова престоница односно Константинопољ. У рановизантијском и средњевизантијском периоду, односно до XII вијека, у њој се налазило не само сједиште цара и патријарха, већ и цјелокупне администрације и најважнијих привредних институција. Покушавајући да опстане, Византија је водила сталну борбу на два фронта. С једне стране, са народима који су са сјевера и сјеверозапада нападали њене европске области, те с друге стране, са народима који су пристизали са истока и југоистока у азијским областима.

Стручњаци за историјску географију утврдили су постојање три најважније географске зоне односно области на територији царства. То су **Источни Медитеран** који чине подручја Егејског, Црног и Мраморног мора са залеђем и острвима; **Мала Азија** са сусједним областима Јерменије, Грузије, Месопотамије и Леванта; и **Балканско полуострво** које је обухватало токове Саве и Дунава, Тракију, дијелове копнене Грчке која се приближава Егејском мору и Пелопонез.

Значај ове подјеле потврђују наводи компилативног дјела познатог под називом „Теофанов настављач“ у којем се у склопу причања о нападу Арабљана на острво Крит око 825. године каже: *а ова два континента, Азија рекот и Европа, јесу њоууи љаве и реја, (...) а уз то са сирадалним острвима, која су у средини чине облик чипавої шела...*

Повремени губитак неке од ових територија или већих њихових дијелова није угрожавао политичко или привредно функционисање државе, али

потпун, трајан губитак једне од ових области је био ненадокнадив. У временима највећих територијалних освајања, каква су Јустинијанова у VI вијеку, а повремено и касније, Византија је обухватала још неке важне области као што су Јужна Италија, дијелови Шпаније и Египат, али њихов каснији губитак није угрозио опстанак царства.

Извори

Потпуно познавање историјских догађаја, завршених у давној прошлости, није могуће без кориштења историјских извора. То су текстови, предмети и чињенице који нам пружају сазнања о прошлости. Извори могу бити различити по својој структури, поријеклу и времену настанка. Позната је подјела на наративне и материјалне изворе. Прву групу чине писмени, усмени и аудио-визуелни извори. За историчаре који се баве изучавањем давне прошлости највећи значај имају писани извори као што су хронике, историје, црквене историје... У материјалне изворе спадају археолошки остаци, натписи, новац, печати, оруђа и оружја, умјетничка дјела и сл.

Студенти основних студија потребно је да знају најважније наративне изворе из историје Византијског царства. У пракси се често дешава да постоји неразумијевање у вези са јасном дефиницијом и намјеном појединих наративних извора. Византијске **универзалне (свјетске) хронике** су историографска дјела која најчешће почињу причом о настанку свијета, што се према византијским схватањима усаглашеним у VII вијеку наводно догодило 5508. године прије нове ере. Након тога слиједи сукцесивно редање догађаја из ране античке историје, које постаје опширније од времена настанка старог Рима, а још детаљније од периода владавине појединих византијских владара. Навођење догађаја у свјетским хроникама је најчешће трајало до времена у којем је живио састављач хронике. Потребно је истаћи да је опис историјских догађаја у хроникама обликован према хришћанским схватањима о божјем провиђењу које наговјештава Армагедон односно коначан сукоб

добра и зла. У свјетским хроникама нема опширнијег приповиједања о протеклим догађајима, већ су поменути само најзначајнији догађаји из прошлости бројних народа, ратови, епидемије, земљотреси, пожари и сл.

Опширно приповиједање о протеклим догађајима са навођењем узрока и посљедица описаних догађаја карактеристично је за „**историје**“ у ужем смислу. По правилу, оне обухватају краћи временски период, али садрже знатно више детаља, подробнији опис историјских догађаја и личности које су на њих утицале.

Посебну групу историографских дјела карактеристичних само за рановизантијски период чине **црквене историје**. У њима је приказан развој хришћанске цркве кроз опис владавине појединих римских и касније византијских царева. Поред опширног приповиједања о животима првих хришћана, епископа, светитеља, мученика страдалих за вјеру, у овим дјелима значајна пажња посвећена је међусобним односима хришћана и пагана, те описима вјерских распри међу хришћанима након што је хришћанство престало бити прогоњена религија у Римском царству. Писање црквених историја престало је крајем VI вијека.

ИЗВОРИ ЗА РАНОВИЗАНТИЈСКУ ЕПОХУ

Зачетник византијске историографије био је **Евсевije** из Цезареје (око 260-339). Он је био први писац који је написао хронику и црквену историју. Хроника, написана у 2 књиге, обухвата вријеме од стварања свијета до 325. године. Она није сачувана у изворном облику, већ само у каснијим прерадама и преводима. Од тих прерада најзначајнија је она коју је начинио **Св. Јероним Стридонски** (347/8-420), чија хроника написана на латинском језику завршава 378. годином. Евсевijeва црквена историја је написана у 10 књига и обухвата вријеме од живота Исуса Христа до 324. године. Посљедње 3 књиге пружају опис пишевог времена, а првих 7 књига приказује прошлост. Евсевije из Цезареје је написао и панегиричко (похвално) житије Константина Великог.

Ипак, најзначајнији историчар IV вијека био је **Амијан Марцелин** (око 330-око 395). Иако је у етничком смислу био Грк, који је рођен у Антиохији, писао је на латинском језику. Његово историјско дјело, познато под насловом *Res gestae*, написано је у 31 књизи, а обухватало је вријеме од ступања

на престо цара Нерве 96. године па до битке код Хадријанопоља 378. године. Сачувано је свега 18 књига које описују вријеме од 353. до 378. године.

Од византијских писаца из V вијека треба поменути **Евнапија** из Сарда (око 345-око 420). Он је написао Историју у 14 књига, која обухвата вријеме од 270. до 404. године, али је сачувано само у фрагментима. Иако је као паганин био ненаклоњен хришћанима, каснији писци црквених историја користили су његово дјело. **Олимпиодор** из Тебе (прије 380-послије 425) написао је Историју у 22 књиге, сачувану у фрагментима, која покрива вријеме од 407. до 425. године. **Зосим** из Газе живио је знатно касније и своје историјско дјело под насловом Нова историја написао је почетком VI вијека. Међутим, у хронолошком смислу оно покрива вријеме од Октавијана Августа до Алариковог освајања Рима 410. године, а догађаји су детаљније описани након владавине цара Диоклецијана. Један од најзначајнијих извора за V вијек је Приск (око 410 до 420-послије 472) који је написао историју у 8 књига, сачувану у фрагментима која покрива вријеме од 433. до 471. године. То је најважнији извор за историју односа Византије и хунске државе за владавине Атиле.

У V вијеку настало је још неколико црквених историја. **Сократ** из Константинопоља (око 380-око 450) је написао црквену историју у 7 књига, која покрива вријеме од 306. до 439. Созомен из Газе (умро око 450) написао је црквену историју у 9 књига која је покривала вријеме од 324. до 439, али су завршни одломци, који су покривали вријеме од 425. до 439. године, изгубљени. **Теодорит** из Кира (393-око 460) написао је црквену историју која описује вријеме од 325. до 428. године. Филосторгије из Кападокије (око 368-око 439) саставио је црквену историју која наставља Евсевија из Цезареје и описује догађаје у наредних сто година, дакле од 324. до 425. године. Ово дјело је значајан извор за историју аријанства, а сачувано је у фрагментима.

Вријеме VI вијека представља такозвано „златно доба“ византијске историографије. Најзначајнији историчар ове епохе, а можда и цјелокупне византијске историје, био је **Прокопије** из Цезареје у Палестини (око 500-око 562) написао је Историју ратова (*De bellis*) у 8 књига, приповиједајући о сукобима цара Јустинијана са Персијанцима, Вандалима, Готима и Словенима. Ово дјело хронолошки покрива вријеме од 527. до 552. године. У дјелу О грађевинама (*De aedificiis*), које је написано између 553. и 555. године, Прокопије велича цара Јустинијана. Сем ова два дјела, написана у панегиричком

тону, око 550. године, написана је Тајна историја (*Historia arcana*). То је сасвим атипично дјело, које нема пандан у византијској историографији и књижевности. Главни јунаци овог дјела су Јустинијан и његова супруга Теодора, те војсковођа Велизар и његова супруга Антонина. Међутим, у Тајној историји је приказано налачије односно лоша страна грандиозне Јустинијанове епохе, па ово дјело, састављено од бројних измишљених прича, дворских сплетки и анегдота подсјећа на памфлет и удаљава се од древне Тацитове изреке да историчар мора да пише “*Sine ira et studio*” (Без мржње и пристрасности).

Други историчар ове епохе је **Агатија** из Мирине у Малој Азији (око 550-између 579 и 582). Написао је дјело О Јустинијановој владавини у 5 књига, које није завршено, а хронолошки покрива вријеме од 552. до 558. године. На њега се директно наставља **Менандар Протектор** из Константинопоља (умро након 582.) и описује вријеме од 558. до 582. године. Значајан је извор за односе Византије и Авара. На њега се наставља **Теофилакт Симоката** из Египта (око 580/590-послије 628) који је написао историју која покрива период од 582. до 602. године.

Од хроничара из VI вијека треба поменути комеса **Марцелина** (умро након 534). Он је написао на латинском језику хронику која покрива раздобље од 379. до 534. године. **Јован Малала** из Антиохије (око 490-послије 570) написао је свјетску хронику у 18 књига, која даје преглед догађаја од настанка свијета до посљедњих година Јустинијанове владавине, тачније прекида са 563. **Јован из Антиохије** саставио је хронику од Адама до 610. године, која је сачувана у фрагментима.

Од црквених историчара из VI вијека издвајају се Теодор Анагност (Лектор; умро око 530), који је написао црквену историју у 4 књиге, која покрива вријеме од 439. до 527. године и **Евагрије Схоластик** (око 536-око 593) написао је црквену историју у 6 књига, која покрива вријеме од 431. до 593. године и значајан је извор за христолошке распре током V и VI вијека.

ИЗВОРИ ЗА СРЕДЊОВИЗАНТИЈСКУ ЕПОХУ

Након „златног доба“ византијске историографије услиједила је велика оскудица сачуваних историјских извора. Зато за период VII и VIII вијека се може рећи да је „мрачно доба“ византијске историографије. Оваква синтагма била је узрокована недостатком историјских извора из ове епохе.

У првој половини VII вијека у Константинопољу је живио по имену непознати писац **Ускршње хронике**. Његово дјело покривало је раздобље од Адама до 629. године, али се текст прекида 628. године. Ова хроника је најважнији извор за аварско-словенску опсаду Константинопоља и има историјски значај само за VII вијек, док претходне вијекове описује доста сажето, ослањајући се на раније настале историјске изворе.

Владавину цара Ираклија и његове сукобе са Персијанцима у својим сповима описао је пјесник **Георгије Писида**. Већи значај имају епови посвећени походу против Персије 622. године, о аварско-словенској опсади Константинопоља 626. године, те панегирик Ираклијада, у којем се говори о побједи над Персијанцима 628. године. Важан извор за аварско-словенску опсаду Константинопоља 626. године је и бесједа ретора **Теодора Синкела**.

Најважнији извор ове епохе је хроника **Теофана Исповједника**, који је писао почетком IX вијека. Његова хроника састављена је између 810/811. и 814/815. године. Иако свјетске хронике по правилу приказују догађаје од стварања свијета односно од Адама до пишчевог времена, Теофанова хроника представља својеврсни изузетак. Теофан је на молбу пријатеља Георгија Синкела, наставио његову свјетску хронику, која је описала догађаје од Адама до почетка владавине цара Диокледијана односно до 284. године. Дакле, Теофанова хроника хронолошки почиње са Диокледијаном, а завршава са ступањем на престо цара Лава V Јерменина, односно 813. године. Заснована је на старијим, углавном изгубљеним изворима.

Сем Теофана, важан извор за епоху Ираклија и његових наследника је „Кратка историја“, коју је написао цариградски патријарх **Никифор I** (806-815). Ово дјело хронолошки покрива раздобље од 602. до 769, али је доста сажетије од Теофанове хронике, са значајним празнинама за период између 641. и 663. године, као и вријеме од 733. до 741. године. Патријарх Никифор је написао и „Кратку хронику“, која нема велику изворну вриједност, а садржи хронолошке таблице свјетских владара и црквених великодостојника у периоду од Адама до 829. године.

Из IX вијека сачувано је више историјских извора. Потребно је истаћи да су неки од њих настали у X вијеку, а да садржајем обухватају IX вијек. Прву деценију овог раздобља покрива Теофанова хроника. На Теофана се надовезује компилација настала под утицајем цара Константина VII Порфи-

рогенита, позната под именом **Теофанов настављач**. Она је написана у шест књига, а хронолошки покрива вријеме од 813. до 961. године, када се излагање изненада прекида. Ову компилацију саставила су најмање три аутора. Првих пет књига написано је по владавинама царева из IX вијека (Лав V, Михаилo II, Теофило, Михаилo III и Василије I). Познато је да је пету књигу, посвећену оснивачу Македонске династије, написао његов унук, **Константин VII Порфирогенит**. Шеста књига састоји се из два дијела. Први описује раздобље од 886. до 948, а други од 948. до 961. године.

За период прве половине IX вијека велику важност има хроника **Георгија Монаха**, који је писао у другој половини овог стољећа. Његово дјело хронолошки описује раздобље од Адама до 842. године, а има самосталну изворну вриједност за вријеме од 813. до 842. године.

По налогу цара Константина VII Порфирогенита настало је историјско дјело „Историја царева“, од **Јосифа Генесија**, писца који је живио у X вијеку, а који у четири књиге описује раздобље од 813. до 886. године. (I књига, период 813-820. посвећен је владавини Лава V, II књига, период 820-829. посвећен владавини Михаила II; III књига, период 829-842, односно владавину Теофила; IV књига период 843-886, односно владавину Михаила III (843-867) и владавину Василија I (867-886).

Другу половину IX вијека покрива хроника **Симеона логотета** или Симеона магистра. Иако је писац живио у другој половини X вијека (умро након 987.), ово дјело хронолошки описује вријеме од 842. до 948. године.

Најзначајнији византијски извор друге половине X вијека је историјско дјело **Лава Ђакона** (о. 950-након 992), које у десет књига описује вријеме од 959. до 976. године.

Раздобље XI вијека обухвата дјелатност неколико византијских историчара. Тако је **Михаило Псел** (1018-1096/1097) написао историју која хронолошки покрива раздобље од доласка на престо цара Василија II (976) до смрти Михаила VII Дуке (1078).

Михаило Аталијат је написао историју која покрива вријеме од 1034. до 1079. године. **Јован Скилица**, писац XI вијека, у облику хронике саставио је дјело под насловом „Преглед историје“ које хронолошки описује вријеме од 811. до 1057. године. На ово дјело хронолошки се надовезује анонимни писац познат под именом **Скиличин Настављач**, који описује раздобље од

1057. до 1079. године. Ово дјело нема већу изворну вриједност и углавном је засновано на историјском дјелу Михаила Аталијата.

Реформе Диоклецијана и Константина Великог

Полазну тачку државног развитка Византијског царства чини Римско царство изашло из велике економске кризе III вијека. Из тог разлога је причу о историји Византији потребно започети прије него што, по опште прихваћеној периодизацији, почиње византијска историја. Цјелокупни државни развитак рановизантијске епохе почивао је на реформама које су спровели цареви Диоклецијан и Константин I Велики.

Економска криза је посебно тешко погодила западне провинције Римског царства. Узроковала је смањење броја становника, а самим тим и недостатак радне снаге, опадање градске привреде односно занатства и трговине, те низ социјалних и политичких потреса. О размјерама демографске катастрофе свједоче подаци да је Римско царство у I вијеку имало око 70 милиона становника, а два вијека касније број становника је драстично смањен на око 50 милиона. У периоду од 235. до 284. године, у раздобљу познатом као „владавина војничких царева“ на царском престолу боравило је чак 37 царева, од којих су многи били узурпатори. Криза је погодила и источне провинције, али су те области због гушће насељености лакше издржале њене последице.

РЕФОРМЕ ВРХОВНЕ ВЛАСТИ

У новембру 284. године, у граду Никомедија, смјештеном у малоазијској области Битинија, војска је за новог цара прогласила Валерија Диокла, који је остао упамћен као Диоклецијан. Он се морао суочити са два крупна политичка проблема: пријетном од унутрашњих узурпација и стал-

ним притиском варварских инвазија. Вођен идејом јачања царског ауторитета, Диоклецијан је започео са реформом врховне власти. Он је схватио да му је потребан одан савладар са царским овлашћењима, да би држави био обезбијеђен трајан мир. Пошто није имао сина, изабрао је официра Максимијана, којег је доптирао и у љето 285. године именовао за **цезара** у Медиолану (Милану), а годину дана касније га је прогласио и за **августа**.

Имајући у виду чињеницу да су границе Римског царства биле угрожене нападима Персијанаца на истоку, берберских племена у сјеверној Африци, те бројних германских народа у Галији и Британији, Диоклецијан је наставио реформу врховне власти. Да би омогућио ефикаснију борбу са спољашњим непријатељима и спријечио узурпације унутар римске државе, он је марта 293. године успоставио систем **тетрархије** (тетрархија). Два врховна цара (августа) имали су два савладара (цезара), који нису били у крвном сродству са августом, већ су били доптирани према заслугама. Било је договорено да августи владају 20 година, те да их цезари наслиједе на положају цара и потом бирају нове цезаре.

Првобитно, титулу августа имали су Диоклецијан, који је изабрао за цезара на истоку Галерија и Максимијан, који је за цезара на западу поставио Флавија Констанција, познатијег под каснијим надимком Хлор. Ипак, потребно је истаћи да цезари, иако нису били крвно повезани са августима, јесу с њима били у родбинским везама. Галерије био ожењен Диоклецијановом кћерком Валеријом, а Констанције Максимијановом кћерком Теодором.

Ниједан од четворице владара није за своју престоницу одабрао Рим, што свједочи о слабљењу значаја овог града у царству. Диоклецијан је владао у Никомедији, Максимијан у Милану, Галерије у Солуну, а Констанције Хлор у Триру.

У складу са планом на којем је почивало стварање тетрархије двојица августа, Диоклецијан и Максимијан, у мају 305. године су се повукли с власти. Створена је друга тетрархија. Дотадашњи цезари Галерије и Констанције Хлор су именовани за августе, а нови цезари су постали Галеријев сестрић Максмин Даја на истоку, те војсковођа Север на западу. Имајући у виду некадашњу Диоклецијанову одлуку да цезари не буду у крвном сродству са августима, заобиђени су Максимијанов син Максенције и Констанцијев син Константин, иако су обојица имала велики углед у војсци.

Друга тетрархија није дуго трајала. Већ крајем јула 306. године у војном логору у Јорку умро је Констанције Хлор, а војници су прогласили за августа његовог сина Константина, који је од лета 305. године боравио са оцем. На вијест о тим догађајима, 307. године, преторијанска гарда у Риму је прогласила за августа Максенција. Август Галерије није признао уздизање двојице узурпатора, већ је дотадашњег цезара Севера именовао за августа и послао га са трупима у Италију. Међутим, у сукобима против Максенција, Север је ускоро погинуо, а Галерије је започео рат са Максенцијем.

На сабору у Карнунтуму код данашњег Беча, у новембру 308. године настала је трећа тетрархија. Галерије је остао старији август на истоку са престоницом у Солуну, док је за августа на западу постављен Лициније са престоницом у Сирмијуму. Цезар на истоку је остао Максимин Даја са средиштем у Антиохији, док је за цезара на западу именован Константин са престоницом у Триру. Иако је изгледало да ће трећа тетрархија ријешити све проблеме, она је створила нове. Константин је прихватио титулу цезара на западу, али је на својим територијама у Галији и даље називан августом, што је било видљиво и на кованом новцу. Максимин Даја је био љут што није напредовао на положај августа, већ је то постао Лициније који раније није обављао положај цезара. Он је тражио унапређење. Галерије је најприје 309. године понудио да се Максимин и Константин називају „синовима августа“ (Filii Augustorum). Међутим, након што је Максимин Даја од својих војника проглашен за августа, Галерије је попустио и сву тројицу својих савладара признао за августе. Тако је у потпуности био нарушен Диоклецијанов систем тетрархије свега неколико година након његове абдикације.

Друга тековина Диоклецијанових реформи које се односе на уређење врховне власти била је замјена постојећег принципата новим обликом владавине по имену **доминат**. У принципату, осмишљеном још у вријеме Октавијана Августа, цар је, бар у теорији, био само *princeps* (први који говори у сенату односно први међу једнакима). У принципату сенат је имао веома важну улогу. У новом систему цар је постао *dominus* (господар). Царско достојанство је престало бити врховна магистратура, а цар је био носилац неограничене власти, врховни командант, законодавац и судија. Због директне везе са божанством, цар је био предмет посебног вјерско-политичког култа. Третиран је као света фигура, а побуне против њега као светогрђе. Промијенио се и

начин облачења царева. Умјесто дотадашње пурпурне тоге, цареви су облачили свилу и златне огртаче. У ријетким ситуацијама када се цар појављивао у јавности, сви његови поданици морали су да га поздраве проскинезом. Овај обичај падања на кољена и љубљења скута владареве одјеће потиче са истока. У Риму га је увео још Калигула (37-41), а постојао је и за владавине Елагабала (218-222) и Александра Севера (222-235), али је од времена Диоклецијана постао правило. У доминату, сенат је изгубио готово сав значај који је раније имао и сведен је на савјетодавну улогу.

РЕФОРМЕ ПРОВИНЦИЈСКЕ УПРАВЕ

Наредна велика реформа цара Диоклецијана везана је за организацију власти у провинцијама. Пошто је увођењем домината сенат изгубио готово сав значај који је раније имао, престала је да постоји подјела провинција на царске и сенатске. Од тада су све провинције биле царске. Италија је изгубила привилегован положај који је до тада имала. Њени грађани су попут свих осталих у царству морали плаћати порезе, те је њена територија подијељена на провинције. Многе постојеће провинције су уситњене. Од 45 провинција колико је царство имало до тада, током Диоклецијанове владавине њихов број се повећао на око 100, а током IV вијека их је било 117. Провинцијама су управљали државни чиновници *correctores*, *consulares* и *proconsulares*.

Диоклецијан је увео веће територијалне јединице — **дијецезе**, којих је било 12 (у V вијеку 14) у којима је строго разграничио војну и цивилну власт. На челу цивилне управе налазио се **викар**, а на челу војне **дукс**. Раздвајање власти имало је за циљ спречавање узурпација односно концентрацију велике моћи у рукама једног човјека. Након потпуног преузимања власти, Константин је територију царства подијелио на 4 **префектуре**: Исток, Илирик, Италија и Галија. У њима су војна и цивилна власт такође биле разграничене. Цивилну власт су имали **преторијски префекти**, а војну **магистри**. Једино Рим и знатно касније Константинопољ нису били под контролом преторијског префекта, већ су били подређени градским префектима односно епарсима, како се ова дужност називала у Константинопољу. Градски префекти су се налазили на истом хијерархијском нивоу као префекти преторија.

Цариградски **епаpх** је имао бројне дужности. Бринуо је о снабђевању престонице и одржавању реда и мира, те под својом јурисдикцијом држао трговце и занатлије. Даљом централизацијом државне управе Константин Велики је још више умањио значај овим чиновницима. Најмоћнији представник државне администрације био је **magister officiorum** који је имао надзор над свим државним канцеларијама укључујући и оне у префектурама. Обављао је дужност надзорника царске гарде и бринуо о личној безбједности цара. Поред тога што је контролисао сав дворски церемонијал, он је примао страна посланства и представљао државу на међународном плану. Временом је преузео и контролу поштанског саобраћаја.

Други чиновник по значају у државној администрацији био је **questor sacri palatii**. Он је водио бригу о правосуђу, редиговао законе и контрастигнарао царске указе. Велики значај имао је и **praepositus sacri cubiculi** који је бринуо о приватној царској имовини, царевој одјећи, те био надзорник царске спаваонице. Ови чиновници су најчешће били свнуси (грч. εὐνοῦχος-чувар постеље) . Они нису могли имати користи од повређивања или убиства цара, јер по византијској традицији, због својих тјелесних недостатака, свнух никада није могао постати цар.

ПОРЕСКЕ И НОВЧАНЕ РЕФОРМЕ

Једна од посљедица велике економске кризе која је задесила Римско царство у III вијеку била је губитак вриједности новца. Пошто је у античком и средњовјековном периоду у оптицају постојао само ковани новац, његова девалвација се манифестовала смањењем количине злата, односно додавањем легура разних метала попут бакра, олова, цинка и сл. Прикупљање државног пореза у новцу који је био готово безвриједан није доносило корист државној управи, па је Диоклецијан увео нови порез по имену **анона (annona)**. Плаћали су је само сељаци, и то не у новцу, већ у натури, дајући намирнице које су имали на располагању у зависности од подручја гдје су живјели (уље, жито, маслине, вино). Порески систем, назван **capitatio-iugatio**, усклађивао је двије компоненте аноне, главарину и земљарину. Да би систем функционисао била је потребна земљишна парцела (iugum) и човјек који би ту земљу обрађивао (caput).

Градско становништво за владавине Диоклецијана и његових непосредних наслѣдника из времена друге и треће тетрархије није плаћало порез. Међутим, након што је Константин Велики остао једини владар у царству, трговци и занатлије су морали плаћати порез у злату који се звао **auri lustralis collatio** или **хрисаргирон**. Смањење броја становника је условило недостатак радне снаге. Зато је државним службеницима је одговарало да сељаке чврсто вежу за земљу и ограниче им слободу кретања. Ипак, пошто је обрадиве земље било превише, државна благајна је увела систем **еπιβολή** (грч. **ἐπιβολή**), односно **adiectio sterilius**, који је подразумијевао да се крупним земљопосједницима принудно додјељују необрађена, угарена или напуштена земљишта. Они су ту земљу морали обрађивати и за њу плаћати порез.

Да би зауставио растућу инфлацију, Диоклецијан је у септембру 301. године донио едикт о новцу, којим је утврдио двоструку вриједност новца у односу на дотадашњу реалну вриједност. Крајем те године је донесен едикт о максималним цијенама, са идејом да се ограничи даљи раст цијена, али се утврђене цијене нису могле одржати јер су биле ниже од оних на тржишту. За владавине Константина Великог извршена је и реформа новчаног система. Уведен је златни новац (**solidus**), који је имао масу од 4,48 грама, те сребрни новац (**seliqua**) масе 2,24 грама. Имајући у виду да је у позноантичком односно рановизантијском периоду злато било 12 пута вредније од сребра, један златник је вриједио колико и 24 сребрењака. Иако је царство пролазило кроз бројне политичке и економске кризе током наредних вијекова, византијски златник (од VII вијека назван **номизма** - νόμισμα) је са малим одступањима имао готово пуну вриједност све до друге половине XI вијека. У позновизантијско доба, византијски златник је назван **иперпирон**.

ВОЈНЕ РЕФОРМЕ

Крајем III вијека, у вријеме када је Диоклецијан дошао на престо, римска војска је углавном била распоређена по тврђавама на дугачким границама Римског царства. Војна резерва није постојала, а једина војна формација у унутрашњости државе била је преторијанска гарда у Риму. Диоклецијан је увидио потребу стварања јаке покретне војске која би служила као војна резерва у борби против спољњег непријатеља, али и као царев ослонац против

унутрашњих узурпатора. Он је установио **exercitus comitatensis**, која је постала језгро римских оружаних снага.

За вријеме Константина Великог погранична војска је изгубила статус редовне војске и добила нову улогу. Војници који су служили у граничним области названи **limitanei**, добијали су земљу као награду за вршење војне службе. Они су постали једна врста сељачке милиције која је живјела од прихода са својих имања, а у ванредним ситуацијама, при нападу непријатеља бранила је државну границу. Врховни војни командант од Константинове владавине био је **magister militum**. Првобитно је постојала подјела на заповједника пјешадије (**magister peditum**) и заповједника коњице (**magister equitum**), али се од ње убрзо одустало, па је на западу и на истоку царства уведена титула **magister equitum et peditum presentalis**. У префектурама на истоку војну власт су вршили **magister militum per Orientem**, **per Thracias**, **per Illyricum**. Под њиховом командом били су одреди **exercitus comitatensis**, као и команданти пограничних трупа у провинцијама, са титулом **dux**.

РЈЕЧНИК СТРАНИХ ПОЈМОВА

адоптирати - усвојити.

тетрархија - систем владавине у којем се власт дијели између четири особе.

абдикација - чин добровољног одрицања од неке функције, звања или части.

девалвација - законско смањење вриједности новца.

редиговати - сакупити, прегледати, довести у ред.

контрасигнирати - овјерити, потписати документ који је већ потписан од друге особе или установе.

едикт - службена одлука, наредба или закон која има обавезујућу моћ, а коју издаје вршилац власти.

Владавина Константина I Великог (324-337)

ДОЛАЗАК НА ПРЕСТО

Након Галеријеве смрти 311. године, дошло је до склапања савеза између Константина и Лицинија (потврђен склапањем брака између Лицинија и Константинове сестре Констанције), те Максимина Даје и Максенција. Током наредних годину и по дана вођени су сукоби између Константина и Максенција у Италији, те Лицинија и Максимина Даје на Истоку. Константин је однио побједу у октобру 312. године у бици код Милвијског моста у Риму. С друге стране, Лициније је победио почетком 313. године у бици код Хадријанопоља, након чега је Даја извршио самоубиство у Тарсу. Тетрархија се распала и није поново успостављена. Власт у царству била је подијељена између Константина и Лицинија.

У фебруару 313. године, објављен је **Милански едикт** о вјерској толеранцији, којим је омогућена слобода вјероисповијести свим религијама и култовима у Римском царству. Између осталих, хришћани више нису били прогоњени и могли су слободно исповиједати своју вјеру. Ипак, хришћанство није 313, као што се често погрешно сматра, постало државна вјера, већ се то догодило тек 381. године.

У прољеће 316. године, Константин је из брака са другом супругом Фаустом добио сина Константина II. Крајем те године дошло је до сукоба Константина и Лицинија. Константин је победио у биткама које су се одиграле у Панонији и Тракији. У марту 317. године постигнут је нови споразум. Константин и Лициније су остали август, док су положај цезара добили

Крисп, Константинов син из првог брака, рођен 300. године, те Константин II, као и Лицинијев истоимени син, рођен 315. године. Ипак, посљедице сукоба вођених претходне године биле су да је Константин Велики имао контролу над 8 дијецеза, а Лициније над само 4 дијецезе. Гранична линија била је град Naissus (Ниш). Свом територијом царства западно од овог града држао је Константин, док је подручјем на истоку царства управљао Лициније.

Прекид пријатељских односа двојице савладара догодио се 321. године. Сматра се да је различита вјерска политика била узрок сукоба, односно да је Лициније на својој територији прогонио хришћане. У јулу 324. године Константин је победио у копненој бици у близини Хадријанопоља, а потом започео опсаду Византа у који се Лициније склонио.

У поморској бици код Галипоља (сјеверни дио Дарданела), због јаке олује Лицинијева флота је била уништена, а он се повукао у Халкедон на малоазијској обали Босфора. Коначну побједу Константин је остварио септембра **324. године** у бици код Хрисопоља (данашње насеље Ускудар на малоазијској обали Босфора у Истанбулу). Лициније је побјегао у Никомедију. Био је спреман на преговоре. Његова супруга Констанција га је убједила да абдицира. Константин му је поштедио живот и прогнао га у Солун. Ипак, због наводног подстицања дунавских трупа на побуну током 325. године, Лициније је убијен. Константин је остао једини владар у Римском царству.

О С Н И В А Њ Е К О Н С Т А Н Т И Н О П О Љ А

Након побједи над Лицинијем у септембру 324. године, Константин Велики је одлучио да изгради Нови Рим односно да премјести престоницу царства са Запада на Исток. Постојало је неколико разлога за ову одлуку. Источни дио царства је био економски много развијенији и лакше је поднио велику економску кризу која је погодила царство у III вијеку. Исток је био знатно гушће насељен, много више великих градова налазило се на Истоку. Хришћанство је било заступљеније на Истоку, а тамо се налазио и главни спољни непријатељ Римског царства, Персијско краљевство династије Сасанида.

С друге стране, још је период постојања прве три тетрархије показао да је Рим изгубио на значају, јер ниједан од августа и цезара га није бирао за своју престоницу. Једино је узурпатор Максенције боравио у Риму. Било је

неколико градова кандидата за нову престоницу: Солун, Ниш, Ефес, Никомедија, Антиохија, Јерусалим. Константин се наводно првобитно одлучио да подигне град на рушевинама античког града Троје, која се највјероватније налазила у данашњој сјеверозападној Турској, југозападно од мореуза Дарданели. По Божјем промислу, цар се предомислио и одлучио да нову престоницу сагради на рушевинама античког Византиона.

Нова престоница је имала одличан географски положај. Била је смјештена на граници Европе и Азије, окружена водом са три стране: на југу се налазило **Мраморно море**, на сјеверу се налазио пловни залив дугачак око осам километара по имену **Златни Рог**, а на истоку мореуз **Босфор**. Радови на изградњи копнених бедема са западне стране започети су **8. новембра 324. године**, а завршени **11. маја 330. године**, када је извршена свечана инаугурација града. Због идеје да нова престоница представља „други“ Рим или „нови“ Рим, многи градови Римског царства су били лишени умјетничких споменика који су пренесени у нови главни град. Иако се током Константинове владавине звао Нови Рим, престоница Византијског царства је по оснивачу била позната под називом **Константинопољ**, а грчки писци су га и даље називали **Визант**, али су га у својим дјелима описивали кроз различите синтагме: „златни мост који повезује Европу и Азију“, „Рим Истока“, „вјечни град“, „царица градова“. Након досељавања Словена на територију Византијског царства град је назван Цариград.

У престоници су саграђене царска палата, тргови, терме, јавна купатила, библиотеке, цркве. Једина грађевина која је постојала у Риму, а није подигнута у Константинопољу била је Колосеум. Још на Првом васељенском сабору, који је одржан у Никеји **325. године**, објављен је указ којим се забрањује гладијаторско занимање (јер хришћанска вјера не допушта убијање људи ради задовољства гледалаца). Умјесто Колосеума у Константинопољу је подигнут **Хиподром**, грађевина дугачка 480 метара, а широка 120 метара, са првобитном намјером да послужи за трке двоколица.

Средиште првобитног Константинопоља било је на крајњем југоисточном дијелу града. На јужном крају те четврти био је смјештен царски двор (**Велика палата**), која је служила као царска резиденција све до краја XI вијека. На западној страни палате била је царска ложа (катизма) из које се цар приказивао поданицима на Хиподрому, који се налазио испод пала-

те. У центру овог церемонијалног језгра простирао се широки отворени трг **Augustenion**, који је имао исту сврху као Римски Форум. На западној страни овог трга налазио се миљоказ **Милион**, који је служио као почетна тачка за рачунање раздаљина у царству. Од њега је почињала најдужа улица у престоници, која се звала **Месе** и водила је ван некадашњег Византа до другог брежуљка проширеног града, гдје је био подигнут **Константинов Форум**, а у чијем средишту се налазио тријумфални **Константинов стуб** са царевим кипом, висок 35 метара, посвећен побједнику над свим непријатељима римског свијета. На горњем крају авеније Месе, уз саме градске зидине, подигнут је **црква Светих апостола**, која је дуго времена била маузолеј византијских царева. Дуж источне стране трга Augustenion било је средиште Сената.

На сјеверном крају те четврти био је црквени центар престонице. Ту су биле подигнуте црква Свете Софије, чија је градња почела 326, а завршена тек 360. године и црква Свете Ирине. Изнад црквене четврти налазио се акропољ некадашњег Византа. Константин Велики је дозволио да ту остану два паганска храма посвећена Реи и Фортуну, али је приношење жртава било забрањено. Попут Рима, Константинопољ је подигнут на седам брежуљака (од којих је један вјештачки направљен), а био је подијељен на 14 квартова. Укупна површина града новоизграђене престонице била је око шест квадратних километара.

ХРИСТОЛОШКЕ РАСПРЕ IV ВИЈЕКА

Неколико мјесеци након доношења Миланског едикта, Константин Велики је био приморан да се укључи у један унутрашњи спор међу хришћанима. Он је преузео улогу судије у **Донатистичком расколу**. Узрок овог спора настао је из питања црквене дисциплине и става према кривици оних хришћана који су током Диоклецијанових прогона и прогона Галерија и Максимиана Даје попустили и вјерске књиге предали државним властима. Спор је настао 313. године, када је било потребно изабрати новог епископа Картагине, другог града по величини на Западу.

Већина клира је изабрала Цецилијана, који је имао попустљив став према „посрнулим“ хришћанима, али је против њега иступила група радикалних свештеника, која је за кандидата предложила Доната, по којем је спор добио име. Раскол је имао и своју догматску позадину, јер је Донат тражио

поновно крштење за „посрнуле“ хришћане. Његове присталице су тражиле да спор разријеше непристрасни епископи из Галије.

Цар Константин је уочио негативне посљедице раскола за јединство хришћанске цркве, те је повјерио римском епископу да са још три епископа из Галије донесе пресуду. Он је позвао још 15 епископа из Италије. Након што су саслушали обје стране, они су на сабору у Риму пресудили у корист Цецилијана. Након нове жалбе донатиста сазван је сабор у Арлу у Галији, на којем је 33 епископа потврдило одлуке из Рима. Константин је подржао избор Цецилијана, али су 317. године избили немири. Константин је наредио да војска угуши немире, а донатистички епископи да буду протјерани.

Током 318. године у Александрији је избила нова вјерска свађа међу хришћанима. Спор је био везан за питање међусобног односа Бога Оца и Исуса Христа. Хришћани на западу Римског царства, по узору на картагинског богослова Тертулијана (160-225) прихватили су концепт тројичног Бога, јединосусшног, присутног у трима личностима, чије јединство чини Свето Тројство (Отац, Син и Свети Дух). Мишљења хришћана на Истоку царства су била подијељена по овом питању. Неки су прихватили Тертулијанову концепцију, али су други подржали схватања александријског богослова Оригена (185-253) о јединственој природи Бога Оца и унижавању Бога Сина.

Полазећи од монотеистичких схватања александријски презвитер **Арије** (256-336) је тврдио да постоји само један Бог. По њему је ово хришћанско учење названо аријанство. Он је одбијао да призна једнакост Оца и Сина и није признавао Исуса Христа за Бога. По његовом схватању, Бог Отац нема поријекла ни почетка, али Син је имао обоје. Он је био Божје створење и другачији је од Оца по својој суштини.

Александријски епископ Александар (312-328) забранио је Арију да шири своје учење. Након што је Арије то одбио, Александар је сазвао синод египатских и либијских цркава под својом управом, те Арија и његове присталице екскомуницирао (избацио из црквене заједнице). Међутим, одбивши да одступи од свог учења, Арије се обратио епископима из Мале Азије, Евсевију из Цезареје и Евсевију из Никомедије. Они су га савјетовали да дјелимично измјени своје учење, те тражили од епископа Александра да врати Арија у црквену заједницу. Након што је Александар то одбио, Евсевије Никомедијски је сазвао сабор у Битинији 320. године, на којем је Аријево учење

прихваћено. Идуће године, Арије је добио подршку и на сабору у Палестини, који је организовао Евсевије из Цезареје. У ово вријеме Лициније је започео прогон хришћана на Истоку, те забранио епископима да путују ван својих провинција и сазивају црквене саборе. То је за наредне три године онемогућило даље рјешавање спорног учења.

Након завршетка рата са Лицинијем, крајем 324. године, до цара Константина Великог су стигле вијести о обновљеним вјерским сукобима на Истоку. У жељи да пронађе рјешење проблема, Константин је сазвао епископе на Први васељенски сабор у Никеји 325. године. **Васељенски сабори** су били скупови епископа или њихових опуномоћених представника из читаве хришћанске васељене, на којима су доношене одлуке везане за догму, вјеру, црквени поредак, богослужење и дисциплину. Те одлуке су биле обавезне за цијелу хришћанску цркву, не само географски, већ и временски, кроз читаву историју. Сматра се да је на Првом васељенском сабору било око 300 учесника, од којих је 17 било аријанаца. Донесен је **Орос** (исповиједање вјере), а прихваћено је су Отац и Син једнакосутни, односно да је Син, супротно Аријевом учењу, беспочетан и у свему раван Оцу. Арије и његове присталице су екскомунициране и протјеране у дијецезу Илирик.

На сабору је разријешено и питање празновања Ускрса. Донесена је обавезујућа одлука да се Ускрс мора прослављати након јеврејске Пасхе, и то у прву недељу након пуног мјесеца након прољетње равнодневнице. Пошто је равнодневница била 21. марта, Ускрс је могао да се прославља од 22. марта до 25. априла.

Иако је изгледало да је проблем аријанства ријешен на Првом васељенском сабору, ово јеретичко учење је имало много сљедбеника широм Византијског царства, укључујући и чланове Константинове породице, цареву мајку Јелену и сестру Констанцију. Под њиховим утицајем, цар је 328. године вратио Арија из прогонства. Исте године, након смрти александријског епископа Александра, на његов положај дошао је Атанасије који је ову дужност обављао до 373. године. Малоазијски епископи наклоњени аријанству су жељели омаловажити најистакнутије учеснике васељенског сабора, па су осмислили низ лажних оптужби против антиохијског и александријског епископа. Тако је још 331. године Евстатије Антиохијски отјеран у прогонство у Тракију, а 335. Атанасије Александријски је прогнан у Галију. Иако је покушај потпуне рехабилитације

Арија и његовог враћања у црквену заједницу пропао због Аријеве изненадне смрти 336. године, аријанство је опстало наредних неколико деценија.

Константин Велики је умро у Никомедији у мају 337. године, примивши свету тајну крштења неколико дана раније. Православна црква га прославља као светитеља и празнује 21. маја по јулијанском односно 3. јуна по грегоријанском календару.

НИКЕЈСКИ ОРОС ВЈЕРЕ

Вјерујемо у једној Боја Оца Сведржигиџеља, Творца свеја видљивој и невидљивој. И у једноја Госйода Исуса Христја, Сина Божјеј, рођеној од Оца јединородној, џо јестј из Очеве сушйине, Боја од Боја, Светлостј од Светлостји, Боја истйинијој од Боја истйинијој, рођеној, не створеној, јединосущијој Оцу, кроз која је све йосјало, како (оно шјо је на) небу, џако (оно шјо је на) земљи.

Који је ради нас људи и ради нашеја сјасења сишао, овајлојно се, йосјао човјек (очовјечио се), Који је йосјрадао и васкрсао у шрећи дан, који се узнео на небеса и који ће доћи да суди живи и мртјима.

И у Духа Светјој.

А оне који йоворе „бјеше када не бјеше“ и „йрије рођења не бјеше“ и „да је йосјао из небића“ или шврде да је Син Божији йосјао „из друје ййосјаси“ или „сушйине“ или да је створен или да је „йромјенљив“ или „йреобразив“, џакве йроклиње (анашемише) кайоличанска и айосјолска Црква.

РЈЕЧНИК СТРАНИХ ПОЈМОВА

акропољ - утврђени, највиши дио старог грчког или римског града, подизан на брду или стјеновитом узвишењу.

монотеизам - вјеровање у постојање једног бога.

васељена, васељенски - у античко доба означавао сав познати свијет, у црквеном смислу-свеопшти.

пасха - један од највећих јеврејских празника. Према Старом завјету, обиљежава излазак Јевреја из Египта и избављење из ропства. Слави се једењем бесквасног хљеба.

ипостас - израз којим се у Православној цркви одређује личност односно особеност сваког лица у Светој Тројици.

синод - састанак епископа ради рјешавања неког проблема у хришћанској Цркви.

Византијско царство од смрти Константина Великог до половине V вијека

Након Константинове смрти, царство су подијелила тројица његових синова. Најстарији **Константин II** добио је Британију, Галију и Шпанију, средњи **Констанције** Тракију и области на истоку, а најмлађи **Констанс** остатак Балканског полуострва, Италију и сјеверну Африку. Браћа су имала различита вјерска опредељења. Тако су Константин и Констанс били присталице никејске догме, док је Констанције био аријанац.

Већ 340. године, сматрајући да као најстарији брат има предност, Константин II је предузео поход на Италију, али је погинуо у бици код Аквилеје. Његове области су припале Констансу, који је од тада имао двије трећине царства под својом контролом. Констансова премоћ одразила се и на вјерску политику односно проблем аријанства. Констанс је наредио да се сви православни епископи, који су током Константинове владавине отјерани у прогонство, врате на своје епископске положаје.

Цар је сазвао **црквени сабор у Сердици** у јесен 343. године. Пошто је било политички побијеђено, аријанство се поцијепало у двије струје. Радикална се и даље држала првобитног учења, док је умјерена, тзв. полуаријанци признала „**подобносушност**“ односно сличност Оца и Сина. Ситуација је поново измијењена 350. године, када је Констанс погинуо у сукобу са узурпатором Магном Магненцијем. Након што је 351. године побиједио Магненцију, Констанције је остао једини владар у царству.

Схвативши да не може истовремено контролисати западне границе које су нападале германска племена и источне границе које су угрожавали

Персијанци, Констанције је исте године за цезара на Истоку поставио Гала, свог брата од стрица. Међутим, Гал је увео страховладу, па је Констанције наредио његово убиство 354. године, а наредне године је на положај цезара на Западу поставио **Јулијана**, јединог преосталог члана Константиновог рода.

Чињеница да је Констанције као присталица аријанства био једини цар омогућила је привремен тријумф аријанства. Он је најприје отјерао у прогонство римског папу Либерија, а потом 356. натјерао Атанасија Александријског да побјегне у египатску пустињу. На саборима у Сирмијуму 358. године, те малоазијском граду Селеукији и европском Риминију 359. године, аријанство је однијело превагу и проглашено је за државну вјеру. Све присталице никејске догме осуђене су на прогонство. Констанције је умро у Киликији 361. године, враћајући се са похода против Персије. Одредио је Јулијана за насљедника.

Током своје кратке владавине која је трајала око осамнаест мјесеци, Јулијан је покушао да укине хришћанство и врати паганство. Он је укинуо привилегије које су имали хришћански свештеници и наредио обнову паганских церемонија у свим великим градовима. Намјеравао је да промјену изврши без прогона хришћана, али је приликом отварања некадашњих паганских храмова, који су добили хришћанска обиљежја долазило до сукоба. Јулијан је покушао да реформише паганско свештенство, па је опонашао устројство хришћанске цркве. Његов преокрет није успио, јер се од 313. године, када је хришћанство постало допуштена религија у царству, знатно измијенила духовна клима, па нове генерације пагана нису биле навикнуте на обичаје жртвовања животиња. Сем тога, Јулијанова владавина трајала је сувише кратко да би он остварио своје циљеве. Јулијан је тешко рањен у сукобу са Персијанцима у јуну 363. године, те је убрзо потом умро.

За новог цара, готово случајно, изабран је Јовијан који је током шестомјесечне владавине обновио привилегије хришћанима, те вратио војску у Константинопољ. Након његове смрти, на престолу су поново била браћа. Војска на Западу је изабрала за цара **Валентинијана I** (364-375), који је за савладара поставио брата **Валенса** (364-378). Валенс је био присталица аријанства, а његов брат присталица никејске догме. Ипак, током Валенсове владавине, неколико богослова и каснијих хришћанских светитеља (Василије

Велики, Григорије Богослов, Григорије из Нисе) су припремили терен за коначну побједу никејске догме.

У фебруару 380. године, Теодосије је објавио едикт којим је хришћанство прогласио за **државну вјеру**. Од маја до јула 381. године трајао је **Други васељенски сабор у Константинопољу**. У догматском погледу сабор је потврдио Никејски символ вјере и допунио га до данашњег облика. Аријанство је у потпуности забрањено, а као јеретици су осуђени предводници бројних фракција у аријанском покрету као што су Македонијевци (духоборци), Аполинаријевци, Савелијанци. Од посебног значаја био је 3. канон овог сабора којим је епископ Константинопоља добио превласт у Источној цркви. Током 392. године цар Теодосије I је законом забранио све паганске култове, а двије године касније укинуо Олимпијске игре.

ВИЗАНТИЈА И ГОТИ

Велика сеоба народа започела је 375. године проласком Хуна кроз подручје између планине Урал и Каспијског језера, познато као „врата народа“. Овај процес донио је много проблема Византијском царству. Поред сталних сукоба са Персијанцима на истоку, од седамдесетих година IV вијека царство је било присиљено да води непрекидне сукобе са германским племенима на својим сјеверним границама.

Први германски непријатељ били су **Визиготи** (Западни Готи) који су се појавили на Дунаву, а византијска влада им је дозволила да се населе у Трачкој дијецези. Међутим, лоше понашање византијских чиновника, који су покушали да досељенике опљачкају, изазвало је побуну Визигота којима су се прикључили Хуни и **Остроготи** (Источни Готи), па је територија Тракије била под ударом „варвара“. Овај термин осмислили су антички Грци и Римљани и под њим подразумевали људе који нису дио њихове цивилизације, односно који не говоре њиховим језиком и не живе по њиховим културним нормама.

У покушају да им се супротстави, Валенс се вратио са персијског ратишта, али је бројнија византијска војска доживјела катастрофалан пораз у **бици код Хадријанопоља** августа 378. године, гдје је Валенс погинуо.

Западни цар **Грацијан** (375-383) поставио је за цара и савладара на истоку војсковођу из Шпаније, познатог по имену **Теодосије I** (379-395). По-

што је било немогуће побиједити Готе оружјем, нови цар је склопио савез (foedus) са Готима, који су постали федерати Царства, те морали да пружају војну помоћ. У почетку су били потпуно аутономни. Ова одлука је финансијски оптеретила државну благајну, али су несугласице са Готима накратко биле превазиђене.

Теодосије I је на смрти подијелио Римско царство на два дијела. Он је старијем сину Аркадију додијелио власт над Истоком, а млађем Хонорију над Западом. Још од смрти Константина Великог, старија браћа су добијала на управу територије на Западу царства. Теодосије је направио преокрет и старијем сину омогућио власт над Истоком. Врло брзо су односи између два дијела царства постали врло затегнути, а германске поглавице су почеле да контролишу власт оба цара.

Теодосијева готска политика више није добро функционисала. Под вођством Алариха **Визиготи** су опљачкали Балканско полуострво и стигли све до капија Константинопоља на сјеверу те до јужне Грчке. Аларих је постао *magister militum per Iliricum*, а Германин Гајна *magister militum presentalis*, односно командант престоничке војске. Почетком V вијека, у Константинопољу је дошло до антигерманске реакције, па су **Готи** изгубили војну аутономију коју су раније имали, након чега су служили као најамници у византијској војсци под командом царских официра. Антигерманска реакција је условила и одлазак Алариха на Запад, који је 410. године освојио Рим. На Истоку наредних скоро четири деценије није било проблема са Готима.

ТЕОДОСИЈЕВИ БЕДЕМИ

Током владавине Теодосија II дошло је до изградње новог, двоструког бедема, чијом изградњом се укупна површина Константинопоља повећала на око 12 квадратних километара. Градња је почела 413, а завршена 447. године. Бедем се простирао на дужини од 7,7 км, од Златног Рога до Мраморног мора. Дуж Златног Рога постојао је једнореди бедем дужине 7 км, а дуж Мраморног мора једнореди бедем дужине 5 км. Копнени бедем је био сложена конструкција. Претходи му суви ров ширине 15 до 20 метара, а дубине 5 до 7 метара, с великим бројем колаца ради успоравања напредовања нападача. Испред спољног бедема, висине 8 метара, а дебљине 2 метра, простирао се

спољни перивој (брисани простор) ширине 14 метара са 92 куле висине 10 метара. Између спољног и унутрашњег бедема налазио се унутрашњи перивој ширине 12 метара. На врху унутрашњег бедема висине 11 метара налазило се 96 кула, висине 15 до 23 метра, распоређених у размацама од око 80 метара. Куле су имале два спрата и пружале су заклон браниоцима. Морски бедем је био једноставније конструкције: На Златном Рогу је био висок 10 метара и имао је 110 кула, док је на обали Мраморног мора био висине 12 до 15 метара и имао је 188 кула.

УНИВЕРЗИТЕТ У КОНСТАНТИНОПОЉУ

Под утицајем супруге Атенаиде-Елије Евдокије, цар Теодосије II (408-450) је у фебруару 425. године основао **Цариградски универзитет**. Тако је била реорганизована висока школа која је постојала од времена Константина Великог. Настава је извођена на грчком језику, који је на Истоку био много заступљенији, али и на латинском језику, јер је то у ово вријеме био званичан језик Византијског царства, са примјеном у државној администрацији и војсци. Укупно је предавања вршио 31 наставник (десет професора грчке граматике, десет професора латинске граматике, пет професора грчке реторике, три професора латинске реторике, два правника и један филозоф). Предавања су одржавана под отвореним небом. Овакав универзитет постојао је до краја владавине Јустинијана I.

Наредних скоро три вијека цареви су запоставили универзитет. Тек у другој половини IX вијека, цезар **Варда**, ујак цара Михаила III (842-867), обновио је високу школу на Магнаварском двору. Ова школа је доживјела нови успон у X вијеку током владавине цара Константина VII Порфирогенита (944-959), али се угасила током владавине Василија II (976-1025).

Цариградски универзитет је обновљен у XI вијеку. То је учинио цар **Константин IX Мономах** (1042-1055) између 1043. и 1047. године. Нови универзитет састојао се од **Правног факултета**, чији је први управник био Јован Ксилифин са титулом номофилакс-„чувар права“ и **Филозофског факултета**, чији је први управник био Михаил Псел са титулом „конзул философа“.

На Филозофском факултету настава се изучавала кроз два степена. **Тривијум** су чиниле граматика, реторика и дијалектика, а **квадривијум** гео-

метрија, аритметика, музика и астрономија. Философија је схватана као синтеза свих наука. Крсташко освајање Константинопоља 1204. године довело је до новог прекида у раду Универзитета. Ипак, у последњим деценијама XIII вијека, у оквиру културног узлета познатог под именом „ренесанса Палеолога“ обновљена је висока школа у Константинопољу, која је постојала до пропасти Византијског царства у XV вијеку.

КОДИФИКАЦИЈА ПРАВА У V ВИЈЕКУ

За развој права у Византијском царству у V вијеку пресудно је утицала кодификација права, која је трајала од 429. до 438. године. Њен резултат је био **Теодосијев кодекс**. Постоје два извора римског права. Први су важећи царски закони, а други списи класичних римских правника. Кодекс представља збирку званичних важећих царских закона. Сходно томе, Теодосијев кодекс је збирка званичних важећих царских закона од времена Константина I до Теодосија II. Он је објављен 438. године. Био је то последњи правни споменик који је објављен и на Истоку и на Западу. У наредних нешто мање од четири деценије, колико је још постојало Западно Римско Царство, западни цареви нису слали своје законе на исток.

Цивилизацијски значај Теодосијевог кодекса почива на чињеници да је он послужио за утемељење правног поретка у такозваним „варварским“ германским државама на Западу. Правни прописи у овим земљама били су засновани на обичајном праву. С друге стране, Западна Европа се тек у XII вијеку упознала са достигнућима Јустинијанове кодификације познате под именом **Corpus iuris civilis**. У периоду од V вијека, када је пропало Западно Римско Царство, до XII вијека, Теодосијев кодекс је био једини правни документ који је није био базиран на обичајном праву и који је могао да побољша правни поредак држава у Западној Европи.

ХРИСТОЛОШКЕ РАСПРЕ V ВИЈЕКА

Након што је на II васељенском сабору утемељена догма о савршеној божанској природи Сина и његовој једнакосушности са Оцем, током V вијека хришћански богослови и епископи у Византијском царству су расправљали о односу божанске и човјечанске природе у Исусу Христу. У

вријеме владавине цара Теодосија II распламсао се сукоб двије богословске школе.

Антиохијска школа је заступала мишљење да је Христос од почетка имао двије природе које су биле разједињене, односно које су обитавале једна у другој. Према тим тумачењима, Христос је рођен као човјек, а Божанство се сјединило с његовом човјечношћу. Дјевица Марија није родила Бога, већ човјека, који је постао Бог након страдања на крсту. Сходно томе Марија не може имати назив Богородица, већ Христородица. Главни заступник ове богословске школе у V вијеку био је цариградски архиепископ Несторије (428-431), због чега је ова јерес прозвана **несторијанство**.

Потпуну супротност овом рационалистичком схватању представљали су богослови **александријске школе**, који су осмислили мистично тумачење о Христосу Богочовјеку, у којем од оваплоћења постоје човјечанска и божанска природа. Христос је истовремено и Бог и човјек, па се дјевица Марија може називати Богородицом. Главни представник ове богословске школе у V вијеку био је александријски архиепископ **Кирил I** (412-444).

Спор двије богословске школе почео је 428. године. Против Несторијевог учења изјаснио се и римски архиепископ Целестин I (422-432), а на црквеном сабору у Александрији је донесена одлука о Несторијевом изопштењу из црквене заједнице. У полемику су убрзо увучени припадници царске породице. Царица Елија Евдокија подржавала је архиепископа Несторија, а царева сестра Пулхерија архиепископа Кирила. На почетку спора, цар Теодосије II је био на страни Несторија, јер је он био архиепископ Константинопоља.

У јесен 430. године цар је послао обавјештење свим епископима у Византијском царству да дођу на **Трећи васељенски сабор** у Ефес **431. године**. Сабор је почео с радом у јуну 431. године, иако нису пристигли представници свих пет архиепископија. У Ефесу су, у присуству бројних епископа и присталица, били присутни архиепископи Несторије Цариградски, Кирил Александријски, Јувенал Јерусалимски, док је Целестин Римски послао своје легате односно опуномоћене представнике. Одсутан је био антиохијски архиепископ Јован, који је по извјештајима историјских извора, намјерно закаснио. На сабору је донесена одлука да Несторијево учење о раздвајању божанске и човјечанске природе у Исусу Христу није правовјерно односно

да су Христове природе сједињене нераздјеливо и несливено. Несторију је одузет чин архиепископа и он је екскомунициран из црквене заједнице.

Неколико дана након завршетка сабора, у Ефесу се појавио Јован Антиохијски са присталицама, који је одржао посебну сједницу сабора на којој је Кирил Александријски лишен чина архиепископа, а његове присталице су одлучене из Цркве. Обје стране послале су своје одлуке цару Теодосију у Константинопољ. Након дужег размишљања, крајем исте године, цар Теодосије је одлучио у корист Кирила Александријског, чиме је потврдио Несторијеву екскомуникацију. Битна посљедица ове одлуке била је да је александријски архиепископ добио превласт у Источној цркви.

На положају александријског архиепископа, Кирила је 444. године замијенио **Диоскор** (444-451). Представник александријске богословске школе у Константинопољу био је архимандрит Евтихије, који је стекао велику моћ у престоници. Полазећи од Кириловог учења о Христосу Богочовјеку, Евтихије је осмислио ново учење названо **монофизитизам**, по којем су се човјечанска и божанска природа у Христу након оваплоћења спојиле у једну божанску природу. Своје учење Евтихије је образлагао ријечима: *Све људско морало је да несјане у божанству, као што кай воде несјаје у мору.*

Ово учење није било прихватаљиво цариградском архиепископу Флавијану (446-449), па је Евтихије оптужен за јерес и позван на црквени суд у Константинопољу. Одлуком црквеног сабора, сазваног у престоници, Евтихије је лишен чина архимандрита и одлучен из цркве. Ипак, усљед Евтихијеве омиљености међу престоничким становништвом, спор се наставио, а у њега су укључени римски папа Лав I (440-461), цар Теодосије II и Диоскор. Папа Лав I је објавио **Томус**, у којем се изјаснио против монофизитизма, истакавши да и после оваплоћења треба разликовати двије природе у Христу.

На црквеном сабору у Ефесу 449. године, монофизитизам је проглашен за државну вјеру. На овом сабору је грубо прекршена црквена дисциплина, јер су представници монофизитске струје тукли моткама све оне који су гласали против Евтихијевог учења. Зато је у историји хришћанске цркве овај сабор познат под именом **Разбојнички сабор**. Данас, у Сирији, постоји несторијанско учење, које проповиједа Асиријска црква Истока (источно-сиријска традиција), која признаје само прва два васељенска сабора.

Након смрти Теодосија II, који је погинуо половином 450. године, нови цар је постао Маркијан (450-457). Он је одлучио да **Четврти васељенски сабор** буде у Халкедону **451. године**. Сабор је првобитно требало да буде одржан у Никеји, али је због жалби о лошим условима живота у Никеји и опасности од напада Хуна, одлучено да сабор буде ближе византијској престоници. На сабору је успостављена догма о двјема природама у Христу, које су недјелјиве и неспојиве, чиме је поновљена осуда несторијанства, а осуђен је и монофизитизам. Такође, Диоскор и Евтихије су екскомуницирани. Константинопољ је опет добио првенство у Источној цркви, а његов црквени предводник је од овог сабора називан **патријархом**.

Велики значај имао је и 28. канон Халкедонског сабора, по којем су цариградски и римски патријарси били изједначени по части и привилегијама, иако је римском папи признат почасни ранг. Ова одлука проузроковала је борбу Рима и Константинопоља за превласт у хришћанском свијету. Иако је монофизитизам проглашен за јеретичко учење хришћанске цркве, он није у потпуности нестао са историјске позорнице. У Александрији и Антиохији је дошло до црквеног раскола, тако да су након Халкедонског сабора и даље постојали патријарси наклоњени монофизитизму. Сем тога, монофизитизам је постао средство за наглашавање тежњи византијских провинција Сирије, Палестине и Египта за осамостаљењем од централне власти у Константинопољу. Данас, монофизитистичке цркве постоје међу Коптима у Египту и Етиопији, у Сирији (сиријска-јакобитска црква) као и у Јерменији (јерменска апостолска црква).

РЈЕЧНИК СТРАНИХ ПОЈМОВА

Духоборци (Македонијевци) - јеретичко учење у оквиру аријанства чији су припадници сматрали да је Свети Дух први створ Сина, те да је потчињен Оцу и Сину. Друго име за ову јерес је Македонијевци, по полуаријанском константинопољском епископу Македонију (342-346, 351-360).

Савелијанци- јеретичко учење у оквиру аријанства, чији је оснивач био Маркил Анкирски, а чији су припадници сматрали да је Исус Христос само Очева потенцијална сила, која

има циљ да изврши искупљење и спасење човјека након чега ће се вратити Оцу и нестати у његовој суштини.

Лаодикејци - јеретичко учење у оквиру аријанства чији је оснивач био Аполинарије из Лаодикеје, а чији су припадници сматрали да је Христос човјек који нема људску душу односно да се Син оваплотио, узевши тијело без душе.

оваплотити - отјелотворити, задобити тјелесни облик.

архимандрит (грч. *ἀρχι-* „глава, први“, *μανδρίτης* „чувар стада“) - монашки чин у православној цркви који се даје свештеницима (најчешће игуманима) и омогућава им велику духовну, административну или организациону улогу у манастиру или у више манастира.

Византијски сукоби са Хунима, Готима и Исавријанцима у V вијеку

Иош почетком четрдесетих година V вијека, Византијско царство се нашло у великој кризи коју су проузроковали Хуни предвођени поглавицом Атилом. Током 441-442. године Атила је напао дијецезу Илирик и освојио градове Сингидунум, Виминацијум и Наисус. Бројни плачкашки упади Хуна натјерали су византијску владу да троши огромне количине новца да би зауставила Хуне. Византинци су најприје плаћали 350, а потом и 700 фунти злата годишње. Аспар, поријеклом Алан, главни командант византијске војске, покушао је организовати одбрану Балканског полуострва, али није успио.

Половином пете деценије V вијека избили су немири у хунској држави због чега је Византија обуставила исплату данка Хунима. Међутим, савладавши своје противнике, Атила је учврстио своју власт. Крајем 446. године он је напао византијска утврђења на Дунаву и освојио их. Након што је побједио војску коју је предводио *magister militum per Thraciam*, приближио се Константинопољу. Велику панику у престоници изазвао је и земљотрес који се догодио крајем јануара 447. године. Даља пустошења балканских области натјерала су византијску владу да пристане на нове уступке. Хуни су добили територије уз обалу Дунава укључујући Сирмијум и Сингидунум. Сем тога, добили су 6000 фунти злата као накнаду за неплаћене трибуте претходних година, уз договор да Византинци плаћају 2100 фунти злата годишњег данка.

Након погибије Теодосија II 450. године, нови цар је постао Маркијан. Долазак на престо дуговао је Аспару и царевој сестри Пулхерији, којом

се формално оженио приставши да поштује њен дјевичански завјет. Маркијан је одбио да плати данак Хунима. Они су потом отишли у Галију. Након битке на Каталунским пољима 451. године, Хуни су се повукли. Идуће године Атила је напао и опљачкао Италију, али је 453. изненада преминуо, након чега се његова држава потпуно распала.

Након Маркијанове смрти, нови цар је, уз дозволу Аспара, постао **Лав I** (457-474). То је био први византијски владар који је крунисан од стране константинопољског патријарха. Ова чињеница показује и премоћ коју је патријарх престонице добио на Истоку након недавно завршеног Четвртог васељенског сабора. До тада је обред крунисања византијских царева подразумевао да кандидати за престо буду од војника уздигнути на штитове, приме круну од команданта војске или чиновника, те добију акламацију од војске, сената и престоничког становништва. Од времена Лава I обред крунисања се мијења. Уколико је актуелни цар био жив, он је крунисао свог савладара или престолонаследника, спустивши му круну на главу. Уколико би цар умро, новог цара, након посебног вјерског обреда, крунисао је цариградски патријарх у цркви Свете Софије.

Око 460. године на територију царства, у Панонији, доселили су се Остроготи. Они су опљачкали дијецезу Илирик, након чега су добијали годишњу субвенцију од 300 фунти злата. Током шездесетих година V вијека, све чешће је долазило до несугласица и сукоба између Аспара, који је постао вођа Острогота и Лава I. У жељи да умањи утицај Аспара, византијски цар се окренуо племену Исавријанаца. Иако су били у цивилизацијском контексту на нижем нивоу од Гота, Исавријанци су живјели на територији царства и по римском схватању нису били „варвари“. Њихов поглавица Тарасикодиса дошао је са војском у Константинопољ и пружио Лаву подршку у борби против Аспара. Он је узео грчко име Зенон и 466. године се оженио Лавовом кћерком Аријадном.

Ослобођена Аспаровог притиска, византијска влада је одлучила да помогне Западном римском царству у сукобу са **Вандалима**. То је било источногерманско племе које се након велике Сеобе народа нашло на тлу Сјеверне Африке, гдје је 439. године настало самостално Вандалско краљевство. Током 455. године Вандали су четрнаест дана пљачкали Рим, а потом дуже вријеме узнемиравали територију Италије. У сарадњи са Западним Римским

царством Византинци су организовали велику поморску експедицију против Вандала 468. године. Огромном флотом која је имала око 1100 бродова и коштала царство 9.360.000 солидуса односно 42000 кг злата командовао је царев шурјак Василиск. Захваљујући ратном лукавству вандалског краља Гајзериха (428-477) подухват је пропао.

Неуспјех је проузроковао ново краткотрајно јачање готског утицаја. Аспаров син Патрикије био је ожењен другом царевом ћерком, те добио титулу цезара, чиме је задобио положај престолонаследника. Царство се нашло у великој унутрашњој кризи, а становништво престонице је дуго на Хиподрому протествовало против цареве готске политике. У љето 471. године, цар Лав I је уз помоћ **Исавријанаца** организовао завјеру против Гота. Аспар је убијен, а Патрикије присилно разведен, те лишен титуле цезара и положаја престолонаследника. Готски утицај је потиснут, али је замијењен утицајем Исавријанаца.

Након смрти Лава I у јануару 474. године, на престо је ступио **Лав II**, син Зенона и Аријадне, који је владао до новембра исте године. Потом је владавину започео **Зенон** (474-475, 476-491). Незадовољна исавријанским утицајем, византијска аристократија предвођена Василиском је у јануару 475. године организовала државни удар. Зенон је збачен, али се након сасвим неуспјешне, двадесет мјесеци дуге Василискове владавине, у љето 476. године вратио на царски трон.

У исто вријеме, током **476. године**, германски командант **Одоакар** срушио је Западно римско царство, заробивши посљедњег римског цара Ромула Августула. Одоакар је признао Зенона за византијског цара, након чега је добио титулу *magister militum per Italiam*, чиме је византијска влада формално задржала право на Италију, иако је она суштински била под контролом Германа. Након пропасти Западног римског царства, Византија се још нешто мање од двије деценије сукобљавала са Остроготима. На простору Балканског полуострва, у Мезији су се налазили одреди под контролом Теодориха Амалијца, а у Тракији под управом Теодориха Страбона.

Зенон је 478. године поставио Страбона на положај *magister militum praesentalis*, а одлучио се за борбу са Амалијцем, који је присиљен да се повуче ка југу. Опљачкавши Македонију и Епир, он је освојио град Драч на јадранској обали. Византијска влада се 481. године опет сукобила са Теодорихом

Страбоном који је неуспјешно нападао и Константинопољ, након чега се повукао у Грчку. Исте године је погинуо при паду с коња.

Византијска влада је потом склопила споразум са Теодорихом Амалијцем, који је 483. именован на положај *magister militum praesentalis*, а потом и на положај конзула 484. године. Ипак, након нових пљачкања царске територије, Теодорих Амалијац је 487. безуспјешно опседао Константинопољ. Византијски цар је успио да наговори Остроготе да оду у Италију, гдје су као представници царства ратовали са Одоакаром, који се посвађао са Византијом. Након одласка Острогота на Запад 488. године, Византијско царство се заувјек ослободило германских „варвара“. Сукоб Одоакара и Теодориха у Италији је вођен у периоду између 488. и 490. године. Након пораза у бици код Аде, Одоакар је побјегао у Равену. Остроготска опсада овог града трајала је до марта 493. године, када је Теодорих успио ући у град и убити Одоакара. Он је до 526. године владао Остроготским краљевством у Италији.

ДОНОШЕЊЕ И ЗНАЧАЈ ХЕНОТИКОНА

Иако је на Четвртог васељенском сабору као догма прихваћено схватање да су Христове природе недјелјиве и неспојиве, у Византијском царству су и даље постојале размирице о овом вјерском проблему. У договору са цариградским патријархом Акакијем, Зенон је 482. године објавио **Хенотикон**, едикт о уједињењу, који није бранио ни монофизите ни диофизите. Као својеврсно неутрално рјешење, едикт је признавао акта прва три васељенска сабора, а спорна питања је заобилазио избјегавајући термине „једна природа“ и „двје природе“. Иако је имало за циљ да помири супротстављене вјерске противнике, ово рјешење није задовољило ниједну страну. Напротив, настале су три струје: убијеђени монофизити, убијеђени диофизити и представници цареве политике. Против Хенотикона се изјаснио и папа Феликс III (483-492) који је бацио анатему на цариградског патријарха, оптуживши га да сарађује са монофизитима. Цариградски патријарх је избацио папино име из диптиха. Тако је дошло до првог раскола између Рима и Константинопоља који је трајао све до ступања Јустина I на византијски царски престо 518. године.

РЈЕЧНИК СТРАНИХ ПОЈМОВА

Алани - иранојезички номадски народ који је у античко и раносредњовјековно доба живио на сјеверним падинама Кавказа и у степама сјеверно од Црног и Каспијског мора.

акламација - јавно, усмено и једногласно изражавање одобравања или пристанка.

диптих - списак рођених, крштених и умрлих, који су свештеници читали у олтару током литургије.

Владавина Анастасија I

(491-518)

Након Зенонове смрти 491. године, престоничко становништво окупљено на Хиподрому дочекало је царицу Аријадну повицима: *Дај држави римској цара, дај држави њравовјерној цара*. Реакција поданика указивала је на велике етничке и вјерске проблеме који су постојали у Византијском царству. Аријадна се удала за много старијег дворског чиновника, који је постао цар **Анастасије I** (491-518). Иако је по личном вјерском опредељењу био монофизит, уочи крунисања Анастасије се обавезао да ће поштовати одредбе Четвртог васељенског сабора. Он је спровео значајне реформе у државној управи. Укинуо је хрисаргирон, порез који је у злату плаћало градско становништво. Да би надокнадио недостатак новца у државној благајни, одредио је да се порез анона умјесто у натури, како се плаћало још од времена Диоклецијана, убудуће исплаћује у новцу. Положај сељака се додатно погоршао увођењем пореза **coemptio** који подразумева принудни откуп под строго утврђеним ниским цијенама. Цар је увео и бакарни новац (**folles**).

Иако је дошло до смјене на престолу, проблем Исавријанаца још није био у потпуности ријешен. Исавријанци су се побунили против нове царске владе, али им је војсковођа Јован Грбавац нанио тежак пораз 492. године код Копеја у Фригији. Против Исавријанаца је вођен седмогодишњи рат, који је завршен поразом исавријског поглавице Лонгина 498. године, након чега су Исавријанци добијали годишњи приход од 5000 фунти злата, што је било више него што се плаћало било којој „варварској“ дружини на Балканском полуострву.

Током владавине Анастасија I, односно у периоду од 502. до 504. године, вођен је краткотрајан византијско-персијски рат. Предвођени краљем Кавадом (488-498; 501-531) Персијанци су 502. године напали византијске градове Теодосиопољ, Мартиропољ, Амиду у Јерменији и Нисибис у Месопотамији и освојили их. Заповједници византијске војске су 503. године вратили Теодосиопољ и Амиду у руке Ромеја, након чега је 504. године склопљен мир. Анастасије I је платио Каваду 1100 фунти злата. Византинци су преко пута Нисибиса изградили тврђаву Дару, гдје се налазила византијско-персијска граница.

Иако се на почетку владавине држао Хенотикона, Анастасије I је све више нагињао монофизитизму што је узроковало бројне nerede на Хиподрому. Ситуација је постала сасвим критична 512. године, када је у хришћанску пјесму „Троје Светих“ убачена монофизитска реченица односно додатак „који је распет за нас“, што су присталице Халкедонске догме протумачиле као одобравање тврдње да је Бог био распет на крсту. То је било кршење догме о недјелјивости Христове човјечанске и божанске природе. На Хиподрому су избили сукоби, већи дио ужег центра Константинопоља је спаљен. Иако је побуна угушена хапшењима и прогонствима, 513. године против цара се побунио Виталијан, заповједник војске у Тракији. Током наредне двије године, он је три пута долазио пред бедеме Константинопоља, наносио тешке поразе царевим војскама. Заробио је и царевог сестрића Ипатија, за којег је добио откупнину од 9000 фунти злата. Анастасије је обећавао нови васељенски сабор, али га није сазивао. Тек 515. године, Виталијан је поражен у заливу Златни рог. Анастасије је остао на престолу до смрти 518. године.

ДЕМЕ

Деме су првобитно биле спортске организације. Настале су из удружења кочијаша који су се утркивали на хиподромима широм Византијског царства. Првобитно су постојале четири деме: Плави, Бијели, Зелени и Црвени. Разликовали су се према бојама одежди које су кочијаши носили на тркама двоколица. Иако су постојале још од времена раног Римског царства, у византијско доба оне су дошле до изражаја од почетка V вијека. Даља диференцијација између њих условила је да су се Бијели спојили са Плавима, а Црвени са Зеленима, тако да су остале само двије деме: **Плави и Зелени**.

Велики хришћански светитељ, Јован Златоусти, митрополит Константинопоља (398-404) записао је:

Многи људи, умјесто да знају одломке из Светиої писма, „знају имена, ѿријекло и родослов коња, како су одијани, колико су сѣтари, какав је њихов учинак на ѿрками... док су друїи оисједнути ѿозориштем, мимичарима и иґрачима, и знају њихове ѿродице, ѿријекло и обуку. А ако их иишмо: ‘Које су Павлове ѿсланице?’, не знају ни број.

Иако су првобитно биле спортске организације, током владавине цара Теодосија II, деме постају политичке организације, које је цар подржавао и финансирао. Током 426. године први пут се спомиње астуариус (царски благајник или платни чиновник задужен за трке и позориште). Деме су се састојале од особља које је организовало догађаје (учитељи плеса, вође хора, дресери животиња и слично), док су кочијаши били славне личности које су уговором ангажоване на кратко време. Сваки тим је имао заштитнике (цареve или аристократе блиске двору), те навијаче, који су бодрили свој тим и тукли се са противничким навијачима. Они су имали резервисана мјеста на хиподрому. Према византијском историчару Теофилакту Симокати, у Константинопољу је 602. године било регистровано 1500 зелених и 900 плавих. Поред трка на хиподрому, Плави и Зелени су имали и додатне задатке: они су радили као градска милиција и учествовали у поправљању градских бедема. Сем тога, на почетку хиподромских свечаности, подстицали су окупљени народ да велича Бога и цара.

Деме су се разликовале у социјалном и вјерском погледу. У науци је превазиђена претпоставка да су Плави били представници богатих, а Зелени сиромашних слојева византијског друштва. У социјалном контексту, Плави су били припадници грчко-римске сенаторске земљопосједничке аристократије, а Зелени представници чиновничке аристократије, крупних трговаца, занатлија и бродовласника. У вјерском контексту, Плави су били присталице правосјерног црквеног учења заснованог на одредбама васељенских сабора, док су Зелени били присталице јеретичких учења (аријанства, монофизитизма и других хришћанских секти).

До краја V вијека, деме су постојале у сваком граду у Византијском царству. Навијачи једне деме показивали су солидарност са припадницима исте деме у осталим градовима. Руководства дема у једном граду могла су, по налогу власти, бити замијењена руководством из другог града. Припадници дема су се међусобно сукобљавали у многим градовима царства. Најпознатији немири на константинопољском хиподрому током владе Анастасија I догодили су се 498, 502 и 512. године, а велике немире узроковао је и сукоб у Антиохији 507. године.

Владавина цара Јустинијана I (527-565)

ДОЛАЗАК НА ПРЕСТО

У престоничким сукобима који су избили након смрти Анастасија I 518. године, на престо је ступио Јустин I, дотадашњи заповједник царске гарде. Иако је, попут Анастасија, постао цар у позним животним годинама, као присталица халкедонске догме, добио је подршку Сената, војске и становништва Константинопоља. Већ у прољеће 519. године, превладан је спор са Римом који је избио током Зенонове владавине. На самом почетку Јустинове владавине долази до брзог успона његовог рођака Флавија Петра Саватија Јустинијана. Иако се сматра да је рођен око 482. године на територији у близини данашњег Лебана, нису познати детаљи Јустинијановог живота прије 518. године, када је служио као официр у Јустиновој гарди. Већ 520. године он је постао *magister militum presentalis*, а 521. године конзул. По жељи Сената, Јустинијан је 525. године именован за цезара, а у прољеће 527. године проглашен је августом односно царевим савладаром. Цар Ромеја постао је након Јустинове смрти, 1. августа 527. године.

Велики квалитет новог цара била је чињеница да је знао да пронађе одговарајуће особе који су били спремни да проведу његове грандиозне идеје. Иако Јустинијан није лично водио освајачке ратове (већ су то чиниле његове војсковође, од којих су најпознатији Велизар и Нарзес), иако није лично извршио кодификацију римског права (већ је то учинио правник Трибонијан), иако није извршио управне реформе, (већ је то учио преторијски префект Јован Кападокијски), иако није саградио величанствену

цркву Свете Софије (већ су то учинили архитекте Антемије из Трала и Исидор из Милета), Јустинијан је био иницијатор, покретач и инспиратор свих тих подухвата.

Јустинијан је од 524. године до 548. године био ожењен Теодором, женом велике љепоте и проблематичне прошлости. Цар је био ватрени присталица халкедонске догме. Прве године његове владавине биле су посвећене рјешавању вјерских проблема у Византијском царству. Његову црквену политику карактерисао је ауторитативан приступ вјерским питањима. На црквеном сабору, који је одржан 536. године Јустинијан је прогласио да је *голично да се у светој цркви ништа не чини сујеројно царевој вољи*. Последице ове одлуке показале су се неколико вијекова касније током кризе око култа икона, када су византијски цареви покушали да умање утицај Цариградске патријаршије.

Током Јустинијанове владавине донесени су закони против манихејаца, монотаниста и Самарићана. Цар је у неколико наврата покушао да ријешити проблем монофизитизма. Тим поводом, током 528. године у Константинопољу је засједао црквени сабор на којем је цар предложио прихватање тзв. Теопасхитске формуле, по којој је *онај који је ѿијелом ѿаѿио (Христос) Боѿ и један од Тројице*, али су монофизити то одбили. У Константинопољу је 553. године одржан Пети васељенски сабор, на којем су осуђени списи Теодора Мопсуестијског, Теодорита Кирског и Иве Едеског због несторијанских тенденција, али то није ријешило проблем монофизитизма.

У покушају да искоријени паганство, Јустинијан је 529. године наредио да се затвори Платонова академија у Атини, најпознатија филозофска школа у царству.

CORPUS IURIS CIVILIS

На почетку владавине Јустинијан је покренуо пројекат нове кодификације римског права који је назван **Corpus iuris civilis** (Зборник грађанског права). Ово дјело је до данас остало његово највеће постигнуће. Corpus iuris civilis је састављен из четири цјелине: Јустинијанов кодекс, Дигесте, Институције и Новеле. Цар је изабрао правну комисију, у којој је водећу улогу имао Трибонијан. Она је, полазећи од Теодосијевог

кодекса, те још старијих приватних правних збирки познатих као Грегоријанов и Хермогенијанов кодекс, 529. године саставила збирку важећих царских закона од времена римског цара Хадријана (117-138) до Јустинијана I. Ова збирка позната под именом **Јустинијанов кодекс** допуњена је 534. године.

У периоду између 530. и 533. године царева правна комисија, радила је на сређивању дјела класичних римских правника. Тако су 533. године објављене **Дигесте** (грч. Пандекте), збирка састављена од 50 књига у форми извода из 1500 списа класичних римских правника. Трећи дио кодификације представљале су **Институције**, које су биле приручник за правне студије и садржавале сажете изводе из Кодекса и Дигеста. Биле су намијењене адвокатима, судијама и студентима права. Крајем 533. године објављен је закон о реорганизацији правног образовања, којим је цар забранио даљу дискусију по питању права. Том приликом укинуте су правне школе у Бејруту и Александрији, а остављена у Константинопољу са петогодишњим студијама. Преостали дио Јустинијанове кодификације биле су **Новеле**, које су представљале тзв. текуће законодавство, објављено након издавања допуњеног Кодекса. Укупно је објављено 168 новела.

ПОБУНА НИКА

У јануару 532. године Јустинијан се суочио са најозбиљнијом унутрашњом кризом током своје владавине. На престоничком хиподрому дошло је до организоване побуне уједињених дема плавих и зелених против царске власти. Иако је у начелу био присталица Плавих, Јустинијан је жељео да влада апсолутистички, односно да сва власт у држави буде у његовим рукама. Нису му одговарали покушаји дема да задрже дјелић слободе коју су од раније имали. По ријечима византијског хроничара Јована Малале, *Јустинијан је утврдио законе у сваком граду у ромејској држави, тако да су бунције или убице морале бити кажњене, без обзира којој странци су припадале.*

Сукоб је започео у недељу, 10. јануара 532. године, свађом између цара и припадника дема Зелених, који су се жалили на понашање царског омиљеног евнуха. Цар их је увредљиво назвао Јеврејима, манихеј-

цима и Самарићанима, а они су одговорили увредама на рачун његовог оца Саватија, као и тврдњама да је боље бити паганин него присталица Плавих.

Идућег дана, градски префект односно цариградски епарх је због нереда ухапсио седам вођа, међу којима су били припадници обе деме и осудио их на смрт. Петорица су објешена, а двојица су побјегла и склонили се у један манастир на малоазијској страни Босфора. У уторак, припадници дема су затражили амнестију за двојицу осуђених вођа. Након што је нису добили, они су се ујединили у борби против цара. Усвојили су заједничку лозинку „Ника“ (Побједа), по чему је побуна добила име. Иако је читава побуна трајала свега осам дана, она је представљала највеће искушење његове владавине. Побуњеници су прогласили новог цара. Јустинијан је изгубио контролу и био је спреман да побегне. Спасила га је присебност царице Теодоре, која је по ријечима историчара Прокопија из Цезареје изјавила: *Царски њурџур је најбољи мрџивачки њокров*, симболично нагласивши да не жели живјети без царских привилегија. Потом је Јустинијан наредио војсковођи Нарзесу да посвађа Плаве и Зелене давањем новца само Плавима. Сукоб између дотад уједињених дема искористио је Велизар, упао на Хиподром са војском и убио на десетине хиљада људи. Након слома побуне, Јустинијан је за извјесно вријеме забранио дјеловање дема. Ипак, оне су и након његове смрти постојале у Византијском царству. У случајевима кад би цар умро, а не би оставио насљедника, припадници дема су уз подршку Сената, бирали новог цара. Током пожара који су данима горјели у престоници током побуне Ника, страдала је престоничка црква Св. Софије. Након гушења побуне, Јустинијан је наредио двојици архитеката Антемију из Трала и Исидору из Милета, да израде архитектонске планове за нову цркву. У фебруару 532. године започели су радови. Током наредних непуних шест година, до децембра 537. године, изграђена је црква Св. Софије која је кроз читав средњи вијек, односно до 1453. године, када је претворена у џамију, била највећа црква хришћанског свијета. Дужина цркве износила је 77 метара, ширина 71 метар. Огромна купола пречника 31 метар подигнута је на висини од 60 метара изнад тла. Према запису Прокопија из Цезареје на инаугурацији Свете Софије Јустинијан је рекао: *Слава Богу који ме сматрао достојним да завршим ово дјело. Соломоне, њревазишао сам ње*.

Црква Св. Софија

СПОЉНА ПОЛИТИКА ЈУСТИНИЈАНА I

За разлику од Западног римског царства које је нестало под навалом германских племена, Византија је успјела да преживи велику сеобу народа и надјача бројна германска племена која су пустошила територије царства. Након што су успјели да потисну Остроготе и Исавријанце, Ромеји су задржали идеју о универзалности Римског царства. Сањали су о могућности да њихове некадашње територије, на којима су током V вијека настала три германска краљевства: вандалско, визиготско и остроготско, буду враћене под скиптар римског цара. Планове за остварење те жеље правio је и цар Јустинијан. Од пораза Византинаца од Гота у бици код Хадријанопоља и погибије цара Валенса 378. године, ромејски цареви нису предводили војску на бојном пољу. Међутим, по византијској политичкој идеологији, цар је био Божји представник на земљи и све побједе и порази које су његове војсковође и војници остваривали на бојном пољу, приписивани су цару.

Направивши план о освајању некадашњих западних области Римског царства, Јустинијан је 533. године послао генерала **Велизара** у сјеверну Африку против Вандалског краљевства. Након великих побједа код Децима и Трикамара, Велизар је 534. године заробио вандалског краља **Гелимера** и као заробљеника га довео у Константинопољ. Иако је вандалска владавина у сјеверној Африци била завршена, Византинци су све до 548. године водили борбе са локалним маварским племенима.

У касно љето 535. године, Велизар је започео поход против Остроготске краљевине у Италији. Он је најприје заузео Далмацију и Сицилију, преко које је упао на Апенинско полуострво. Током 536. године освојио је јужну Италију, заузевши град Напуљ. Његови успјеси на бојном пољу изазвали су сукоб међу Остроготима и дотадашњег краља **Теодота** (535-536) смијенио је **Витигес** (536-540). Промјена на остроготском престолу није зауставила Велизарово напредовање. У прољеће 537. године, византијска војска је започела опсаду Рима, који је освојен почетком 538. године. Византинци су наставили напредовање према сјеверу и у мају 540. године освојили Равену. Под контролом РOMEЈА налазила се читава Италија јужно од ријеке По, док су Готи остали на сјеверу Италије. Због немира на истоку царства и нових сукоба са Персијом, Велизар је добио наређење да се повуче из Италије. Он је заробио остроготског краља Витигеса и довео га у Константинопољ.

За новог остроготског краља изабран је **Тотила** (541-552), који је 543. године напао Напуљ и обновио готску власт у јужној Италији. Након завршетка рата са Персијом, Јустинијан је 544. године наредио Велизару да се врати у Италију. Међутим, због чињенице да је био у царевом немилости, Велизар није добио сва државна средства за рат са Готима и углавном је поход организовао захваљујући сопственом богатству. Његов други боравак у Италији није био ни приближно успјешан као први. Тотила је у децембру 546. године освојио Рим. Иако су га Византинци вратили наредне године, остроготски краљ је предложио склапање мира уз стање какво је било 535. године, прије византијске инвазије. Јустинијан је то одбио, али је ускоро током 548. године опозвао Велизара из Италије.

Даља команда је повјерена Јустинијановом рођаку **Герману**, који се оженио Витигесовом удовицом и придобио дио Острогота на своју страну. Међутим, Тотила је 550. године поново освојио Рим. Исте године уз помоћ

флоте освојио је Сицилију и Корзику. Након Германове смрти, 552. године, главни византијски командант у Италији је постао **Нарзес**. Византијска војска је марширала дуж Јадранског мора до Венеције, појачала одбрану Равене и преко Апенина кренула у централну Италију. Тотила је довео своје трупе до Тагине у близини Рима и ту је дошло до битке која је ријешила византијско-остроготски рат. Према ријечима византијског историчара Проконија из Цезареје, битка се претворила у „ломачу за Готе“ (Busta Gallorum). Наводно је 6000 Гота убијено. Тотила је успио да побјегне, али је умро нешто касније од ране задобијене у бици. Византинци су наставили рат са Тотилим насљедником Тејом (Техом), који је коначно поражен у бици код Амалфија 554. године. Остроготско краљевство је престало да постоји, а у Италији је успостављена власт Ромеја. За управника Италије постављен је Нарзес, а његова управа је трајала до 568. године.

На Пиринејском полуострву су вођене борбе са **Визиготима**. Византинци су још 534. године освојили Балеарска острва, Кадиз и јужну обалу Гибралтара. Током 551. године освојилу су читаву Андалузију до Кадиза, те Кордобу. Тако је Средоземно море поново постало римско језеро.

На Истоку, Византија је ратовала са Персијским краљевством из династије Сасанида. Када је постао самосталан владар, Јустинијан је заузео много агресивнији став према Персији. На територији Закавказја, односно између Црног мора и Каспијског језера, постојале су три државе: Лазика на западу, Иберија у центру и Абазгија на истоку. Још од времена цара Анастасија I, граница у Месопотамији се налазила код тврђаве Дара. Након што су Персијанци одбили обнову мира 529. године, Јустинијан је наредио да се на персијском дијелу границе изгради нова тврђава Минду, ближа Нисибису. Покушај Персијанаца да спријече градњу тврђаве, Јустинијан је искористио као повод да објави рат Персији. Командант војске постао је Велизар. Он је побиједио у бици код Даре, у љето 530. године. Убрзо су избили немири у Персији који су условили промјену на престолу.

Нови краљ је постао Хозроје I (531-579). Због Јустинијанове жеље да покрене поход на Запад, те потребе Византинаца да заштите трговачке руте које су преко Кавказа водиле ка Персији и Индији, Византинци су 532. године склопили тзв. „Вјечити мир“ са Персијом. По одредбама мира, Византинци су се повукли из тврђаве Минду, граница је остала код тврђаве Дара.

Персијанци су се повукли из Лазике. Становници Иберије могли су да изаберу да ли ће живјети у Лазики, или у својој земљи под персијском управом. Византија се обавезала на плаћање новчаног данка од 11000 фунти злата годишње. Чињеница да је плаћала данак Персији није значила да је Византија била потчињена Персијском краљевству. Ову праксу познату под синтагмом **„злато за пријатеље“**, Византинци су често користили, да би обезбиједили мир са народима који су узнемиравали границе царства.

„Вјечити мир“ трајао је до 539. године, када су га нарушили Персијанци. Узрок прекида пријатељства били су сукоби између два арабљанска племена. Лахмиди су били савезници Персије, а Гасаниди савезници Византијског царства. Сукоб је вођен због права на испашу стоке у пограничним крајевима Сирије. У промјеће 540. године Персијанци су напали Византију и убрзо освојили Антиохију и низ градова у Сирији. Због недостатка војске, која се највећим дијелом налазила на Западу и код Равене ратовала са Остроготима, Византинци су били сасвим поражени. Након повратка са европског ратишта, 541. године Велизар је ратовао против Персије на подручју Лазике, али није имао већег успјеха. Током 542. године Персијанци су преко Палмире упали у Палестину и стигли до Јерусалима. Због страха од епидемије куге, која је избила 542. године у Константинопољу, борбе су током наредне године биле ограничене на простору источно од ријеке Еуфрат, између Теодосиопоља на сјеверу и Мартиропоља на југу. Ромеји су у тим сукобима били поражени.

Нови мир између Византије и Персије склопљен је 545. године на рок од пет година. Византинци су морали да плате додатних 2000 фунти злата. Мир је био ограничен само на подручје Месопотамије. Он је продужен за исти период 551. године, уз повећање годишњег данка у износу од 2600 фунти злата. Борбе у Лазики су настављене и трајале су од 547. до 557. године. Коначан мир са Персијом током Јустинијанове владавине потписан је 562. године. Важио је и за арабљанска племена, која су била савезници Византије и Персије. Било је предвиђено да траје педесет година.

Византијска власт над Балканским полуострвом током Јустинијанове владавине била је изложена великим искушењима. Царство је било притиснуто нападима бројних племена са сјевера као што су: Хуни, Бугари, Словени, Кутригури, Утригури. Цар је наредио да се подигне велики број утврђења,

како на дунавској граници, тако и у унутрашњости. Основни византијски циљ био је да се задрже двије кључне тачке: прелаз преко Дунава код Сирмијума и пролаз у Грчку код Термопила. Међутим, након почетних освајања на Западу, није било довољно војске која би бранила подигнуте тврђаве. Византијски историчар Прокопије из Цезареје је написао да је 539. године огроман број Хуна стигао све до Јонског залива и Константинопоља. Балканско полуострво је опљачкано све до Коринта. Сматра се да су ови пљачкашки походи били посљедица недостатка хране крајем тридесетих година VI вијека. Због недостатка војске, Јустинијан је морао да плаћа велике количине новца „варварима“ да би прекинули своје пљачкашке походе. Услиједили су нови напади на подручје дијецезе Илирик током 544. и 549. године. Забиљежен је и велики поход Кутригура и Словена 559. године, када су они стигли до Термопила на једној страни Балканског полуострва, те Константинопоља на другој страни. По ријечима византијског историчара Агатије, војсковођа Велизар је враћен из пензије да био командовао одбраном престонице.

Посљедње године Јустинијанове владавине обиљежила је стагнација на спољнополитичком плану. Историчари је објашњавају жељом Јустинијана да сачува освојене територије, те чињеницом да је цар вјероватно боловао од куге.

Прилике у Византијском царству након смрти Јустинијана I

Јустинијанова владавина представљала је завршетак једне епохе. Иако је захваљујући територијалним проширењима Византијско царство обухватало читав простор Средоземног мора, Јустинијан није успио да сасвим уклопи новоосвојене територије у административни систем царства. Наличје царева грандиозне политике показало се свега неколико деценија након Јустинијанове смрти. Његова освајања, бројни архитектонских подухвати, као и заштита царства од упада варвара, изискивали су огромна финансијска средства, па је државна благајна имала велике губитке. Наредни цареви суочили су се са бројним политичким, привредним и финансијским изазовима које нису могли контролисати. На византијским границама појавили су се нови непријатељи.

Јустинијанов сестрић **Јустин II** (565-578) није успио да заустави територијално пропадање царства. Најтежи ударац Византија је доживјела у Италији. Након нешто мање од деценију и по ромејске управе, у ову провинцију су већ 568. године упали **Лангобарди** (longobard-дугобрад). Био је то германско племе, које је првобитно живјело на подручју Скандинавије. У V вијеку населили су се на обалама средњег Дунава односно на подручје данашње Доње Аустрије. Половином VI вијека, уз дозволу цара Јустинијана, доселили су се у Панонију. Током седме деценије VI вијека уз помоћ **Авара** срушили су државу Гепида у Панонији и прешли на територију Италије. До 572. године завладали су сјеверним областима Италије, започевши упаде у централну Италију.

Византинци су задржали лигуријску обалу око Ђенове, копнени коридор кроз Апенине преко Перуђе, који је повезивао Рим и Равену, Напуљ,

Калабрију и острво Сицилију. Све византијске територије у Италији биле су окренуте великим лукама између којих су настала лангобардска војводства.

Велике територијалне губитке Византијско царство је имало и на Пиринејском полуострву. У сукобима са Визиготима најприје је изгубљена Кордоба (први пут 572, а коначно 584), а током наредних неколико деценија већина територије освојене у вријеме Јустинијана I.

За даљу судбину царства веома значајан је био долазак Авара на сјеверне границе царства. Крајем четрдесетих и током педесетих година VI вијека Авари су стигли из Монголије и населили се у Лазики. Још 558. године ступили су у контакт са Ромејима. Јустинијан им је одобрио статус савезника и пристао да им плаћа годишњи данак. На челу аварске државе, познате под именом **каганат**, која је војном организацијом подсјећала на хунску, налазио се каган.

Већ 572. године Авари су добијали 80000 солидуса годишње, да не би нападали Балканско полуострво. Међутим, **Тиберије I** (578-582) престао је да плаћа данак Аварима, па су они почели с нападима на византијске градове на Сави и Дунаву и 582. године су освојили Сирмиум. У савезу са **Словенима** опљачкали су средњу Грчку, Тесалију и Тракију. Од новог цара Маврикија Авари су затражили годишњи данак од сто хиљада солидуса. Пошто им захтјев није испуњен, они су освојили градове Сингидунум, Виминацијум и Анхијал, након чега су Ромеји пристали исплатити тражени износ.

Независно од Авара на Балканско полуострво су почела упадати и словенска племена која су живјела у доњем току Дунава. Тако су Словени безуспјешно нападали Солун 584, као и 586. године у савезу са Аварима. Ови напади Словена представљали су најаву великих промјена за даље постојање Византијског царства. За разлику од свих дотадашњих народа, који су стизали на простор Византијског царства, опљачкали га и узнемиравали дуже вријеме и потом се селили даље, Словени су временом трајно населили Балканско полуострво, основали своје племенске заједнице, које су касније прерасле у државе и постали незаобилазан фактор државног развитака Византијског царства.

Након Јустинијанове смрти Византијско царство било је изложено великим искушењима и на Истоку. Већ 571. године Јустин II је одбио да плаћа данак Персијанцима, због чега је дошло до дуготрајног рата вођеног

наредних скоро двадесет година углавном на територији Јерменије. Иако су Византинци у почетку имали успјеха, ратна срећа се касније окренула, па су претрпјели тешке губитке.

РЈЕЧНИК СТРАНИХ ПОЈМОВА

манихејци - секта присталица персијског вјероучитеља Манија из III вијека, који је принципе добра и зла, својствене персијском религиозном дуализму, спојио с елементима хришћанске религије.

монтанисти - припадници хришћанске секте, настале око 160. године, чији је оснивач Монтан из Фригије (централна Мала Азија) проповиједао морални аскетизам и био против црквене хијерархије.

Самарићани - становници једног дијела Палестине, по вјери различити од Јевреја, јер су у своје учење уврстили и извјесне паганске обреде.

Гепиди - источно германско племе које је у вријеме Велике сеобе народа насељавало подручја данашње Трансилваније, Баната и Срема. Након смрти хунског вође Атиле, Гепиди су основали краљевство у Панонији.

Владавина цара Маврикија (582-602)

Маврикијева владавина представљала је посљедњу етапу у развоју позноримске државе. Историјске околности настале након смрти цара Јустинијана I наметнуле су потребу да се спољна политика Византијског царства усмјери према Истоку. Међутим, Маврикије није у потпуности занемарио недавно освојене територије на Западу.

Намјеравајући да сачува територије у Италији од напада Лангобарда и у сјеверној Африци од напада Визигота, Маврикије је установио нове организационе цјелине-**егзархате**. Преостали византијски посједи у сјеверној и средњој Италији чинили су **Равенски егзархат**, који се први пут у изворима помиње 584. године. Византијске територије у Сјеверној Африци биле организоване у **Картагински егзархат**, који се први пут помиње 591. године.

Егзархатима је управљао егзарх, који је имао војну и цивилну власт, што је представљало организациону реформу у односу на преостале дијелове царства, који су били устројени по систему успостављеном за владавине Константина Великог. Пошто су егзархати представљали „предстраже“ царске владе у областима битно удаљеним од престонице, обједињавање војне и цивилне власти у рукама једног човјека било је неопходно да би се обезбједила потпунија контрола над територијама и војним ресурсима које су биле у саставу егзархата.

Као што се показало, успостављање нове организације власти у провинцијама било је веома успјешно. По овом принципу, половином VII вијека, успостављен је тематски систем. Картагински егзархат је постојао до 698. године, када су га срушили Арабљани, док су Равенски егзархат освоји-

ли Лангобарди 751. године. Након тога, Византинци су задржали само јужне дијелове Апенинског полуострва односно области око Напуља, те Апулију, Калабрију, Сардинију и Сицилију.

Током своје владавине, Маврикије се суочио са неколико изазова. Морао је да води истовремене одбрамбене ратове против Персијанаца, Авара и Словена. У првој деценији његове владавине Византијско царство је било присиљено да се бори против Персијанаца на истоку и Авара на Балканском полуострву. Сукоб са Персијом завршио је повољно по Византију. Немири који су избили у Персијском краљевству након смрти краља Хормизда IV (579-590) омогућили су Византији склапање мира под повољним условима. Уз подршку византијског цара Маврикија, персијски трон заузео је Хозроје II (590-628). Због тога је царству припао велики дио Јерменије.

Много компликованија ситуација била је на Балканском полуострву. Након стварања државе у Панонској низији, Авари су непрекидно упадали на територије Византијског царства, често у заједници са Словенима, који су им углавном били подређени. Начин ратовања са овим непријатељима био је различит. Аварска војска је била састављена од тешких коњаника са оклопима и лаким стрijелаца који су брзином јахања настојали да надмаше византијске војнике. С друге стране, Словени су најчешће дјеловали у мањим групама које су избјегавале отворене битке, већ су водиле герилски рат, нападали из засједе, посебно у планинским или мочварним крајевима. Док су Авари нападали градове и тврђаве на Дунаву, Словени су узнемиравали сеоска подручја, угрожавали пољопривреду, и реметили прикупљање пореза.

Већ 582. године Авари су освојили Сирмиум, а 584. године Сингидунум, Виминациум и Августу. Након ових губитака, Византинци су склопили мир са Аварима и плаћали годишњи данак у износу од сто хиљада солидуса. У посљедњим годинама Маврикијеве владавине изгледало је да је ситуација на Балканском полуострву била много повољнија за Византијско царство него раније. У бици на Тителском бријегу, која се догодила 600. године византијска војска нанијела је тежак пораз Аварима и Словенима.

Међутим, недостатак новца натјерао је цара Маврикија да често смањује плате војницима. Иако неопходне, овакве мјере нису биле добро-намјерно прихваћене, па је често долазило до побуна. Иако је цар успио да угуши побуне на Истоку 588. и у Тракији 594. године, посљедице једне слич-

не побуне из 602. године биле су много теже. Војници су одбили наређење да презиме на словенској страни Дунава и прогласили су центуриона Фоку за цара, кренувши према престоници. Побуна је захватила и престоничко становништво и довела до уједињења дема плавих и зелених. Маврикије је збачен, а **Фока** (602-610) крунисан је за цара на Хиподрому. Неколико дана касније Фока је наредио погубљење Маврикија и његове породице, након чега је започела његова страховлада која је трајала осам година. Уз масовна погубљења припадника аристократије дошло је до слома политичког и друштвеног поретка. Уз беспопштедне борбе плавих и зелених Византијско царство је убрзо упало у дуготрајан грађански рат.

Проблеми су се убрзо појавили и на спољнополитичком плану. Наступајући као осветник убијеног цара Маврикија, којег је симболично називао оцем, персијски краљ Хозроје II је покренуо велики напад на Византијско царство. У првим годинама VII вијека, Персијанци су однијели неколико побједа у пограничним крајевима. Опустошили су Јерменију. Током 605. године освојили су тврђаву Дару. Након тога, њихове војске су убрзо продрле и на територију Мале Азије. Византијска војска током Фокине владавине није била способна да пружи озбиљнији отпор. На Балканском полуострву Авари су све чешће пљачкали византијске провинције, не прихватајући годишњи данак који им је цар нудио. Византија се налазила у веома тешкој ситуацији.

Међутим, као и много пута у каснијој историји, царство је спасено захваљујући снагама периферије. Картагински егзарх Ираклије побунио се против цара Фоке. Уз подршку провинције Египат, он је као команданта флоте послао сина **Ираклија млађег** у напад на престоницу. Приближавајући се Константинопољу, Ираклије је наилазио на велику подршку становништва. Почетком октобра 610. године стигао је пред градске бедеме. Уз подршку дема зелених и престоничког патријарха, убрзо је крунисан за цара. Бивши цар Фока је погубљен, а срушен је и спаљен његов кип на цариградском Хиподрому.

Владавина цара Ираклија (610-641)

РАТ СА ПЕРСИЈАНЦИМА, АВАРИМА И СЛОВЕНИМА

На почетку владавине, Ираклије је морао да се суочи са двоструком пријетњом на територији царства. Судбина царства била је доведена у питање, а финансијски и војно исцрпљена, Византија није била способна да води рат на два фронта. Цар је покушао да одгоди суочавање са Аварима и Словенима на Балкану, плаћајући им велике своте годишњег данка. Међутим, док су се Авари након пљачкања византијских градова и области повлачили преко Дунава у Панонску низију, Словени су се трајно насељавали на Балканском полуострву. Византијско царство је у потпуности изгубило контролу над овом територијом.

Словени су прегазили подунавске провинције, читаву Македонију сем Солуна, средњу Грчку и Пелопонез, а на другој страни опљачкали Тракију све до зидина Константинопоља. Од већих градова у унутрашњости Балканског полуострва под контролом Ромеја остали су само Константинопољ и Солун, те неколико градова на обали Јадранског мора, као што су Венеција, Јадер (Задар), Трагуриум (Трогир), Бутуа (Будва), Скодра (Скадар), Лисус (Љеш) и Драч. Ираклије је одлучио да се суочи са Персијанцима, који су током владавине његовог претходника све чешће упадали на територију Мале Азије. Тако је почео посљедњи велики рат антике.

Персијанци су напали из два правца. Једна војска под командом војсковође **Шахина**, упала је у централне области Мале Азије, освојивши

град Цезареју у Кападокији, 611. године, а Мелитину 613. године. Истовремено, друга персијска војска, под командом војсковође **Шахрбараза** („краљев вепар“) упала је 611-612. године у Сирију. Покушај Ираклија да им се супротстави код Антиохије 613. године је пропао, па су Персијанци убрзо освојили Апамеју, Антиохију, Емесу и Дамаск. Упали су у Киликију и освојили Тарс. Потом је уследио напад на Палестину, гдје је након опсаде дуге двадесетак дана освојен град Јерусалим. Уследио је велики покољ тамошњег становништва, а црква Христовог гроба, подигнута током владавине Константина Великог, је срушена. Најзначајнија хришћанска реликвија, Свети крст, однесена је у Ктесифон. Тако је овај рат добио и специфично вјерско обиљежје.

У исто вријеме кад су Персијанци вршили освајања на Леванту, Мала Азија је била опљачкана од стране војсковође Шахина. Већ 615. године, Персијанци су стигли до града Халкедона, преко пута престонице. Персијски краљ је одбио понуду мира. Персијанци су потом заузели Кипар. Због учесталих персијских пљачкашких похода на тло Мале Азије, опљачкани су велики градови Ефес, Анкира, Сард. Византијске ковнице новца у Кизику и Никомедији су биле затворене. Новац се ковао само дубоко у унутрашњости Мале Азије, на подручју Исаврије.

У прољеће 619. године, Персијанци су заузели Александрију и освојили Египат. Обуставили су доток жита у Константинопољ, што је изазвало велику глад на територији царства. У изворима из каснијег времена је остало записано да је Ираклије након губитка Египта и глади која је избила у престоници, планирао да премјести престоницу у Картагину, али су га у томе спријечили протести константинопољског патријарха Сергија и престоничког становништва. Да би могао да предузме озбиљнији напад на Персију, Ираклије је морао умирити Аваре на Балкану и дати им велики годишњи данак. У ту сврху му је био потребан новац. На приједлог патријарха Сергија, цар је наредио да се црквено посуђе из престоничких црква и манастира прекује у новац. Дио тог новца подмирио је данак Аварима, а остатак је искориштен за припрему противофанзиве на територију Персије. Захтјеви Авара за повећањем годишњег данка непрестано су се повећавали.

Византинци су у прољеће 622. године покренули велику офанзиву. Ираклије је из западних области Мале Азије кренуо у Кападокију. Због опас-

ности да буде одсјечен од остатка персијске војске, Шахрбараз је с војском напустио Халкедон и кренуо ка Ираклију. У јесен исте године, Ираклије је започео поход у Јерменију. То је натјерало Персијанце да постепено напуштају Малу Азију идући „као пас на ланцу“ за византијском војском. Током зиме 622/623. године дошло је до сукоба на територији Јерменије, који се завршио побједом византијског цара. Први византијски циљ, односно ослобођење Мале Азије, био је постигнут. Убрзо потом, Ираклије је морао са дијелом војске да се врати у Константинопољ због сусрета са аварским каганом и преговора о исплати годишњег данка. Према мишљењу савремених историчара, током тих преговора, који су вођени 623. године код града Хераклеје у Тракији, Авари су покушали извршити атентат на Ираклија. Захваљујући присебности, цар је успио побјећи, али су Авари опљачкали околину Константинопоља и одвели 70.000 заробљеника. Византинци су ипак успјели склопити мир с Аварима, обавезавши се на плаћање годишњег данка у износу од 200.000 златника.

Током 624. године Ираклије је изненада напао Персијанце. Умјесто да пође у Сирију или Месопотамију, Ираклије је са војском из Цезареје кренуо ка сјевероистоку, уз Еуфрат до Теодосиопоља. Затим је упао на територију Јерменије, кретајући се низ ријеку Аракс до Двина, који је уништио. Потом је наставио директно на југ до Ганзака на простору данашњег Азербејџана, гдје је била резиденција персијског краља. Хозроје је побјегао у планине Загроса (подручје данашњег западног Ирана, сјевероистока Ирака и југоистока Турске). Рушење Ганзака имало је велики симболички значај у византијско-персијском вјерском рату, јер је ромејска војска уништила зороастријски храм, што је била освета за рушење Јерусалима. Ираклијева војска је даље кренула ка обронцима Кавказа, крећући се уз обалу Каспијског језера, гдје је цар добио савезнике међу становништвом Лазике, Абазгије и Иберије (Грузије). Током 625. године на простору кавкаске Албаније, Ираклијева војска је ратовала против три персијске војске. Цар је вјештим маневрисањем задржао главнину војске, иако није успио продријети у Персију.

Током 626. године Персијанци су прешли у противнапад. Склопили су савез са Аварима о заједничком нападу на Константинопољ. Персијска војска предвођена Шахрбаразом и Шахином поново је опустошила Малу

Азију и стигла до Халкедона. Крајем јула исте године са европске стране пред Константинопољ су стигле десетине хиљада Авара и Словена и започеле опсаду византијске престонице. Престоничка војска састављена од око 12000 људи, предвођена генералом Воном, успјешно је одбијала све нападе. Велику улогу у одбрани Константинопоља имао је цариградски патријарх **Сергије I** (610-638), који је бројним процесијама и молитвама очувао морал бранилаца. Како наводи хроничар Теодор Синкел, патријарх Сергије је наредио да се на свим капијама на западној страни Теодосијевих бедема наслика Богородица с Христом. Након што су Авари и Словени подметнули пожар у граду, патријарх је на бедемима носио чудотворну икону Исуса Христа, јачајући отпор бранилаца. Опсада је трајала све до 10. августа. Тог дана византијска флота однијела је одлучујућу побједу над словенским чамцима-монокселима, што је натјерало аварског кагана да се повуче.

О улози Богородице у одлучујућој побједи Византинаца под Цариградом 626. године, Теодор Синкел је записао:

Чим су варварски моноксели завеслали, њихова флота је морала да узмакне и замало се сасвим не повуче. Што до тога није дошло заслуга је Богородице која у међувремену варваре баци у море и све их њокри водом, морнаре и чамце заједно.

Пораз Авара и Словена под Цариградом осујетио је персијске планове, па се Шахрбараз повукао из Халкедона у унутрашњост Мале Азије. Царев брат Теодор одио је у Месопотамији важну побједу над персијским војсковођом Шахином.

Након окончања опсаде Константинопоља додатно је учвршћен војни култ Богородице, заштитнице Константинопоља, који је његован до пропасти Византијског царства. По мишљењу појединих историчара, култ Дјеве Марије у Константинопољу јавио се још крајем VI вијека успостављањем највећег Богородичиног празника – Успење Пресвете Богородице, а доводи се у везу са благодарношћу цара Маврикија за побједу над Персијом.

Неуспјешан напад Авара на византијску престоницу довео је до распада њиховог јединственог племенског савеза. Бројна словенска племена на широком простору аварског каганата су се ослободила врховне власти кагана. Западни Словени створили су јак племенски савез. Бугари на сјевер-

ном Кавказу су срушили Аварску власт и постали савезник Византије. Од аварске власти ослободили су се **Срби и Хрвати**, који су се посљедњих година Ираклијеве владавине из своје прадомовине иза Карпата, уз цареву дозволу, населили на Балканском полуострву. Хрвати су заузели сјеверозападни дио полуострва, а југоисточно од њих населили су се Срби.

За вријеме опсаде Константинопоља, Ираклије се налазио у Лазики, гдје је ступио у контакт са хазарским племенима, који су се у кавкаским областима борили као савезници византијске војске. Царева дипломатија се показала успјешном, па су Византинци своју војску ојачали додатним одредима Турака из централне Азије. Уз њихову подршку, Ираклије је у јесен 627. године упао на територију Персије. Пошто се већина персијске војске налазила на византијској територији, Ираклијева војска је прешла планине Загроса и побједила код Ниниве у децембру исте године. Убрзо је заузета и краљева резиденција Дастагерда. У прољеће 628. године персијски краљ је убијен у завјери дворских официра и краљевог сина Кавад Широја, који је постао нови владар, али је и он убијен у јесен исте године. Током 629. године Ираклијева војска је ослободила Сирију и Палестину, вративши Часни крст у Јерусалим. Те године, Ираклије је склопио договор са Шахрбаразом. Византији је враћен Египат, а некадашњи Хозројев војсковођа је добио цареву подршку у борби за престо персијског краља. Иако је почетком 630. године постао персијски краљ, Шахрбараз је убијен након нешто више од мјесец дана владавине.

ХЕЛЕНИЗАЦИЈА ВИЗАНТИЈСКОГ ДРУШТВА

Ираклијева владавина представљала је велику прекретницу на културном плану. Латински језик, који је вијековима био званичан језик у царству односно језик државне администрације и војске, током Ираклијеве владавине је потиснут. **Грчки језик**, којим се споразумијевао народ и који се користио у хришћанској цркви на Истоку, постао је званичан језик у читавом царству. Тако је започела општа хеленизација, док су се знање и употреба латинског језика постепено губили.

Овај процес довео је до промјена у царској титулатури. Умјесто некадашњих римских титула написаних на латинском језику (*august, imperator*,

caesar), византијски цареви преузимају титулу **василевс** (βασιλεύς), која је до пропасти царства означавала носиоца царског достојанства у византијском свијету. Пошто није постојао закон о насљеђивању престола, царев син је најчешће био одређен за престолонаследника. Он је крунисан за цара још за живота актуелног цара, па је као „млађи“ цар носио круну, а после смрти главног („старијег“) цара преузимао власт. Након промјена у царској титулатури, титула цезара је остала једна од најважнијих звања у државној администрацији, али је изгубила царски карактер.

ВЈЕРСКЕ ПРИЛИКЕ У ЦАРСТВУ

Повратак Сирије, Палестине и Египта у оквиру Византијског царства поново је распламсао сукобе између монофизита и диофизита односно поштовалаца Халкедонске догме. Да би ријешио сукоб, патријарх Сергије је покушао да ријеши проблем монофизитизма подржавањем новог учења које се од почетка VII вијека ширило по хришћанском Истоку. Био је то монотелитизам, по којем је Христос имао двије природе, али једно божанско дјеловање односно једну божанску енергију. Ово учење подржали су цар Ираклије и римски папа Хонорије (625-638), али га је осудио јерусалимски патријарх Софроније (634-644), вођа халкедонске струје у Византији. Иако је изгледало да се помирење може постићи, показало се да је црквено уједињење у Сирији и Египту постигнуто насиљем.

Цариградски патријарх Сергије је саставио ново учење по којем Христос има двије природе, али једну божанску вољу. Тако је настао монотелитизам. Сергије је саставио едикт о монотелитизму који се звао **Ектесис**. Ираклије је Ектесис 638. године истакнуо у нартексу односно припрати цркве Св. Софије. Без обзира што су цар и престонички патријарх били на страни монотелитизма, ускоро се показало да он није могао да ријеши вјерске проблеме у царству. Против овог учења изјасниле су се и папе Северин I (640) и Јован IV (640-642), које су управљале Римском патријаршијом након Хоноријеве смрти. Питање монотелитизма је ускоро изгубило свој политички значај, јер је већ 638. године Византијско царство изгубило провинције Сирију и Палестину, а неколико година касније и Египат.

Док је Ираклије ратовао са Персијанцима, дошло је до вјерског и политичког уједињења **Арабљана**, који су се убрзо потом појавили на византијским границама. Да би се схватило како су Арабљани тако брзо освојили огромне дијелове Византијског царства и Персијског краљевства, морају се разумијети одређени предуслови који су омогућили њихов каснији напредак. Арабљанска племена била су политички разједињена. На вјерском плану била су политеистичка. **Мухамед** (570-632), вођа хашемитске гране племена Куреиш, које је контролисало област западне Арабије око града Мека, због својих вјерских убјеђења био је присиљен напустити своје племе и преселити у град Јактриб (касније Медина). Преузимајући хришћанска и јеврејска вјерска учења, Мухамед је осмислио нову, монотеистичку религију, засновану на вјери у Алаха, коју је назвао **ислам**. Година његовог преласка из Меке у Медину у исламском свијету се назива **хиџра** (ар. higrat - сеоба), што се догодило 622. године хришћанске ере. Током наредне деценије, Мухамед је дјелујући из Медине успио да изврши политичко и вјерско уједињење Арабљана, што је представљало почетни корак за њихово даље ширење ван Арабијског полуострва. Његови сљедбеници постали су у тренутку његове смрти доминантна сила на простору западне Арабије и у Хиџазу на сјеверу, све до Акадског залива.

Други предуслов потоње арабљанске инвазије била је измореност Византије и Персије дуготрајним, скоро тридесетогодишњим ратом. Трећи предуслов био је оштар и непомирљив сукоб центра и периферије у Византији односно вјерска и политичка нетрпељивост источних провинција Сирије, Палестине и Египта према централној власти у Константинопољу.

Након Мухамедове смрти, вјерско и политичко вођство међу Арабљанима преузеле су халифе односно **калифе** (ар. Kalifa - Божји заступник). Први калифа је био Мухамедов таст **Абу Бакр** (632-634). Под његовим вођством, Арабљани су напустили простор Арабијског полуострва и почели да освајају нове територије. Под вођством калифе **Омара** (634-644) Арабљани су упали на територију Сирије. Освојили су Дамаск 635. године. Неуспјешан покушај цара Ираклија да им се супротстави у бици на Јармуку, 636. године, условио је предају Антиохије и губитак провинције Сирије. Двије године

касније Арабљани су након тромјесечне опсаде, освојили Јерусалим. Арабљани су 638/639. године покорили Персијско краљевство, а идуће године Месопотамију и Јерменију.

Владавина Констанса II (641-668)

ДОЛАЗАК НА ПРЕСТО

Ираклије је имао веома турбулентан породични живот. Његова прва супруга Фабија Евдокија боловала је од епилепсије и умрла је већ 612. године, убрзо након што је родила сина који је добио име Ираклије Нови Константин, а који је у историографији познат као **Константин III**. Већ идуће године, Ираклије се оженио сестричном Мартином. Иако је била ријеч о инцестној вези, забрањеној по црквеним канонима, Ираклије није одустао. Из тог брака рођено је деветеро дјеце, али су четири умрла у раном дјетињству, двоје имало велике проблеме са дистрофијом мишића, а једно било нијемо. Једини потпуно здрав мушки насљедник био је **Ираклона**, који је рођен 625. године. Ираклије је умро у фебруару 641. године. Тестаментом је престо оставио Константину III и Ираклони, одредивши да оба сина владају заједно као равноправни цареви, те да сматрају Мартину као мајку и царицу.

Међутим, против тестаментом изречених одредби побунило се престо-ничко становништво наглашавајући да Мартина као жена не може учествовати у власти нити примати страна посланства. Потребно је нагласити да Мартина није била омиљена у Константинопољу ни током владавине цара Ираклија. Поред родоскрвне везе у којој је живјела, један од разлога је био њено инсистирањем да Ираклије током 619. године пренесе престоницу у Картагину, што се није догодило због отпора цариградског патријарха и становника престонице.

Царица је била принуђена да се повуче, док су Константин III и Ираклона постали равноправни цареви. Ипак, савладарство је трајало свега не-

колико мјесеци, јер је крајем маја 641. године Константин III умро. Ираклона је остао на престолу, али је Мартина у ствари добила могућност да држи полуге власти у својим рукама. Њеном вољом на положај цариградског патријарха постављен је Пир, који је по вјерским увјерењима био присталица монотелитизма, док је александријски патријарх постао Кир, који је започео преговоре с Арабљанима о предаји Египта. Против царичине управе удружили су се различити слојеви византијског друштва: народ, сенаторска аристократија и црквени великодостојници одани халкедонској догми. У септембру исте године дошло је до државног удара. Ираклона је збачен, те му је одсјечен нос и протјеран је на острво Родос. Његов пад утицао је и на Мартину, којој је одсјечен језик. Ово тјелесно „ружење“ представљало је симболичну потврду цареве неспособности да влада, јер је по византијској владарској идеологији, василевс као божји представник на земљи морао бити тјелесно савршен, као што је савршен пантократор на небесима. Одлуком цариградског сената, нови цар је постао син Константина III, чије је крштено име било Ираклије, али је приликом крунисања добио име Константин. Престоничко становништво га је називало скраћеним именом **Констанс**, а у каснијим годинама је добио и надимак Погонат, што значи брадати, јер је у зрелим годинама носио дугачку браду, што је до тада било сасвим неубичајено.

РАТОВИ ПРОТИВ АРАБЉАНА

Према уговору, који је у новембру 641. године, александријски патријарх Кир склопио са Арабљанима, у прољеће 642. Византинци су се повукли из Египта. Амр, успјешни арабљански војсковођа, је ушао у Александрију и убрзо проширио власт Арабљана дуж обале сјеверне Африке све до Триполиса. Након смрти Омара, трећи калифа је постао **Отман** (644-656). Он је смијенио Амра, што су Византинци искористили и 645. године вратили Александрију. Међутим, Отман је убрзо увидио своју грешку, па је већ идуће године Амр поново освојио Александрију, након чега су Арабљани трајно држали Египат у својим рукама. Византија је заувјек изгубила своју најбогатију провинцију.

Након почетних успјеха и заузимања византијских источних провинција, Арабљани су избили на обалу Средоземног мора. Током 643. године

почели су нападе на Малу Азију и Јерменију. Војсковођа **Муавија**, намјесник Сирије, схватио је да је за даљу борбу против Византијског царства неопходна флота. Након изградње флоте, Арабљани су покушали освојити Картагински егзархат 647. године, али су поражени. Ипак, 649. године су освојили Кипар.

Византијско царство је склопило трогодишње примирје, током којег је плаћало данак Муавији. Арабљани су 654. године освојили и острво Родос. До прве поморске битке између РOMEЈА и Арабљана дошло је 655. године, када су Арабљани побиједили. Према византијском хроничару Теофану, цар је једва сачувао живот. Убрзо потом Арабљани су освојили острво Кос, те опљачкали Крит. Сва ова освајања показују да је Муавија већ тада припремао напад на византијску престоницу. Ипак то се догодило двије деценије касније. Прекид у сукобима Византије и Арабљана наступио је 656. и трајао до 661. године. За то вријеме је вођен први грађански рат у арабљанском свијету између калифе **Алија** (Али ибн Абу Тамад) и Муавије. Муавија је 659. године склопио мир с Византијом и током даљег трајања грађанског рата плаћао данак Византији. Побједивши, постао је нови калифа (661-680). Основао је династију **Омејада**, која је Арабљанским калифатом управљала до 750. године.

ИЗГРАДЊА ТЕМАТСКОГ СИСТЕМА

Проблем поријекла, времена настанка и карактера тематске организације спада у контроверзна питања савремене византологије, за која ни до данас није понуђено општеприхваћено рјешење. Иако привлачи пажњу византолога дуже од једног вијека, велика научна дебата о тим питањима отпочела је средином прошлог стољећа. Постоје двије различите, међусобно супротстављене концепције посматрања овог научног проблема. Према првој, најстарије византијске теме формиране су уочи првих арабљанских освајања, заслугом цара Ираклија. По другој, до изградње тематског система дошло је постепено усљед промјењених политичких, војних и економских околности, изазваним арабљанским освајањима. По другој концепцији, прве теме су формиране након инвазије Арабљана на Византију, током владавине цара Констанса II.

Реформа војног система настала је из више разлога: недостатак становништва, обиље пусте, необрађене земље, недостатак најамничких војних одре-

да, оптерећење државне благајне. Ријеч **тема** (θέμα) је првобитно значила **војни одред**, а од времена успостављања тематског уређења добила је значење **војно-административног округа**. До тога је дошло насељавањем војних јединица по одређеним територијалним областима. Војници су постали власници ситних земљишних посједа, који се у изворима називају стратиотска имања. **Стратиоти** су обрађивали те посједе и од тога хранили своје породице. Били су дужни да се одазову на царев позив у рат, те да дођу потпуно наоружани и на коњу.

Темама су управљали **стратези**. Успостављање новог уређења подразумевало је прекид са управним системом из времена Диоклецијана и Константина Великог. Умјесто дотадашњег раздвајања војне и цивилне власти, стратези су обје власти имали под својом контролом.

Прве теме настале су у Малој Азији. То су биле: **Опсикија**, која је обухватала малоазијско и европско залеђе Константинопоља, **Анатолика**, која је обухватала средишњи и југоисточни дио Мале Азије, **Арменијака**, која је обухватала сјевероисток Мале Азије, те **Тракесијана**, која је обухватала југозапад Мале Азије, ка Егејском мору.

ОДНОС ПРЕМА СЛОВЕНИМА НА БАЛКАНСКОМ ПОЛУОСТРВУ

Почетак грађанског рата у Калифату и прекид сукоба између Византије и Арабљана омогућио је василевсу Констансу II да 658. изврши поход против Словена на Балканском полуострву. Он је успио да Словенима на простору Македоније наметне византијски суверенитет. Његов успјех је довео до пресељавања великих група Словена на простор Мале Азије. Од овог времена Словени се у византијским изворима помињу и као саставни дио византијске војске, што показује да су они добијали стратиотска имања у Малој Азији.

ВЈЕРСКА ПОЛИТИКА КОНСТАНСА II

Цар Констанс II је желио да успостави помирење између присталица монотелитизма и правовјерне струје у византијској цркви. Због тога је 648. године објавио едикт **Типос**, којим су на читавој територији царства биле забрањене хришћанске распре о проблему енергије и проблему воље. Међутим, као што Хенотикон крајем V вијека није успио да разријешу сукобе приста-

лица халкедонске догме и монофизита, тако ни Типос није помирио диофизите и монотелите.

Напротив, репресија државних службеника према онима који нису жељели да подрже царев едикт створила је нове проблеме. То се посебно одразило на простор сјеверне Африке, гдје се одредбама Типоса оштро супротстављао вођа правовјерне опозиције, монах Максим Исповједник. Сем тога, Максим Исповједник је сматрао да цар као свјетовњак нема право да задире у црквена питања, о којима само црква односно Цариградска патријаршија може да одлучује. Због тога је Максим ухапшен и доведен у Константинопољ, гдје је мучен и осуђен на прогонство. Након дуготрајног боравка у изгнанству, умро је у Лазики 662. године.

Констанс II имао је сукоб и са римским папом Мартином I (649-653), који је 649. године у Риму одржао велики црквени сабор, на којем су осуђене одредбе Ектесиса и Типоса, а екскомуницирани цариградски патријарси Сергије и Павле II (641-653). Равенски егзарх Олимпије, који је добио задатак да ухапси папу, дигао је побуну против цара, која је трајала три године. Нови равенски егзарх, у љето 653. године, отишао је у Рим, ухапсио папу Мартина и одвео га у Константинопољ. Папа је пред цариградским сенатом осуђен на смрт, потом помилован, тешко физички зостављан на Хиподрому, те отјеран у прогонство у Херсон на Криму, гдје је умро 656. године.

ОД ЛАЗАК НА ЗАПАД

Након двије деценије владавине Констанс II је одлучио да напусти Константинопољ и пренесе престоницу на Запад. Постојало је неколико разлога за овакву одлуку. Један од њих био је жеља византијске владе да задржи преостале територије на Западу. Други узрок је била изразито насилна царева вјерска политика, која је изазвала велико огорчење престоничког становништва. Трећи узрок царевог напуштања Константинопоља био је везан за сукоб цара и његовог брата Теодосија.

Као што је показала цјелокупна историја Ираклијевог рода, царев брат, у складу са државно-политичким схватањима ондашњег времена, имао је значајно мјесто у владарском колегијуму и право на вршење царске власти.

Међутим, Констанс II није желио да допусти ограничење сопствене власти. Он је још 654. године крунисао за савладара свог најстаријег сина Константина, а 659. године и млађе синове Ираклија и Тиберија, одбивши да царска права додијели рођеном брату Теодосију. По свему судећи, Теодосије није мирно прихватио цареву одлуку, јер је 660. године Констанс наредио да Теодосије буде насилно рукоположен за свештеника, а потом и убијен. Криза је захватила престоницу, чији становници су василевса називали Каином.

У таквим околностима, цар је у другој половини 662. године напустио Константинопољ. Најприје је отишао у Солун, потом у Атину, одакле је почетком 663. године стигао у Тарент. Онда је покушао организовати борбу против Лангобарда, али је након неуспјешне опсаде Беневента одлучио прекинути сукобе и отићи у Напуљ. Из Напуља је крајем прољећа исте године отишао у Рим, гдје је дванаест дана био гост папе Виталијана I (657-572). Након посјете Риму, цар се кратко задржао у Напуљу, одакле је отишао на Сицилију, гдје је у Сиракузи направио нову престоницу. Одлуку да Сицилија буде мјесто одакле ће управљати царством наметнуле су политичке прилике. Са овог острва василевс је могао контролисати нападе Лангобарда у Италији и Арабљана у сјеверној Африци. Нема много података о његовом боравку на Сицилији. Након петогодишње владавине, против Констанса II је у септембру 668. године подигнута побуна и он је убијен у купатилу.

Владавина Константина IV (668-685)

Након што су вијести о убиству Констанса II стигле у Константинопољ, нови цар је постао његов син **Константин IV**, који је још 654. године крунисан за цара, те није постојала никаква препрека за његово преузимање цариградског престола.

АРАБЉАНСКА ОПСАДА КОНСТАНТИНОПОЉА

Први проблем са којим је нови цар морао да се суочи били су Арабљани. Након завршетка грађанског рата у Калифату, а у вријеме док је Констанс II био на Западу, калифа Муавија је започео организоване арабљанске нападе на византијске копнене и поморске посједе. Током 663. године Арабљани су упали у Малу Азију, коју су током наредних деценију и по непрекидно пљачкали и пустошили, често стижући све до Халкедона преко пута Константинопоља. С друге стране, на мору су Арабљани заузели острво Хиос у Егејском мору и приближили се престоници. Постоји мишљење да су Арабљани већ у периоду између јесени 667. и јесени 668. године имали намјеру да опсједају Константинопољ, али их је сурова зима и болест у њиховој војсци натјерала да одустану од напада.

Ипак, они су остали у византијским водама, па су 670. године освојили полуострво Кизик у близини Константинопоља. Једна њихова експедиција је 672. године заузела југозападне обале Мале Азије у близини града Смирна, а

друга обале Киликије на југоистоку Мале Азије. Њихов најјачи напад на Константинопољ трајао је пуне четири године, од прољећа 674. године до прољећа 678. Као изразито пустињски народ, ненавикнут на хладне зиме, Арабљани су крајем јесени сваке године одлазили на Кизик, гдје су презимљавали, да би се у прољеће наредне године враћали пред капије Константинопоља.

У овој опсади први пут у византијској историји употребљено је оружје познато као „грчка ватра“. Сматра се да ју је изумио извјесни Калиник из Сирије, који је дошао у Константинопољ око 673. године. То је била експлозивна материја, која је могла да гори и на води, намијењена углавном поморском ратовању. Није у потпуности познат састав, јер га не наводи ниједан историјски извор. Претпоставља се да је главни састојак била шалитра. „Ватра“ се путем сифона, бронзаних цијеви монтираних на византијским бродовима, бацала на непријатељске бродове, које је палила и уништавала. Према Јовану Кинаму, византијском историчару XII вијека, флоте италијанских република, неколико вијекова касније, пронашле су начин да заштите своје бродове, облажући их тканинама натопљеним у сирће. Георгије Пахимер, византијски историчар из XIV вијека, написао је да су Ђеновљани штитили своје бродове осушеним волујским кожама.

ГРЧКА ВАТРА

Јачина цариградских бедема, снага византијске флоте и „грчка ватра“ омогућили су Византинцима да преживе опсаду и сачувају град. Ова побједа имала је огроман цивилизацијски значај за европску цивилизацију. То је био први пут да је напредовање Арабљана заустављено.

Муавија је склопио уговор о миру, који је требало да траје тридесет година. По одредбама мира, калифа се обавезао да ће плаћати годишњи данак у износу од 3000 златника, те византијском цару слати 50 коња и 50 робова. Након Муавијине смрти 680. године, настали су немири у арабљанском свијету. За кратко вријеме су се смијенила тројица калифа. Тек је **Абдулмалик** (685-705) успио да успостави контролу над калифатом. Током његове владавине повећан је износ данка који су Арабљани плаћали, а приходи са Кипра, те из Јерменије и Иберије су били подијељени између Калифата и Византије.

ДОСЕЉАВАЊЕ БУГАРА

Непуне двије године након завршених сукоба са Арабљанима, Византијско царство се суочило са новим непријатељем који је узнемирио његове територије. То су били **Бугари**. Ово хунско-оногурско племе је још током владавине Ираклија било организовано у племенски савез на сјеверном Кавказу. Након распада овог савеза дио Бугара је потчињен Хазарима. Око 640. године Хазари су протјерали Бугаре са подручја доње Волге, одакле су они предвођени Аспарухом кренули на запад и у другој половини седамдесетих година VII вијека стигли дуж сјеверне обале Црног мора све до ушћа Дунава.

Василевс Константин IV је кренуо у поход против њих сјеверно од Дунава, са флотом и војском, и успио их натјерати на повлачење. Међутим, цар се убрзо разболио, због гихта напустио фронт и вратио се у престоницу, а његови војници су започели повлачење. Бугари су упали у византијске територије јужно од Дунава, гдје су освајачи потчинили многа словенска племена и те освојили многе тврђаве и села која су припадала Византијском царству. Подручје на којем су се доселили Бугари налазило се на простору античке римске провинције Мезије, односно између Дунава и планине Балкан, тачније између Варне на обали Црног мора и Доростола на Дунаву. Због тога се Бугари у византијским изворима називају Мизи. На тој територији Бугари су затекли осам словенских племена, које су поробили. Тако је настала бугарско-словенска држава, коју је Византијско царство морало да призна. Цар Константин IV је успоставио 681. године мир са Бугарима тако што им је плаћао годишњи данак. Бугари су се временом стопили са Словенима, који су били у већини, и уклопили у Јужне Словене.

ШЕСТИ ВАСЕЉЕНСКИ САБОР

Током владавине василевса Константина IV одржан је **Шести васељенски сабор**, који је трајао од новембра 680. до септембра 681. године. На сабору је учење о двјема енергијама (човјечанској и божанској) и двјема вољама (човјечанској и божанској) прихваћено као догма хришћанске цркве. Сабору су присуствовали легати римског папе Агатона. Александријски патријарх Кир, цариградски патријарси Пир и Сергије, те римски папа Хонорије су проглашени јеретцима. На посљедњој сједници, којом је цар председавао, окупљени учесници сабора су га поздравили ријечима:

Ти си, царе, изнио суштинну Христових ђириода. Ти си расијерао све јеретике. Госйоде, сачувај свјећњак свијетла! Констџантинну, новом Маркијану, вјечитији ђомен.

ПОРОДИЧНИ СУКОБИ

Крајем 681. године избио је дубок раздор у царевој породици, који је оставио значајне посљедице на организацију врховне власти у Византијском царству. Тада је цар одузео браћи Ираклију и Тиберију царска права која су имали током владавине Констанса II. Против те одлуке побунили су се војници теме Анатолика који су своје противљење изразили ријечима: *Ми вјерујемо у Тројицу и желимо да тројица носе царску круну*. Међутим, Константин IV није попустио. Он је браћи одсјекао носеве, а представнике теме Анатолика је погубио. Након овог поступка, савладарство у Византији је доживјело измјене, које су трајале све до позновизантијског доба. Сву власт у својим рукама имао је цар-**автократор** (самодржац). Институција цара-савладара је и даље постојала, али савладар није учествовао у вршењу царске власти, уколико је автократор био пунољетан и способан да влада.

Владавина Јустинијана II (685-695, 705-711)

Након ране смрти цара Константина IV, у лето 685. године, на престо је сјео његов шеснаестогодишњи син **Јустинијан II**.

ПОХОДИ НА БАЛКАНСКОМ ПОЛУОСТРВУ

Након склапања повољног мировног споразума са Калифатом, нови василевс је 688/689. године започео ратну кампању против Словена на Балканском полуострву. Према хроничару Теофану Исповједнику, цар се прво сукобио са Бугарима, а након тога продро до Солуна, гдје је покорио велике масе Словена. Овај успјех цар је прославио свечаним тријумфом у Солуну, а подарио је и поклоне цркви Св. Димитрија у овом граду. Он је извршио пресељавање Словена из области Солуна у Малу Азију, односно у простору теме Опсикиа. Теофан Исповједник наводи да је од пресељених Словена, цар могао да формира војску од око 30.000 људи.

Ово није била једина колонизациона мјера Јустинијана II. Он је племе Мардаита, које је првобитно живјело на византијско-арабљанској граници раселио на Пелопонез, острво Кефалонију у Јонском мору, подручје око града Никопоља у Епиру, те града Аталеја (данашња Анталија) на југу Мале Азије. Можда најважнија колонизациона мјера било је пресељавање Кипрана на простор полуострва Кизик, које је тешко страдало током арабљанске опсаде Константинопоља.

Током владавине Јустинијана II дошло је до даље изградње тематског система. Старија историографија је сматрала да су тада организоване теме Хелада, која је обухватала средњу Грчку и Сицилија, док радови савремених византолога указују да су за владавине Јустинијана II настале и теме Кивереота на југу Мале Азије и Тракија. Раније се сматрало да је тема Тракија настала током владавине цара Константина IV (око 680. године). Новија истраживања показују да је влади у Константинопољу након доласка Бугара било потребно одређено вријеме, да стабилизује и ојача своје позиције у Тракији, те досели војнике и створи услове за формирање посебног војно-административног округа на том простору. До тога је дошло након похода Јустинијана II на Балканско полуострво, вјероватно око 690. године. Ипак, највећи дио Балканског полуострва је још увијек био ван контроле Византијског царства. Власт Византије на Балканском полуострву била је чврста само у областима које су биле организоване као теме.

СУКОБИ СА АРАБЉАНИМА

Иако је било корисно због потреба византијске морнарице, пресељавање Кипрана на Кизик је погодило интересе Калифата, јер су приходи са Кипра били подијељени између Византије и Арабљана. Након што калифини протести нису имали резултат, започео је нови византијско-арабљански рат. Због непослушности словенских одреда у Малој Азији, који су прешли Арабљанима, Византинци су поражени код Севастопоља у Јерменији. Последица овог пораза била је да су Арабљани завладали већим дијелом Јерменије.

ТРУЛСКИ САБОР

Током 691/692. године у Константинопољу, у трулској дворани на царском двору, одржан је сабор, који је у историји хришћанске цркве упамћен и под именом **Пето-шести (Трулски) сабор** јер је на њему донесен велики број канона који су представљали допуну догматских начела успостављених на Петом и Шестом васељенском сабору, такође одржаним у Константинопољу. Многи од ових канона осуђивали су бројне паганске обичаје и празнике, који су и даље опстајали на простору Византијског царства, иако је паганство стављено ван закона још током владавине цара Теодосија I. Такви

су били, на примјер, празници **календе, брумалије, русалије**, те обичаји ношења маски и пјевања пјесама у славу бога Дионисија, прескакање ватре при појави младог мјесеца, организовање позоришних представа. Велики значај имали су канони Трулског сабора који су указивали на цивилизацијске разлике Истока и Запада, те различито црквено уређење Константинопоља и Рима. На примјер, ријеч је о обавези парохијских свештеника да ступе у брак да би добили парохију, што је постојало у областима под јурисдикцијом Цариградске патријаршије (свештеници у областима под јурисдикцијом Римске патријаршије нису ступали у брак, већ су живјели у целибату) или питању поста суботом (на Западу се сматрало да увијек треба постити тог дана, јер је то дан жалости, када се тијело Исуса Христа налазило у гробу, након његовог страдања на крсту, док се на Истоку сматрало да субота не треба увијек бити посни дан, јер је шестог дана Бог створио свијет, те је то дан радости).

Због ових разлика римски папа Сергије I (687-701) није признао одлуке Трулског сабора. Јустинијан II је желио да дјелује по угледу на Констанса II, па је послао свог изасланика да лиши папу слободе и доведе га у Константинопољ. Међутим, ауторитет византијског василевса у Италији је знатно ослабио од времена Констанса II, па се царевеј одлуци супротставила римска и равенска милиција, након чега је изасланик Захарија морао тражити папину заштиту да би сачувао живот.

ГУБИТАК ПРЕСТОЛА

Владавина Јустинијана II није била прихваћена од свих слојева византијског друштва. Царева антиаристократска политика и бројне колонизационе мјере утицале су на стварање широке опозиције. Томе је доприносило и често повећавање пореза, до чега је долазило јер је Јустинијан II, по угледу на славног имењака из VI вијека, вршио грандиозне градитељске подухвате, поготово у царској палати у Константинопољу. Крајем 695. године избила је побуна против цара. Дема плави, традиционално наклоњена земаљопосједничкој аристократији, чије интересе је Јустинијан II запостављао, прогласила је василевсом узурпатора Леонтија, дотадашњег стратега теме Хеладе, и помогла му да преузме власт у престоници. Јустинијану II је одсјечен нос, а он је отјеран у прогонство у Херсон.

Иако је казна одсјецања носа кроз читав VII вијек сматрана довољно дисквалификујућом за носиоца царског звања у Византији, Јустинијан II је прекршио ову традицију. Његова опсесивна жеља за влашћу и осветом, поново га је довела до царског престола.

Након рушења Јустинијана II, наступила су велика спољнополитичка искушења за Византијско царство. Већ 698. године Арабљани су коначно освојили Картагински егзархат, што је условило крај владавине Леонтија. Умјесто њега, уз подршку деме зелени завладао је Апсимар, друнгарије теме Кивереота. Он је као василевс **Тиберије II** владао од 698. до 705. године.

Након доласка Тиберија II на византијски царски престо, византијска влада је жељела да Јустинијана II врати из прогонства у Константинопољ. Међутим, он је побјегао из Херсона у Хазарски каганат, гдје се оженио кагановом сестром која је примила хришћанство и добила грчко име Теодора. Под притиском цариградске владе, морао је да побјегне из каганата. Отишао је код Бугара на западне обале Црног мора, гдје је добио подршку бугарског кана Тервела (око 700-721).

У јесен 705. године, уз подршку Бугара, Јустинијан II је започео опсаду престонице. Познавајући водоводну мрежу Константинопоља, он је ушао у град, у којем је још увијек имао одане присталице. Његова појава је изазвала побуну у царској палати. Тиберије II је побјегао, али је касније ухваћен и убијен. Јустинијан II, звани **Ринотмет** (одсјеченог носа) је још шест година владао Византијским царством. Његова огромна жеља за влашћу је показала да одсјецање носа није довољна казна за спречавање вршења врховне власти, па након његове смрти више није примјењивана над збаченим царевима и узурпаторима.

Сем василевса, једину корист од његове друге владавине имао је бугарски кан Тервел. Он је био први странац у историји Византијског царства који је добио титулу цезара.

Јустинијан II је успоставио страховладу. Жељан освете над бившим непријатељима, он је запоставио вођење државних послова и допустио Арабљанима да се додатно прошире на штету Византијског царства. Они су 709. године освојили пограничну тврђаву Тиану, те несметано упадали у Кили-

кију, а 711. године су освојили Септем преко пута Гибралтара, што им је омогућило почетак освајања Пиринејског полуострва.

Терор који је успоставио Јустинијан II стварао му је нове непријатеље. Он је послао експедицију у Италију са циљем да казни Равенског егзарха, који је пружио подршку папи Сергију I током цареве прве владавине. Равена је опљачкана, а њени најутицајнији грађани су доведени у Константинопољ и погубљени. На сличан начин, послао је казнену експедицију у Херсон, гдје је страдао велики број становника ове византијске области. Ови напади довели су до побуне у царској копненој војсци и флоти, коју су подржавали Хазари. Побуњеници су прогласили за цара Јерменина по имену Вардан, који је убрзо дошао пред Константинопољ. Страхове влада коју је годинама водио онемогућила је Јустинијана II да организује озбиљну одбрану. Напуштен од сарадника, без подршке војске и дема, василевс је убијен у побуни. Потом је убијен и његов малољетни син Тиберије, што је проузроковало крај владавине Ираклијевог рода.

Владавина Лава III

(717-741)

ДОЛАЗАК НА ПРЕСТО

У раздобљу од смрти Јустинијана II до ступања на престо Лава III на византијском престолу боравила су три цара, чије краткотрајне владавине нису имале велики значај. Најприје је царством управљао **Филипик Вардан** (711-713). Након њега владао је **Анастасије II** (713-715), а потом **Теодосије III** (715-717). Током нешто више од двије деценије, колико је протекло од доласка Јустинијана II на престо до пада Теодосија III, догодио се успон страстиота Лава.

Византијско царство је током рановизантијске и средњевизантијске епохе карактерисала вертикална покретљивост ондашњег друштва. Она је омогућавала да сваки Византинац, без обзира на дотадашње поријекло, богатство, утицај и привилегије, захваљујући сопственим способностима и оном што су РOMEји називали *τύχη*, а што се може превести двојако, као судбина или као Божји промисао, може напредовати у друштву, промијенити свој друштвени положај, па се винуту и до царског престола.

Лав је рођен око 685. године. Потичао је из града Германикеја у сјеверној Сирији. Током прве владавине Јустинијана II, у склопу цареве колонизационе политике, Лавова породица је пресељена у Тракију. Током 705. године, док је Ринотмет пролазио кроз Тракију на путу ка Константинопољу, у његову службу је ступио млади стратиот Лав. Он је напредовао у служби Јустинијана II, као и царева који су владали након њега. Василевс Анастасије II га је поставио на положај стратега теме Анатолика. Након његове смрти,

Лав је склопио савез са Артаваздом, стратегом теме Арменијака, и започео борбу против Теодосија III. Комплексност тадашњег византијског положаја најбоље показује чињеница да су три најснажније војно-административне цјелине у царству, односно теме Опсикија, Анатолика и Арменијака биле међусобно супротстављене, док су Арабљани напредовали кроз Малу Азију.

Лав је однио неколико побједа на територији теме Анатолика, а у Никомедији заробио царевог сина, те стигао до Хрисопоља у близини престонице. Убрзо је преговорима успио натјерати Теодосија III на абдикацију. Потом је ушао у Константинопољ, да би од цариградског патријарха Германа (715-730) био крунисан за цара.

ДРУГА АРАБЉАНСКА ОПСАДА КОНСТАНТИНОПОЉА

Још током владавине Анастасија II Арабљани су почели нове нападе на Византијско царство. Унутрашњи сукоби међу Ромејима омогућили су им да несметано пљачкају по Малој Азији, тако да су у августу 717. године стигли пред зидине Константинопоља и започели опсаду. Опсада је трајала око годину дана, до краја љета 718. године. Други арабљански покушај рушења Византијског царства и продора у Европу је осујећен.

Захваљујући ”грчкој ватри”, доброј флоти, те чврстим бедемима, Византинци су успјели да издрже нападе Арабљана. Велике невоље Арабљанима је донијела и веома хладна зима. Ненавикнути на тако ниске температуре, Арабљани су имали велике губитке. Опсађенима су у помоћ притекли и Бугари под вођством кана Тервела.

Борбе на копну на територији Мале Азије започеле су 726. године. Од тада па све до 740. године, Арабљани су непрестано пустошили простор Мале Азије. Тек 740. године, цар Лав III је успио да их побједи код Акроиона у теми Анатолика, након чега је борба против Арабљана ушла у мирнију фазу. Арабљани више никада нису угрозили опстанак Византије. Убрзо је дошло до распада Омејадског калифата, те успостављања нове династије **Абасида**, која је средиште калифата пренијела у **Багдад**. Од тада су сукоби Арабљана и Византије добили карактер пограничног ратовања, у којем је Византијско царство постепено преузимало офанзиву.

ЕКЛОГА

Веома значајан правни споменик средњевизантијског раздобља била је **Еклога**, која је објављена у име цара Лава III и његовог сина Константина V. Старија византологија сматрала је да је Еклога настала 726. године. Међутим, каснија истраживања њемачког научника Лудвига Бургмана показала су да је Еклога готово сигурно настала **741. године**. Проблем одређивања настанка Еклоге настао је због тога што је овај законски споменик датован само мјесецом мартом IX индикта. Пошто је индикт раздобље од петнаест година, током владавине цара Лава III девети индикт је био два пута. Први пут 6234. године византијске ере, која одговара периоду од 1. септембра 725. до 31. августа 726. године и други пут 6248. године византијске ере, која одговара периоду од 1. септембра 740. до 31. августа 741. године.

Старија византологија је сматрала да је Еклога морала настати 726. године, јер не садржи иконокластичке идеје које би морала имати да је настала касније. Међутим, Бургман је показао да протоколарни дио Еклоге садржи елементе иконоклазма.

Еклога, како јој само име каже, садржи избор најзначајних одредби приватног и кривичног права из Јустинијанове кодификације. Како је наведено у овом законнику, његова намјера је била да ублажи Јустинијаново законодавству у правцу већег човјекољубља. Зато Еклога прописује укидање смртне казне, а уводи тјелесне казне као што су одсјецање носа, језика, руку, ослијепљење, паљење браде. Ове казне нису биле познате у Јустинијаново вријеме, већ су потицале из обичајног права које је било у сталној употреби током VII вијека. Еклога је у великој мјери утицала на формирање каснијих законских споменика не само у Византијском царству, већ и у словенским земљама, иако није била сасвим популарна због чињенице да је настала током владавине цара иконоборца.

ОДЛОМЦИ ИЗ ЕКЛОГЕ

Брак се у хришћана закључује или њисмено или без исираве између мушкарца и жене кад обоје имају доб њоѿредну за сједињење, њиј. мушкарац њочев од 15. њодине, а жена њочевши од 13. њодине, уз њихов њристѿанак и саѿласност родитѿеља.

Не ѡушѿѿају се родитѿељи и дјеца да свједоче једни ѡрошѿив другѿих.

Оноја ко има жену ња њолно оѡшѡи са друѡим женама, баѡина се са 12 удараца да би се уразумио, без обзира да ли је боѡати или сиромашан.

Кривоѡвориѡеѡима новца нека се одсијече рука.

Ономе ко заведе дјевојчицу која нема законске доби, ѡј. ѡрије њезиних 13 ѡодина, нека се одреже нос и ѡоловица њеѡве имовине нека се ѡреда оној која је изѡубила дјевичансѡво.

Иконоборство VIII вијека

ПОЈАМ И ЗНАЧАЈ ИКОНЕ У ВИЗАНТИЈСКОМ ДРУШТВУ

У првим вијековима постојања Византијског царства слика Исуса Христа није изазивала почести као портрет римског цара. Цареve слике биле су излагане у судовима, позориштима, на тржницама и другим јавним мјестима. Приликом смјена на престолу, царев портрет је био слат у све провинције да би му поданици изразили покорност. Свако одбијање чињења проскинезе пред портретом значило је непризнавање личности цара. Писац Северијан из Габале у Сирији још у V вијеку је записао: *Слика императора замјењује овога кад је одсутан... а народ је поштује, не исказујући част слици, већ личности императора*. Ово тумачење је веома битно утицало на развој мишљења хришћанских богослова, који су вијековима касније покушавали да објасне однос према насликаном лику Исуса Христа.

Икона (грч. εἰκών- слика, образ) је имала посебан симболички значај у Византијском царству. Томе су доприносила народна вјеровања у натприродну моћ хришћанских реликвија и слика мученика. Сматра се да су се иконе са Христовим ликом појавиле у другој половини VI вијека (око 570. године) у Египту. Овај период је значајан и по настанку хришћанских легенди о нерукотвореним иконама (ахиропитос). Постоји вјеровање да је првобитни узор по којем су оне настале био обрис Христовог лица, који је сачуван на убрусу којим је Христос обрисао лице уочи распећа.

Од тада се поштовање икона (покретних кулtnих слика) у јавном животу Византијског царства постепено изграђивало. Византијски историчар Теофилакт Симоката записао је 586. године да је војсковођа Филипик, са жељом да улије самопоуздање својим војницима, истакао икону Исуса Христа у бици против Персијанаца. Теодор Синкел пише да је приликом одбране Константинопоља од напада Словена и Авара 626. године, цариградски патријарх Сергије наредио, да чим падне, на свим зидовима са западне стране Теодосијевих бедема, буде насликана Богородица са Христом. Касније, током опсаде, након што је у граду избио пожар, цариградски патријарх је по градским бедемима носио чудотворну икону Исуса Христа, јачајући отпор бранилаца. Након пораза Авара и Словена, учвршћен је и војни култ Богородице, заштитнице византијске престонице. Током друге арабљанске опсаде Константинопоља 717/718. године на бедемима су ношене иконе Богородице, као и реликвија Часног крста.

Под појмом *εἰκών* Јован Дамаскин није подразумеивао само иконе ужем смислу, већ и Свето писмо које *најовјештава сјајашност, ликове и обличја оног што се не може видјети и што нема тијела, приказујући га у тијелесном облику да би смо нејасном слушањом сјознали Бога и анђеле*. С друге стране, Син је икона Оца и човјек који је рођен по обличју Божјем.

Ради бољег разумијевања иконоборства као феномена из историје хришћанске цркве, неопходно је навести неколико важних термина.

ПОЈАВА ИКОНОБОРСТВА

До појаве иконоборства у Византијском царству током VIII вијека дошло је под различитим утицајима. Један од њих било је јеретичко учење познато као монофизитизам. Иако је било осуђено на Четвртог васељенском сабору у Халкедону 451. године, оно је и након тога опстало у источним провинцијама Византијског царства, односно у Сирији, Палестини, Египту и Јерменији. Ако знамо да су монофизити вјеровали само у божанску природу Исуса Христа, коју је по дефиницији немогуће описати, онда се може схватити зашто су одбијали да прихвате икону односно дводимензионални портрет Исуса Христа као људског бића.

Ипак, тек у додиру са јудаизмом и исламом, нерасположење према култу икона се претворило у борбу против икона односно иконоклазам. На

противнике култа икона у византијском друштву утицала су јудаистичка схватања о строгој забрани вјерских слика, као и забрани поштовања било чега што је створено људском руком, а поготово исламска вјероисповијест, по којој је свака представа људског лика, вјерског или свјетовног најстрожије забрањена и неприхватљива.

Велики, можда и пресудан утицај на иконофилске ставове о иконама, имао је Платонов филозофски систем, који је у Византији био заступљен кроз неоплатонистичку филозофску школу. Према неоплатоничарима, све што је из Бога изашло, тежи да се врати Богу као највећем добру. Тај циљ човјекова душа не може спознати разумом јер је Једно изнад ума и идеја, већ само непосредним спајањем с божанством. За неоплатоничаре цијели свијет се разлагао на симболе; свака ствар имала је иза појавног облика неко значење.

Као својеврсна увертира за оно што се десило у Византији у контексту борбе против култа икона послужила су дешавања у арабљанском свијету. Калифа Језид II (720-724) је 723. године издао наређење о уништењу свих хришћанских слика у црквама, пијацама, трговима и приватним кућама на читавој територији арабљанског калифата, чије је средиште од 661. до 750. године било Дамаск. Царска влада није реаговала на овај чин.

Главни експонент противника икона у Византији био је тадашњи византијски цар Лав III. Међутим, он није био усамљен у својим ставовима, јер је дио малоазијског свештенства био изразито против поштовања икона. Међу њима се посебно истичу митрополит Тома Клаудиопољски и епископ Константин Наколејски, којег су присталице култа икона касније прозвали јересиархом односно управником јереси. Ипак дотадашње нерасположење према култу икона претворило се у отворену борбу када је иконокластичне идеје прихватио владајући византијски цар.

Потребно је истаћи политичку димензију сукоба, то јест жељу иконоборачких царева да цркву потчине себи. Тако је иконоборство представљало сукоб световне и духовне власти односно сукоб цара и патријарха, и, у крајњој линији, сукоб државе и цркве, из кога је црква изашла као победник. Зато се иконоборство назива и „царска јерес“.

Лав III је први пут иступио против икона 726. године. Он је један земљотрес изазван ерупцијом вулкана сјевероисточно од Крита, схватио као израз „божјег гњева“ због поштовања икона. Он је држао проповиједи

против икона. Потом је, желећи да испита став константинопољског јавног мњења, наредио чиновнику Јулијану да скине велику Христову икону, која се налазила на једном од најпрометнијих градских тргова код Бронзане капије (четврт Халкопратија). Реакција окупљених грађана византијске престонице била је тренутна. Након што је вербални протест против скидања иконе игнорисан, чиновник се попео на љестве и сјекиром ударио по икони. Присутне жене су га на лицу мјеста убиле.

Након што су се вијести о овом догађају прошириле у европске провинције царства, дошло је до побуне војске у темама Тракија и Хелада. Симптоматично је да су у току даљих спорова, европски дијелови Византијског царства константно били наклоњенији култу икона, док су малоазијске теме биле наклоњеније иконоклазму.

Реакција грађана Константинопоља показала је византијском цару да му је потребан опрезнији приступ у реализацији сопствених идеја. Он је наредио гушење војних побуна, те кажњавање грађана који су учествовали у протесту. Дио њих је убијен, а остали су кажњени одсјецањем удова, бичевањем, конфискацијом имовине и прогонством.

Наредне три године цар је покушао дипломатијом убиједити патријархе Рима и Константинопоља да прихвате његове идеје о култу икона. Међутим, његова преписка са цариградским патријархом Германом и римским папом Григоријем II (715-731) није дала жељени резултат. Царева писма нису сачувана, али се њихов текст може дјелимично реконструисати из одговора оних којима су упућена. На цареву директну тврдњу да иконе треба уништити, јер клањање пред иконама представља идолопоклонство, папа Григорије II је одговорио: *Христос је њо човјечанској њрироди оѝисив, док је њеѝова божанска њрирода неѝисива. Дакле, уѝраво чињеница да је Боѝочовјечанска личност Ијуса Христа истѝоријска чињеница омоѝућава иконоѝисцу да ѝа иконично ѝрикаже*. На цареву питање зашто хришћани иконично не опишују (сликају) Бога Оца, папа је одговорио: *Затѝо шѝѝо ѝа нисмо видјели, али је и немоѝуће ѝредставѝити божанску ѝрироду*.

Сличне ставове иконофила о односу према иконама можемо видјети у писму патријарха Германа епископу Константину Наколејском:

Пошѝѝо је јединородни Син који се у крилу Оца, уздиѝавиши своје стѝворење од смртѝине осуде ка живоѝу, ѝо вољи Оца и Свеѝѝѝѝ

Духа, самоизволио да њосѣне човјек, њо се и ми ѡриказуѣи икону њеѡвоѡ човјечанскоѡ лика, а не њеѡвоѡ Божансѣва, које је недосѣижно и невидљиво, ѡрудимо да очѣледно ѡредсѣавимо на иконама лик њеѡве свѣѣе ѡлоѣи и ѡако се ѡдсѣѣамо на живоѡворно њеѡво очеловјечење.

УКИДАЊЕ КУЛТА ИКОНА

Пошто су цареви преговори са патријарсима Рима и Новог Рима пропали, Лав III је одлучио да снагом царске власти укине култ икона. Ипак, као добар политичар, а присјећајући се судбине чиновника Јулијана, он је јануара 730. године сазвао **силентион** - скупштину свјетовних и духовних достојанственика, која је по његовом наређењу објавила едикт о забрани култа икона, којим су све свете слике и реликвије морале бити уништене. Патријарх Герман је, уз тврдњу да одлуке о вјерским питањима може да донесе само васељенски сабор, одбио да потпише едикт. Зато је смијењен са положаја патријарха, на који је ступио његов дотадашњи синкел (патријархов приватни секретар) Анастасије, који је прихватио све цареве наредбе.

Након објаве едикта, велики број монаха се одселио на подручје Грчке и Италије, носећи иконе са собом. Иконоборство није захватило територију Италије. Насљедник Григорија II на престолу Св. Петра, Григорије III (731-741) је сазвао Синод који је изрекао екскомуникацију свима који учине било шта злонајерно светим иконама. Тако је избио нови јаз између Рима и Константинопоља.

Највећи заштитник култа икона водио је поријекло из Арабљанског калифата са средиштем у Дамаску. Био је то монах **Јован Дамаскин** (676-749) који је аутор три расправе против „клеветника светих икона“. Његова аргументација о потреби поштовања икона види се из следећих ријечи:

Икона је ѡдсѣѣање, сѡлашњи знак који за нейисмене има истѡ значење, као и књиѣ за оне који знају да чиѣају. Оно ѡѣо је ријеч за слух, икона је за вид. Сѣари завјетѣ није ѡзнавао Боѡа очовјеченоѡ и ѡјелесноѡ, ѡа му заѣо нису биле ни ѡѡредне слике. А како се Боѡ јавио у ѡѣјелу и био у конѣакѣу с људима, ми имамо ѡраво да ѡказујемо видљивоѡ Боѡа.

Основна тврдња иконокласта прве генерације, то јест оних из времена владавине василевса Лава III, била је да је поштовање икона у ствари идолопоклонство, које је забрањује друга Божја заповијест. Реагујући против ових тврдњи, Јован Дамаскин је записао:

Не клањам се материји, нећо Творцу материје, који је ради мене постојао материја, који је благодизволио да живи у материји и да кроз материју пружи мени спасење и нећу пресити да пошћујем материју кроз коју је извршено моје спасење.

Ставови свих наведених хришћанских отаца и потоњих светитеља показују да су кроз борбу за спас и очување култа икона, поново оживјеле христолошке распре о спорним темама из претходних вијекова, те да је основна аргументација поборника култа икона било тумачење да само оваплоћење Господа Исуса Христа омогућава да се он иконично представи. За дубље разумијевање ове проблематике важно је нагласити да икона (тип) стоји у одређеном односу према ономе што је на њој представљено (архетип/прототип) односно да се вјерник не моли пред иконом као предметом, већ поштовање које указује икони прелази на архетип односно на онога ко је на икони представљен.

РЈЕЧНИК СТРАНИХ ПОЈМОВА

икономахија (грч. *εικονομαχία*) - борба против икона, иконоборство.

иконокласија, иконоклазам (грч. *εικονοκλασία*) - разбијање, уништавање икона.

иконодулија (грч. *εικονοδουλία*) - поштовање икона.

синкел (грч. *συγκελλός* - „онај који борави са неким у истој ћелији“) - близак помоћник епископа или патријарха, који обавља административне, канцеларијске и литургијске дужности у дијецези или манастиру.

архетип - изворни лик који је представљен на икони, односно Христос, Богородица, анђео или светитељ.

Владавина цара Константина V Копронима (741-775)

ПОЧЕТНЕ ГОДИНЕ

Послије смрти василевса Лава III 741. године, на византијски царски трон сјео је његов најстарији син Константин V, који је још од друге године живота (720. године) био крунисан и проглашен савладаром. Овај цар носио је надимак **Копроним**, што би се могло превести као Ћубриви, Ћубреимени, Изметоимени. Надимак је добио јер се, према тумачењу извора наклоњених култу икона, током крштења укакио и тако оскрнавио крстионицу. Постоје мишљења да је овај чин само легенда која има поријекло у религиозној и политичкој борби иконофила и иконокласта.

Подаци који су до данас сачувани о иконоборачким царевима потичу од њихових непријатеља односно иконофила. Не постоје потпуно сачувани изворни текстови које су саставили противници култа икона. Они су темељно уништени након 843. године када је окончан други период иконоборства (који је почео 814. године), чиме је иконоборство за сва времена проглашено за јерес у хришћанској цркви.

Ипак, да су такви текстови постојали у првој половини IX вијека показује хроника Теофана Исповједника, која је састављена између 810/811. и 814/815. године, а хронолошки описује период од 284. до 813. године. У овој хроници дат је двострук поглед на постигнућа цара Лава III. Под 719. годином је записано: *Ове године безбожном цару Лаву рођен је најбезбожнији њејов син Константиин, иретијеча Антихристиа*. Међутим, неколико страница раније, Теофан је у два наврата цара Лава III окарактерисао као „побожног цара“. Оваква,

на први поглед дивергентна перцепција, показује да је Теофан у вријеме писања своје хронике пред собом имао књижевне узорне који су били наклонени Лаву III, а које није успио сасвим ускладити у складу са ставовима иконофила.

Ступивши на престо 741. године, Константин V се суочио са иконофилски настројеном византијском аристократијом. Да би се схватило како је било могуће да дође до побуне против Лавовог насљедника више од деценије након што је култ икона забрањен, треба знати да током Лавове владавине није било много убијања иконофила. Иконе јесу биле уништаване, а монаси су били присиљавани да напусте територију Византије и одсеље се, углавном, у Италију.

Побуну против новог цара осмислио је његов шурјак Артавазд, који је скоро двадесет пет година раније помогао царевом оцу Лаву да преузме власт. Као награду, Артавазд је тада постављен за стратега теме Опсикија. Био је лојалан Лаву III.

Ипак, након Константиновог преузимања царског трона, Артавазд, очито наклонен култу икона, обећавао је иконофилима у византијској престоници да ће, уколико му пружи подршку у борби за власт, опозвати иконокластични едикт из 730. године. Тако је он припремио побуну против цара Константина V у Константинопољу. Повод за побуну био је царев поход против Арабљана. Док је током јуна 742. године, Константин V са војском пролазио кроз територију теме Опсикија, Артавазд га је из засједе напао и поразио. Василевс се са десеткованом војском повукао у тему Анатолика, а Артавазд је пожурио ка Константинопољу.

Он је започео преговоре са привременим управитељем престонице, магистром Теофаном и цариградским патријархом Анастасијем. Међу престоничким становништвом раширене су гласине да је василевс Константин V умро, а да су малоазијске трупе Артавазда прогласиле за цара. Артавазд је од стране патријарха Анастасија крунисан за цара, док је његов старији син Нићифор крунисан за савладара, а млађи Никита је постављен за стратега теме Арменијака. Артаваздово крунисање признао је и римски папа. Култ икона је обновљен. Изгледало је да је вријеме иконоборства завршено.

Међутим, заплет је тек почињао. Збачени Константин V је добио подршку већег дијела Мале Азије. Theme Анатолика (централни дио Мале Азије) и Тракесијана (југозападни дио Мале Азије), као и поморска тема Кивереота (јужна малоазијска обала) биле су лојалне легитимном представнику сиријске династије.

Ипак, до изражаја је дошао стратешки и војни таленат Константина V. Његова војска је маја 743. године нанијела тежак пораз Артаваздовим трупама код Сарда, након чега је цар Артавазд побјегао у Кизик, па назад у Константинопољ. У августу те године, царев син Никита је поражен код Модрина у теми Арменијака. Хроничар Теофан Исповједник је записао:

У овој бици, где су се борили Јермени и раињници теме Арменијака с војском из тема Анаџолика и Тракесијана, њало је много жртва и с једне и с друге стране. Исконски сејач зла, ђаво, изазвао је такву мржњу и раздор међу хришћанима, да су без милости деца убијала очеве и браћа браћу и једни другим немилосрдно сипљивали имовину и куће.

У септембру 743. године, Константин V је прешао на европску обалу и започео опсаду Цариграда са копнене стране, док је стратег теме Тракесијана са флотом из Абидоса блокирао градске излазе ка мору. Потпуна блокада града узроковала је немогућност снабдевања, а цијене хране су порасле. Почетком новембра 743. године Константин V је преко копненог зида ушао у престоницу и окончао грађански рат.

Артавазд је ухваћен у бјекству и ослијеђен, као и његови синови, док су његове присталице погубљене. Константин V је поново крунисан од патријарха Анастасија, који је трећи пут промијенио страну. Након крунисања, обављено је драконско кажњавање цариградског патријарха. Он је скинут до голе коже, ишибан, посађен наопако на магарца, па вођен укруг на хиподрому, док су га народ и припадници дема вређали и малтретирали. Након тога цар га је задржао на положају, јер му је одговарао осрамоћени патријарх.

ОДНОС ПРЕМА РИМУ

Константин V није имао добре односе с Римом. Папство се још за владавине Лава III оштро изјаснило против иконоклазма, што је довело до вјерског и политичког сукоба Рима и Константинопоља. Даље византијско-римске односе је одредио пад Равенског егзархата, којег су 751. године освојили Лангобарди. Потом је папа Стефан II склопио савез са франачким краљем Пипином. Због затегнутих односа с Римом, Константин V је дијецезу Илирик и јужноиталијанске области Калабрију и Сицилију, у којима је

живјело много Грка, одвојио од Рима и довео под јурисдикцију Цариградске патријаршије. Сем тога, приходе од папског патримонија (цјелокупна имовина у власништву једне особе) у Јужној Италији који су износили 3,5 центенарија злата (око 112кг) годишње, Константин V је одузео папству и придодao царској благајни. Папини протести су били узалудни.

ПРВИ ИКОНОКЛАСТИЧКИ САБОР

Артаваздова побуна оставила је двије значајне посљедице. Прва је била готово патолошка мржња Константина V према култу икона и иконофилима. Он је наредио да мозаици који приказују живот Исуса Христа у Богородичиној цркви у палати Влахерне, на сјеверном дијелу Златног рога, буду замијењени пејсажима са дрвећем, воћем и птицама, док су зидови патријаршијске цркве украшени приказима коњских трка и сценама из лова. Цар је осјећао презир према поштовању светаца и њихових реликвија. Ако би неки дворјанин опсовао светитеља, добио је прекор од цара, не због поруге светитељу, већ што је употребио епитет „свети“. До краја цареве владавине укинут је култ светаца и култ Богородице. (Св. Петар је називан „апостол Петар“, Богородичина црква је била позната као „Маријина црква“, а црква Светих апостола као „апостолска црква“).

Друга посљедица Артаваздове побуне била је царева свијест о стварној снази иконофила у престоници. То га је убиједило да едикт против култа икона из 730. године није довољан. Да би култ икона био сасвим обесмишљен, цар је желио да сазове васељенски сабор. Он га је пажљиво припремао. На читавој територији царства организовао је бесједе између иконокласта и иконофилству наклоњених епископа, које би потом смјењивао и на положаје епископа постављао иконоборце. Написао је чак 13 теолошких трактата, од којих су до данас два сачувана у фрагментима.

Аргументација иконобораца прве генерације (из времена Лава III) да је поштовање икона идолопоклонство није се више могла одржати након врло успјешних тумачења Јована Дамаскина, патријарха Германа и папе Григорија II. Због тога је Константин V отишао корак даље у аргументацији. Позивајући се на одлуке претходних васељенских сабора, он је покушавао да докаже да вјерник који се клања пред иконом мора да почини

јерес монофизитизма (ако се клања само божанској природи Исуса Христа, спајајући његове неспојиве природе) или јерес несторијанства (уколико се клања само човјечанској природи Исуса Христа, раздвајајући његове недјелјиве природе).

Скоро деценију припреман сабор отворен је 10. фебруара 754. године у царском дворцу у Хијереји (љетњиковац византијских царева на малоазијској обали Босфора, између Халкедона и Хрисопоља). Сабор је трајао у Хијереји до почетка августа, да би био премјештен у палату Влахерне, гдје су одржане сједнице током последње три седмице. Завршен је 27. августа. Иако су Константин V и иконоборци жељели да сабор има ауторитет васељенског, о њему се данас говори као о **Првом иконокластичном сабору**. У историји хришћанске цркве он је остао упамћен као „Безглави сабор“. Назив је настао због чињенице да од 338 присутних епископа није био присутан ниједан црквени поглавар. Тако је средњовјековна „пентархија“ била потпуно обесмишљена. Знајући да су се источни патријарси, као и римски папа изјаснили против иконоклазма, Константин V им није ни упутио позив на сабор. На овом сабору није било ни цариградског патријарха, јер је Анастасије умро крајем 753. године, а цар није одмах изабрао новог патријарха. Тек након завршетка сабора за новог цариградског патријарха изабран је Константин, епископ силејски. На положају патријарха је остао до новембра 765. године, када је ухапшен и отјеран у прогонство. Нови патријарх је 766. године постао евнух Никита. Он је био први цариградски патријарх словенског поријекла, а дужност патријарха је обављао до 780. године.

Није познато како су изгледале сједнице Првог иконокластичног сабора, јер су званични записници касније уништени, али се одлуке овог сабора могу реконструисати из одлука Седмог васељенског сабора из 787. године, чији је основни догматски циљ био да стави ван закона одлуке Првог иконокластичког сабора. Једна од одлука која се тиче даље судбине икона гласи:

На ѿмемљу Св. Писма и гдјела свѣтих оца, објављујемо једногласно у име Св. Тројице да осуђујемо и ѿрошјерујемо из хришћанске цркве сваки ѿриказ начињен живописањем. Ко се убудуће усуди да начини овакву слику, или да јој се клања, или да је стави у цркву или у своју кућу, или да је чак ѿајно држи код себе, он ѿдклижеже свѣтавању ако је епиской, свешће-

*ник или ђакон, или анаѿемисању ако је монах или мирјанин;
осим ѿога он сноси одговорности ѿо ѿрађанским законима, као
ѿрошћивник Бога и неѿријашељ догмата које су нам оставили
свешћи оци.*

СУКОБИ СА БУГАРИМА

Од краја 754. године, када је завршен Први иконокластички сабор, па до 762. године није било већег прогона иконофила. Историчари то објашњавају страхом од Бугара, који су 756. године упали у византијске земље. Константин V је против њих водио девет војних похода до краја своје владавине. Неки од њих су завршени веома успјешно, као битка код Анхијала 763. године, када су Бугари доживјели страشان пораз, док су неки претрпјели велики неуспјех, попут похода из 766. године, када се византијска флота састављена од 2600 бродова, због олује разбила од обале Црног мора.

Неколико година након овог пораза није било забиљежених сукоба између Византинаца и Бугара. Међутим, након доласка на власт бугарског кана Телерига 770. године, сукоби су настављени. Иако је цар однио побједу на подручју планине Балкан 773. године, Бугари још нису били покорени. На повратку са војног похода против Бугара 775. године, Константин V се разболио и умро на путу између Селимврије (град на обали Мраморног мора) и Константинопоља.

ПРОГОНИ ИКОНОФИЛА

Потпуни прогон иконофила почео је 762. године, када је у манастирима околини Константинопоља страдали угледни монаси Петар Каливит и Андреј Критски. Вријеме од 765. до 775. године познато је као „Крвава декада“ и представља период најстрашнијег терора према монасима и поштоваоцима култа икона. Тако је хроничар Теофан под годином 765/766. записао: *Ове године се нечасћиви и безбожни цар ражестиио ѿрошћив свих који се доје Бога.*

Једна од најистакнутијих жртава царевих прогона био је Стефан, игуман манастира Св. Аксентија у близини Константинопоља, који је новембра 765. године ухапшен. Оптужен је да вара људе учењем о привиду животне

славе, да их наговара да се замонаше и презиру царски двор. Окарактерисан као царев непријатељ, Стефан је ишибан, па јавно малтретиран на улицама Константинопоља. Разуларено становништво престонице је уз повике: „Казни га! Убиј га!“ линчовало до смрти овог монаха, који је касније добио ореол светитеља. Због сличности посљедњих животних тренутака игумана Стефана са судбином првомученика Стефана, којег су Јевреји каменовали до смрти, он је канонизован као Стефан Млађи (Нови).

Стефан Млађи је био само један од неколико хиљада монаха и монахиња који су до краја Константинове владавине доживјели понижење, сакаћење и смрт, јер нису жељели да се одрекну сопственог начина живота. У Тракесијској теми је локални заповједник по имену Михаило Лаханодракон ставио монахе и монахиње пред избор да скину мантију и ступе у брак или да буду ослијеђени и депортовани на Кипар. Постоје приче да је он натапао браде заробљених монаха у смјесу воска и смоле и палио их, да је спаљивао библиотеке светих књига, да је црквене посуде и сву манастирску имовину претапао у новац који је слао цару. По ријечима једног писца, *у тој теми није остао нико ко би носио монашко рухо.*

Поред хронике Теофана Исповједника, други најважнији византијски извор за ову епоху је Кратка историја, дјело цариградског патријарха Никифора (806-815), које даје преглед историјских догађаја у Византијском царству од 602. до 769. године. У њој се на сљедећи начин говори о владавини василевса Константина V: *Сва њихова (иконокласџичка) хвалисања око његовог времена су бесмислица-у стварности то је било време пошастии и земљотреса, звезда падалица, љаги и ђрађанских ратова.* Веома је занимљив наратив патријарха Никифора, по којем испада да су различите природне катастрофе и знамења, која су обиљежила вријеме царева владавине, наговијестиле његову јерес и потоњи рат против побожности.

Терор који је завео Константин V условио је настанак врло контроверзних мишљења иконофила о овом цару, па се у појединим изворима наклоњеним култу икона могу пронаћи подаци о наводној бисексуалности Константина V. Познато је да се цар женио три пута, те да је имао шест синова и најмање једну кћерку. Сачуван је и један сатиричан епиграм који извргава руглу цареву понашање и наговјештава његове ванбрачне авантуре, а који гласи: *Ајаја је била сџара и неуџлађена, а ти си је учинио младом.*

РЈЕЧНИК СТРАНИХ ПОЈМОВА

центенариј - количина новца у износу од 100 фунти злата односно 32кг и 256 грама.

пентархија - назив за црквени поредак, настао почетком V вијека. Био је заснован на пет патријаршија у првобитној хришћанској Цркви. То су Римска, Цариградска, Александријска, Антиохијска и Јерусалимска патријаршија.

епиграм - кратка, сажета и често духовита или поучна пјесничка форма.

мирјанин - свјетовњак, онај који није свештеник или монах.

Владавина Константина VI (780-797) и Ирине (797-802)

ПРИЛИКЕ У ЦАРСТВУ НАКОН СМРТИ КОНСТАНТИНА V

Након смрти Константина V цариградски престо је преузео његов најстарији син **Лав IV** (775-780). Он је задржао иконокластичку политику, али је у великој мјери ублажио радикалне мјере свог оца. Прогањања и убијања иконофила су престала. То се објашњава утицајем Лавове супруге Ирине, поријеклом из Атине, која је припадала иконофилској струји у царству. Овај брак је склопљен још 768/769. године.

Иако су царева браћа Никифор и Христифор још за живота Константина V добили титулу цезара, Лав је 776. године за престолонаследника прогласио и крунисао свог малољетног сина Константина, рођеног 770. године. Цар је затражио од сенатора, дема и припадника војске да потпишу свечану заклетву да ће његов син преузети престо. Против ове одлуке побуниле су се присталице царевог брата Никифора. Лав IV је сазвао силензион и затражио да он казни побуњенике, који су отјерани у прогонство у Херсон.

СЕДМИ ВАСЕЉЕНСКИ САБОР

У тренутку смрти Лава IV, која се догодила у јесен 780. године, његов син Константин VI је имао десет година. Био је малољетан по византијским законима, па је улогу регента преузела његова мајка Ирина. Она је опет морала да угуши побуну у корист цезара Никифора.

У складу са својим иконофилским ставовима, Ирина је жељела да изврши рестаурацију култа икона. Иконокластички патријарх Павле (780-784) приморан је на абдикацију 784. године. За новог патријарха је постављен царичин сарадник Тарасије (784-806), који није био духовно лице и није прошао кроз уобичајене црквена звања која би му омогућила да постане патријарх. Царица је жељела да успостави добре односе с Римом, па је папи Хадријану I (772-795) послала писмо с приједлогом да пошаље легате на нови васељенски сабор, који је заказала за 786. годину у Константинопољу. Папа је одговорио суздржано, критикујући избор Тарасија за патријарха и захтјевајући да приходи од папских патримонија у Јужној Италији буду враћени римској патријаршији.

Васељенски сабор је почео с радом у августу 786. године у цркви Св. Апостола у Константинопољу, али је одмах распуштен. Престонички војни одреди наклоњени иконоклазму су упали на прву сједницу сабора и прекинули је. Овај чин показао је царици Ирени и патријарху Тарасију да морају дјеловати опрезније. Царица је одлучила да ће нови васељенски сабор бити одржан Никеји 787. године. Престоничка војска је послата у поход против Арабљана, а у Никеју су доведени војници из европских тема, традиционално наклоњени култу икона.

У септембру и октобру 787. године одржан је посљедњи, седми, васељенски сабор, који признају православне цркве. Сабор је прогласио повратак култа икона. Иконоборство је проглашено за јерес, а сва иконоборачка литература је морала бити уништена. На сабору је размотрено питање како треба поступати према епископима који су током владавина Лава III, Константина V и Лава IV спроводили иконокластичне мјере. Појавиле су се двије струје. Радикалнија монашка струја, такозвани зилоти („ревностни“) су заговарали строго и досљедно поштовање канонских одредаба, па су сматрали да спорне епископе треба избацити из црквене заједнице. Насупрот њима, умјерена струја, такозвани „политичари“ су се прилагођавали специфичним политичким приликама, те су сматрали да те епископе, ако су се одрекли јереси, треба оставити на њиховим положајима. На седмом васељенском сабору побиједили су „политичари“, али је борба између ове двије струје обиљежила наредне вијекове у историји Цариградске патријаршије.

Убрзо након седмог васељенског сабора догодио се отворен сукоб мајке и сина. Иако је млади цар већ одавно био пунољетан, Ирина није жељела да одступи са положаја регента, па је Константин VI све теже подносио мајчино туторство. По царичиној жељи, Константин се 788. године оженио прелијепом Маријом из Амније, у теми Арменијака, која је била унука потоњег хришћанског светитеља Филарета Милостивог.

Млади цар се све чешће сукобљавао са мајком и свнухом Ставракијем, који је по Ирининој жељи имао водећу улогу у државној администрацији. Почетком 790. године откривена је завјера против Ставракија, у коју је био укључен и Константин VI. Иако му због поријекла није суђено, Ирина га, како наводе историјски извори, тешко извријеђала, пребила и ставила у кућни притвор. Након тога сукоб мајке и сина постао је отворен. Ирина је затражила од свих команданта војске да положи заклетву да неће дозволити Константиново ступање на престо. Стратези европских тема су положили заклетву. Међутим, овој наредби се успротивила тема Арменијака, која се залагала за поштовање династичких права Константина VI, а у јесен 790. године, исто су учиниле и све остале малоазијске теме. Константин VI је проглашен за јединог цара, а Ирина је морала напустити царску палату.

Међутим, самостална владавина овог цара није трајала дуго. Већ у јануару 792. године, он је дозволио мајци да се врати на двор и обновио њене привилегије, што је разочарало његове присталице. Исте године Константин VI је доживио тежак пораз од бугарског кана Кардама код тврђаве Маркеле на византијско-бугарској граници. Након пораза поново је дошло до побуне у корист царевог стрица, цезара Никифора. Ово је била трећа побуна у његову корист. Забринут за свој положај, Константин је наредио да се цезар Никифор ослијепи, а осталим његовим стричевима одсјече језик. У овим сукобима ослијепљен је и стратег теме Арменијака, који се 790. године први супротставио царици Ирени и заузео за цара. Овај чин проузроковао је устанак у теми Арменијака, против које је Константин VI у прољеће 793. године водио рат. Иако је устанак угушен, царева незахвалност је ослабила његов ауторитет у војсци.

Почетком 795. године Константин VI се без очитог разлога, уз противљење цариградског патријарха Тарасија развео од своје жене и оженио дворском слушкињом, коју је прогласио за царицу. Попустљивост патријарха и царев поступак изазвали су незадовољство Платона, игумана најзначајнијег престоничког манастира Студион. Поново се распламсала борба између зилота и „политичара“ у оквиру Цариградске патријаршије. Цар је студитске монахе отјерао у прогонство, али су контроверзе због „михеанског спора“ (μοιχεία - браколомство) трајале наредних петнаест година.

Током наредне двије године, Ирина је успјела да убади своје присталице у цареву личну гарду. Она је у љето 797. године наредила ослијељење Константина VI у царској палати, а нико није стао у његову заштиту. Хроничар Теофан Исповједник је овај догађај описао у духу средњовјековног времена:

Сунце се ѿмрачило на 17 дана и није слало своје зраке на земљу и сви су ѿговорили да је ѿ то због царевог ослијељења.

Након ослијељења сина, Ирина је преузела византијски царски трон. Владала је као василевс (цар), а не август (царица). Да би спријечила побуну престоничког становништва, Ирина је дала значајне финансијске повластице грађанима Цариграда, као и велике привилегије манастирима. Царине које су наплаћиване трговцима и бродовласницима у царским лукама у Константинопољу и Абидосу су значајно смањене. Тим поступцима царица је придобила престоничко становништво, али је знатно ослабила државну благајну. Недостатак новца узроковао је и слабљење византијске војске.

СУКОБИ СА АРАБЉАНИМА

Током последње деценије VIII вијека знатно се погоршао спољнополитички положај Византије на граници са Абасидским калифатом. За вријеме владавине калифе Харуна ал Рашида (786-809), Арабљани су у неколико наврата стизали до Анкире (Анкаре) и Ефеса, а освојили су бројне византијске градове у Сирији и Киликији, као што су: Мопсуестија, Адана, Аназарб, Германикеја. Царица Ирина је морала у неколико наврата повећати плаћање данка Арабљанима, да би прекинули нападе на Византијско царство.

Византија и Карло Велики

Након што су Лангобарди 751. године освојили Равенски егзархат, папа је морао да потражи новог заштитника, који је требало да спријечи губитак Рима. Папа Стефан II (752-757) је 754. године склопио савез са франачким краљем Пипином, који се обавезао да ће чувати папство од напада Лангобарда. Након Пипинове смрти, на франачки престо је 768. године дошао краљ Карло, који је у историји упамћен под надимком Велики. Током своје владавине у другој половини VIII вијека, Карло је извршио анексију Баварске, покорио Лангобарде 774. године, потчинио Саксонце, те 796. године освојио Аварски каганат на простору данашње Мађарске и горње Аустрије. Захваљујући свим овим територијалним проширењима, Франачка држава је претворена у државу огромног обима, која је претендовала на царство.

За Карлово уздизање у ранг цара од великог значаја су биле и прилике у папској држави односно Риму. Папа Лав III (795-816) је у пролеће 800. године дошао у сукоб са становницима Рима, те био присиљен да побјегне на франачки двор у Падерборн. Његови непријатељи су га суочили са бројним оптужбама, као што су симонија односно продаја црквених служби, кривоклетство, прељуба. У средњем вијеку је постојало схватање да је једина особа која може да суди римском папи био ромејски односно византијски цар. Међутим, у западној Европи времена Карла Великог и папе Лава III преовладавало је мишљење да политичка ситуација на Истоку односно у Византијском царству није била „нормална“, јер се на царском престолу налазила жена, која је супротно схватањима средњовјековног времена, узурпирала права и дужности византијског цара.

У таквим околностима, 23. децембра 800. године, након свједочења франачког краља Карла Великог, чији текст није сачуван, папа Лав III се свечано заклео над јеванђељем да је невин по свим тачкама оптужнице. Папа је сачувао трон Св. Петра и постао је дужник франачког краља. Два дана касније, односно на Божић, 25. децембра 800. године приликом мисе коју је служио у цркви Св. Петра у Риму, Лав III је крунисао Карла Великог за цара. Тако је Запад након 324 године, колико је протекло од збацивања Ромула Августула, поново добио цара. Према Ајнхарду, биографу Карла Великог, папин поступак је представљао изненађење за дотадашњег франачког краља. Међутим, ако сагледамо околности у којима се крунисање догодило и моћ који је Карло Велики у том тренутку имао, тешко је вјеровати да франачки владар није инсистирао да се крунисање изврши.

По хришћанској политичкој идеологији, која је била распрострањена и на Истоку и на Западу, као што је један Бог на небесима, на земљи може да влада један цар. Нема сумње да су нови франачки цар и папа били сагласни са оваквим идеолошким конструкцијама. Они су сматрали да је престо у Византији упражњен, јер је царством владала жена. Жељели су да на темељима, по њиховом мишљењу, онемоћале Византије, настане ново франачко царство. Ипак, Карловим крунисањем суштински су постојала два цара. Карло је морао добити признање из Византије, јер би његово крунисање представљало узурпаторски чин.

Заузета сукобима са Арабљанима и учвршћењем сопственог положаја, царица Ирина није реаговала на Карлово крунисање. Према једном извору, у јесен 802. године у Константинопољ је стигло франачко посланство, са задатком да наводно понуди склапање брака између Карла Великог и царице Ирине. Крајем октобра исте године дошло је до државног удара. За новог цара је крунисан дотадашњи логотет финансија Никифор I (802-811), док је Ирина отјерана у прогонство на Принчева острва у Мраморном мору, а потом и на Лезбос, гдје је убрзо умрла.

Избором новог византијског цара, аргументација папе и Карла Великог је постала сасвим неутемељена. Византијски царски трон заузимао је легално изабран мушкарац, који у почетку није желио ни да размишља о признању Карлове царске титуле. Међутим, синови Карла Великог су, у прољеће 810. године, освојили Венецију, Истру и сјеверни Јадран. Цар Никифор I је

био спреман на уступке. У прољеће 811. године, Карлово изасланство је кренуло у Константинопољ са писмом у којем Карло Велики поздравља цара Никифора као брата и обећава да ће Венеција, Истра и сјеверна Далмација бити враћене Византији, ако му буде призната титула василевса какву су носили цареви Ромеја. Када је посланство стигло у Константинопољ, василевс Никифор I је већ био мртав.

Нови цар, први по имену Михаило и први који је имао презиме, а гласило је Рангабе, прихватио је Карлове услове. Византијско изасланство је 812. године, у Ахену, престоници Франачке државе, поздравило Карла као василевса Франака. Од тада, да би се разликовали од франачких владара, који су такође могли да се потписују као василевси, византијски цареви су у својој интитулатури истицали да су они цареви Ромеја (βασιλεὺς Ῥωμαίων). Раније се то подразумевало, јер је постојало само једно царство у хришћанској васељени.

Византија и Крум

У посљедњој деценији VIII вијека започело је активније ширење Бугара на простору византијске провинције Македоније. У покушају да то заустави, византијски василевс Константин VI је доживио тежак пораз 792. године. Положај Бугара је постао још јачи након пропасти Аварског каганата 796. године. Тада су се Бугари у Панонију ослободили и прикључили Бугарима на Балканском полуострву. Бугарска држава је заузимала много већи простор и на ријеци Тиси се граничила са тадашњим Франачким краљевством. Бугарска престоница тада је била град Плиска.

Око 803. године, бугарски кан је постао Крум, доскорашњи вођа панонских Бугара. Он је најприје упао у област Стримона и опљачкао је. Потом је напао тврђаву Сердику на бугарско-византијској граници и порушио је. Византијски цар Никифор I је морао да реагује. Он је у прољеће 809. године предузео велику офанзиву, у којој је обновио Сердику и спалио канов двораци у Плиски. Још већу ратну кампању, Никифор је покренуо 811. године. Опет је разорио Плиску. У жељи да уништи Бугаре, одбио је канове молбе за мир и кренуо у потјеру. Међутим, у кланцима јужно од планине Балкан, на простору Врбишког тјеснаца, упао је у бугарску замку и био потпуно опкољен. Као што свједочи анонимна „Приповијест“, која говори о бици од 26. јула 811. године, византијска војска је доживјела страشان пораз уз велике губитке. Византијски василевс Никифор I је погинуо. Хроничар Теофан Исповједник наводи да је Крум од осушене цареве лобање направио пехар из којег је пио на својим гозбама.

Погибија Никифора I представљала је велики ударац за углед византијског цара. Потребно је нагласити да је он био само један од три византијска владара која су погинула у окршају против „варвара“, како су РOMEЈИ називале све оне који не живе на територији царства. Сем Никифора I, убици су погинули цар Валенс 378. године, те Константин XI Палеолог 1453. године.

Никифоров син и наслeдник Ставракије је успио побјећи из битке, али је био тешко рањен и неспособан да преузме царски престо. Његова супруга Теофано је жељела, по угледу на Ирину, да постане нови василевс РOMEЈА. Томе су се успротивили цариградски сенат и војска. Они су почетком октобра 811. године извели државни удар на Хиподрому, те прогласили Никифоровог зета Михаила Рангабеа за цара, који је потом крунисан од цариградског патријарха Никифора (806-815). Суочен са овим избором, Ставракије је абдицирао и замонашио се.

Крум је почетком прољећа 812. године искористио тековине своје велике побједе. Он је освојио тврђаву Девелт на обали Црног мора. Византијско становништво Тракије је напустило градове Анхијал и Вероју, а паника се проширила све до Филипопоља. Крум је предложио мир, уз ултимативан захтјев да сви бугарски заробљеници буду ослобођени. Пошто је цариградска влада оклијевала с одговором, у јесен 812. године, Крум је опсео град Месемврију на обали Мраморног мора, коју је ускоро и освојио, приграбивши значајне количине злата, сребра и грчке ватре.

Византијска влада је морала да дјелује. Под великим притиском Теодора, игумана манастира Студион, Михаилo I је одбио склопити мир с Бугарима. Византијска војска се суочила с непријатељем у јуну 813. године код мјеста Версеникија у близини Хадријанопоља. У изворима су сачуване двије наративне традиције о овом историјском догађају и учешћу Лава Јерменина у самој бици. По првој, коју преноси Теофан Исповједник, Јерменин је био храбар ратник који није био одговоран за пораз, који је био посљедица неспособности цара Михаила I Рангабе. По другој традицији, коју преносе Јосиф Генесије, Теофанов настављач и Јован Скилица, искључиви разлог за пораз Византинца у сукобу са Крумом 813. године била је издаја малоазијске војске којом је командовао Лав Јерменин, стратег теме Анатолика.

Различита интерпретација улоге Лава Јерменина била је узрокована чињеницом да је имао иконокластичка убјеђења, а да су о његовој улози у бици податке оставили писци који су припадали иконофилима. Нови пораз проузроковао је пад Михаила I, а нови цар је постао управо Лав V Јерменин.

Владавина Лава V Јерменина (813-820)

ЗАВРШЕТАК СУКОБА С КРУМОМ

Лав V Јерменин морао је да настави борбу са Крумом. Након што је одбио Крумов захтјев да преда Константинопољ, суочио се са бугарским пљачкањем престоничке околине. Крум је предложио састанак ради преговора о миру. Договорено је да се сусрет догоди на сјеверном крају бедема према Златном рогу и да оба владара дођу ненаоружани, у пратњи неколико људи. Међутим, византијски цар је опет показао склоност ка издаји, па су Ромеји покушали да изврше атентат на Крума, који је ипак успио да побјегне. Крумова освета била је ужасна. Он је опљачкао је и спалио царску палату на обали Златног рога, заједно са многим црквама изван града. Потом је разарао градове широм Тракије, заузео Галипољ и Хадријанопољ, одвевши хиљаде заробљеника. Територија Тракије која је била под контролом Ромеја, била је сведена на Константинопољ са околином. Припремајући напад на Константинопољ, Крум је изненада умро у априлу 814. године.

Његов наследио Омуртаг склопио је мир са Византијом, који је био повољнији за Бугаре. Византијско-бугарска граница је дијелила Тракију на два дијела, дуж великог насипа од Девелта до Макроливаде, а одатле на сјевер према планини Балкан.

ОБНОВА ИКОНОКЛАЗМА

У јесен 812. године цариградски патријарх Никифор је у цркви Св. Апостола у Константинопољу држао молебан за опсађене византијске војни-

ке у Месемврији. У једном тренутку се догодио несвакидашњи догађај. Група пензионисаних ратних ветерана је окружила саркофаг у којем су се налазили посмртни остаци василевса Константина V и почели да га моле да устане из мртвих и поведе их у нове побједе против Бугара. Овај чин показао је да постоји носталгија за великим ратним побједама цара који је врло успјешно ратовао против Бугара, али и да у византијској престоници још увијек постоје јаки иконоборачки елементи.

Лав V Јерменин је са положаја стратега теме Анатолика постао византијски василевс. Следио је идентичан пут којим је прошао Лав III један вијек раније. Попут свог имењака, био је ватрени противник култа икона. У јуну 814. године наредио је иконоборцу Јовану Граматичару да у Светом писму и дјелима светих отаца пронађе доказе који би ишли у прилог укидању култа икона. Његов рад је окончан крајем 814. године.

Онда је цар позвао цариградског патријарха Никифора у палату и наредио му да скине иконе које се налазе ниско на зидовима цркве Св. Софије. Патријарх је то одбио. Убрзо је василевс предузео наредни корак. Желио је да скине велику Христову икону изнад Бронзане капије, исту ону која је скинута за вријеме Лава III, а враћена уочи Седмог васељенског сабора. Знајући судбину чиновника Јулијана из првог периода иконоборства, Лав V је наредио да се у близини Бронзане капије направе нереди током којих ће појединци вријеђати Исуса Христа и бацати камење на икону. Потом се цар наводно случајно појавио на том мјесту и наредио да се икона скине са постоља да не би била даље скрнављена.

На вијест о скидању иконе патријарх Никифор је затражио од цара да прекине с дјеловање против икона. Цар је одговорио да нема такве намјере, па се за Божић 814. године поклатио Христовој икони у цркви Св. Софије. Међутим, није то учинио за Богојављење, у јануару 815. године.

ДРУГИ ИКОНОКЛАСТИЧКИ САБОР

У борби против обнове иконоклазма удружили су се дотадашњи црквено-политички противници патријарх Никифор и Теодор Студит. Патријарх је збачен, а у марту 815. године отјеран у прогонство. За новог патријарха је изабран Теодот Мелисен. У априлу 815. године одржан је **Други**

иконокластички сабор, на којем су одбачене одлуке Седмог васељенског сабора. На сабору је закључено да клањање иконама није идолопоклонство, али да иконе треба уништити.

Иконоборство IX вијека било је лишено духовне снаге какву су имали цареви иконоборци у VIII вијеку. Оно није донијело нови поглед на култ икона, већ је непрестано понављало одлуке ранијих генерација. У ствари, било је резултат политичке реакције малоазијских тема. Може се рећи да је други талас иконоборства, који је у Константинопољу трајао 28 година, опстајао захваљујући царској власти, а не духовној снази вјерника.

Владавина цара Михаила II (820-829)

ДОЛАЗАК НА ПРЕСТО

Током њета 820. године до василевса Лава V Јерменина стизале су вијести о наводној побуни Михаила Аморијца. Он је тада био командант царске гарде. На Бадњи дан исте године, цар је ухапсио Михаила и затворио га. Дан касније, на Божић 820. године, присталице Михаила Аморијца су у цркви Св. Софије убиле Лава V. Тако је Михаило II постао нови василевс. Византијски извори наводе да је био изразито необразован, те имао говорну ману због које је добио надимак Муцавац.

УСТАНАК ТОМЕ СЛОВЕНА

На самом почетку владавине цара Никифора I, догодио се краткотрајан устанак Вардана Турчина, који се представљао као заштитник интереса царице Ирине. Током устанка склопљено је пријатељство тројице младих ратника Лава Јерменина, Михаила Аморијца и Томе Словена. Византијским царством су кружиле легендарне приче да су три ратна друга упознала јуродивог старца, којим им је прорекао судбину. Старац је рекао да ће устанак пропасти, да ће двојица од тројице, односно Лав и Михаило постати цареви, а да ће Тома бити веома близу царског положаја.

Након пропасти Вардановог устанка 803. године, Тома Словен је побјегао у Багдадски калифат и примио ислам. Временом је стекао повјерење, а потом и подршку калифа. Његов устанак је почео у њето 820. године, док је на престолу још увијек био Лав V Јерменин. Тома је окупио етнички разно-

лику војску састављену од Арабљана, Персијанаца, Јермена, Грузина и других кавкаских племена. За свој подухват добио је помоћ арапског калифе Ал Мамуна (813-833).

Да би успоставио сопствени царски легитимитет, Тома је покушао да се повеже са Сиријском династијом. У калифату је проширио легенду о томе да је он Константин VI, незаконито збачен цар, који је у то вријеме већ био мртав. Тома се прогласио за цара. Старија историографија је сматрала да је Тома био крунисан за цара. По вијестима појединих византијских историчара као што су Јосиф Генесије и Теофанов настављач, чин крунисања је, уз дозволу калифе, обавио антиохијски патријарх. Међутим, поједини савремени византолози су изразили сумњу у чин крунисања наводећи могућност да је Томи само послан царски вијенац, али да он није био физички присутан на крунисању у Антиохији. Пошто није имао законитих синова, он је адоптирао и за насљедника прогласио једног од својих најближих присталица, који је приликом крунисања за савладара добио име Констанције. Овај савладар је погинуо током 821. године након чега је за савладара и насљедника проглашен побуњеник Анастасије.

За разлику од бројних устанака из средњовјековног времена, Томин устанак није био само војна побуна против актуелног византијског цара. Био је то покрет који се одликовао дужином трајања и ширином размјера, те изненадним обртима. Он је имао троструку димензију. Поред војно-политичке димензије коју је имао сваки устанак, Томин покрет је имао и вјерски карактер јер се Тома представљао као заштитник култа икона, насупрот иконоборачким царевима Лаву V и Михаилу II. Устанак је имао и социјалан карактер, јер се Тома представљао за заштитника робова и сиротиње, који су радо прешли на његову страну.

Уз подршку флоте теме Кивереота, Тома је у јесен 820. године прешао у Тракију и добио подршку европских области Византијског царства, које су били наклоњене култу икона. Врло храбар и готово истовремен напад на Константинопољ и острва у Егејском мору показао је да Томин војни подухват био одлично организован. Своје поморске снаге, Тома Словен је усредсредио на Абидос, пресјекавши везе Константинопоља с морем. Копнена и поморска опсада престонице започела је у касну јесен 821. године.

Тома је очекивао да ће много лакше освојити Константинопољ. Међутим, и поред чињенице да су од шест малоазијских тема само Арменијака и Опсикија остале лојалне цару Михаилу II, устанак није успио. Треба истаћи да су житељи престонице непуну деценију раније ратовали против Крума, те нису жељели стране господаре, као и да је обновљени иконоклазам у престоници имао највећу подршку. Како преноси византијски историчар Јосиф Генесије, иконоборачки цар Михаил је наредио свом сину и савладару Теофилу, касније ватреном иконоборцу, који је крунисан за цара у прољеће 821. године, да узме хришћанске реликвије односно дијелове побједоносног часног крста и одору Богородице, обилази градске зидине и моли за божанску помоћ.

Отпор бранилаца, чврстина градских бедема и велика хладноћа натјерали су нападаче да прекину опсаду у прољеће 823. године. Неуспјех у опсади условио је крах устанка. Побједу Византинаца омогућиле су и трупе бугарског кана Омуртага. Са мањом групом сљедбеника, Тома се повукао у град Аркадиопољ на обали Мраморног мора, гдје је још пет мјесеци пружао отпор царевим војскама, да би у октобру 823. године био ухваћен и одведен у Константинопољ. Након што је одбио да изда присталице у престоници, Тома је погубљен.

ОДНОСИ СА АРАБЉАНИМА

Владавину Михаила II у контексту Арабљана обиљежиле су борбе против арабљанских војсковођа који су дјеловали независно од калифата. Већа група Арабљана протјерана из Андалузије на Пиринејском полуострву, освојила је Александрију у Египту. Они су око 826. године заузели острво Крит, гдје су основали град Кандију. Одатле су током наредних сто тридесет пет година нападали и пљачкали бројне византијске градове и острва у Егејском мору.

Током 827. године група Арабљана из Аглабидског емирата у сјеверној Африци извршила је инвазију на Сицилију и опсјела Сиракузу. То је изазвало жесток рат који је трајао четири године широм читавог острва, док су обје стране добијале значајна појачања — једни из Шпаније, а други из Константинопоља. Рат је завршен 831. године подјелом територије: Арабљани су се учврстили у Палерму, а Византинци у Сиракузи.

За Ромеје је овај исход представљао пораз, јер је Сицилија до друге половине двадесетих година IX вијека била једна од најбогатијих царских провинција. Након склапања мира постала је ратна зона са знатно умањеним приходима. Арабљани су у наредном периоду наставили нападе на преостале дијелове Сицилије. Сиракуза се предала 878. године, а посљедње упориште Таормина 902. године.

ОДНОС ПРЕМА ИКОНОКЛАЗМУ

Као што је наглашено у поглављу посвећеном владавини Лава V, иконоклазам IX вијека представљао је само лош одраз претходних времена. Опстајао је захваљујући снази царске власти. Након бурних година Лавове владавине, током царевања Михаила II дошло је до смиривања иконокластичког радикализма. Прогањања иконофила су престала. Током владавине овог цара кажњен је само Методије са Сицилије, иконофил који је цару пренио папине замјерке о укидању култа икона.

Ипак, нема сумње да је Михаило II био иконоборац. То показује чињеница да након смрти патријарха Теодота Мелисена није обновио култ икона, нити је поставио правовјерног патријарха, већ је на тај положај довео епископа Антонија Силејског, који је уз Јована Граматичара био најактивнији у припреми Другог иконокластичког сабора. Михаило II није поштовао одлуке Другог иконокластичког сабора, али ни одлуке Седмог васељенског сабора, већ се одлучио за средње рјешење. Попут Зенона, који је у V вијеку објављивањем Хенотикона забранио расправу о диофизитизму и монофизитизму, или попут Констанса II, који је у VII вијеку објављивањем Типоса забранио расправу о монотелитизму, Михаило II је у потпуности забранио расправу о иконама.

Владавина цара Теофила (829-842)

РАТОВИ ПРОТИВ АРАБЉАНА

Савремена византологија сматра да је василевс Теофило рођен 812/813, а не 804, као што раније сматрало. Он се 830. године оженио Теодором из Пафлагоније, коју је одбрао на такмичењу за најбољу невесту. Иако је, попут Лава III, био велики поборник арабљанске културе, Теофило је током већег дијела своје владавине водио ратове против Арабљана.

Након што је калифа Ал-Мамун извршио инвазију на Кападокију 830. године, Теофило је одговорио упадом у Киликију, гдје је током 830-831. године опљачкао неколико градова и заробио хиљаде људи. Цар је потом приредио тријумф у Цариграду.

Још интензивнији сукоби вођени су против калифе Мутасима (833-842). У заједници са Хурамитима, побуњеницима из Азербејџана, који су били у сукобу са Калифатом, василевс Теофило је 837. године извршио напад на Багдадски калифат. Војска је заузела Созопетру, затим марширала кроз Мелитену до Асмататона, који је опљачкала и спалила. На путу су побједили арабљанске војске које су их изазивале и заробили хиљаде људи. Услиједио је енергичан одговор Арабљана.

Калифа Мутасим, за којег хроничар Михаило Сиријски истиче да је имао војску од 50000 људи, је у јулу 838. године побиједио код Анкире (данашње Анкаре), а потом је у августу исте године освојен и Аморион, чији су заробљени грађани одведени као заробљеници у Багдад.

ОДНОС ПРЕМА ИКОНОБОРСТВУ

Теофило је био ватрени иконоборац. Он је 837. године на положај патријарха поставио свог некадашњег учитеља Јована Граматичара. Јавно исповједање култа икона је поново било забрањено. До краја његове владавине вршени су прогони иконофила. У Константинопољу су ухапшени, мучени и убијени Михаило Синкел и браћа Теофан и Теодор, познати под надимком Граптои, што значи „исписани“, јер им је на лицу била истетовирана дугачка пјесма у којој се оптужују за „искварену јерес“.

Владавина Михаила III (842-867)

РЕГЕНТСТВО ЦАРИЦЕ ТЕОДОРЕ (842-856)

Након изненадне смрти цара Теофила, поновила се византијска историја из времена након смрти цара Лава IV. На престо је као регент у име малољетног сина, поново је дошла жена. Нови малољетни цар био је Михаило III, рођен 840. године, док је дужност регента обављала његова мајка Теодора. Она се током своје владавине највише ослањала на свнуха Теоктиста, те њену браћу Варду и Петрону.

Нова влада је одлучила да у прољеће 843. године успостави култ икона. Том приликом донесен је **Синодик православља**, који слави побједу над иконоклазмом и осталим јересима претходних епоха, а који се у православним црквама чита сваке прве седмице Васкршњег поста. Иконокластички патријарх Јован Граматичар је смијењен, а на његово мјесто постављен Методије. Имајући у виду да је иконоклазам IX вијека од својих почетака опстајао захваљујући снази царске власти, није било озбиљније опозиције.

Ипак, нова влада је дјеловала постепено, па је тек после неколико година Христова икона била постављена изнад Бронзане капије, а четврт вијека касније у цркви Свете Софије је постављен мозаик који приказује Богородицу с дјететом на престолу. Тијела Теодора Студитског и патријарха Никифора враћена су из прогонства и сахрањена у цркви Светих апостола у Константинопољу. Однос нове владе према до скоро иконокластичким епископима је био врло помирљив, што је изазвало отпор зилотске струје према

новом цариградском патријарху. У томе су предност имали монаси манастира Студион, који су отјерани у прогонство.

Током Теодориног регенства Византија је наставила сукобе с Арабљанима с промјенљивим успјехом. На територији западне Сицилије, Ромеји су изгубили Месину 843. године, да би потом Арабљани заузели острва уз обалу Италије, а 846. године опљачкали предграђа Рима. Захваљујући успјеху логотета Теоктиста, на Криту је краткотрајно, током 843-844. године успостављена византијска власт.

Током 844. године Византинци су код Мавропотама који се улијева у Босфор, доживјели тежак пораз. Борбе против Арабљана су настављене и током педесетих година IX вијека. Византинци су 853. спалили тврђаву Дамијету недалеко од ушћа Нила, што је био први пут од појаве Арабљана на византијским границама да је царска флота тако далеко ушла у територију непријатеља. Византијско царство морало је током ове епохе да води дуготрајне сукобе са сектом Павликијанаца на истоку Мале Азије. Секта је настала на граници између Јерменије, Мале Азије и Сирије, а њени припадници су сматрани манихејским дуалистима.

ДРЖАВНИ УДАР МИХАИЛА III И ВАРДЕ

Иако је Михаило III постао пунољетан, регенткиња Теодора није жељела да му препусти управљање државом. Сем тога, она се мијешала у његов интиман живот. Није му допустила везу са љубавницом Евдокијом Ингерином, већ га је присилно оженила Евдокијом Декаполитом. У јесен 855. године, Теодорин брат Варда је уз подршку младог цара организовао државни удар. Евнух Теоктист је убијен, а Теодора је морала да се повуче са власти. Сенат је за новог цара именовао Михаила III, али је водећу улогу у државној администрацији имао царев ујак Варда. Бивша царица Теодора је неуспјешно покушала да организује завјеру против Варде, након чега је отјерана у манастир.

Промјена у државном врху условила је и промјене на положају цариградског патријарха. Од 847. године, када је умро Методије, цариградски патријарх је био Игњатије. Он је 858. године започео сукоб са Вардом, одбивши да причести Варду због његове наводне везе са својом снахом. Варда је „објаснио“ цару да су бивша царица и патријарх склопили савез против цара, па је патријарх ухапшен, збачен са патријаршијског трона и прогнан. Ипак,

он није желио да потпише оставку, што је наговијестило дуготрајне сукобе у оквиру Цариградске патријаршије.

Нови цариградски патријарх на Божић 858. године постао је Вардин пријатељ Фотије, који није био духовник, већ свјетовно лице, а по занимању правник. Он је замонашен, те је за свега неколико дана прошао кроз све црквене чинове (чтец, ипођакон, ђакон, свештеник, епископ) који су му омогућили да постане патријарх.

ПРВИ СУСРЕТ СА РУСИМА

Фотијев углед у престоници значајно је порастао у љето 860. године, када су се становници Константинопоља први пут у историји града суочили са Русима. То је био викиншки народ поријеклом из Скандинавије који су крајем VIII вијека открили да се долинама Волге и Дњепра може пловити према истоку, што их је повезало са Источним Словенима. Једно од викиншких племена које се звало Рус, а први пут се помиње 839. године. Живјело је у Новгороду. То је град смјештен југоисточно од Финског залива који је био трговачко средиште на воденом путу од Балтичког до Црног мора. Они су 860. године напали Константинопољ.

У том тренутку, цар Михаило III и његов ујак Варда налазили су се на истоку у походу против Арабљана. Одбрану града организовао је патријарх Фотије. Схвативши да не могу да уђу у бедемима одлично чувану тврђаву каква је био Константинопољ, Руси су опљачкали околину града и отпловили. У изворима из каснијег времена помиње се да је патријарх Фотије наредио да се чудотворна Богородичина одежда, најзначајнија хришћанска реликвија која се налазила у Константинопољу, носи по престоничким бедемима, што је условило повлачење нападача.

ФОТИЈЕВ СУКОБ СА РИМОМ

Након што је Фотије постављен на трон цариградског патријарха у византијској цркви се распламсао сукоб између Фотијеваца - присталица новоизабраног патријарха и Игњатијеваца - присталица незаконито збаченог патријарха Игњатија. Фотије је послао синодик римском папи Николи I (858-867), очекујући да ће му папино признање помоћи у сукоби са противницима у цркви.

Међутим, папа је одбио да прихвати Фотија као патријарха. Замјерио му је неканонско постављање на положај и затражио да папски приходи из области Калабрије, Сицилије и Илирика буду враћени папству. Иако је Фотије као свјетовно лице заиста неканонски дошао на положај, такав поступак је прошао у вријеме царице Ирине, када је изабран патријарх Тарасије, којег је римска црква признала.

Папа Никола I је, позивајући се на Псеудо Исидорове декрете, лажне документе који су пропагирали примат римске цркве у хришћанској васељени, суштински желио да наметне своје првенство цариградској патријаршији. Никола је захтијевао да „император Грка“ сазове црквени сабор у Константинопољу у присуству папиних легата. На сабору би поново било размотрено питање свргавања патријарха Игнатија, а потом би легати извјестили папу како би он донио коначну одлуку. Тај сабор одржан је у априлу 861. године у Константинопољу. Папини легати, убијеђени од патријарха Фотија, су гласали за његов избор. На посљедњој сједници, Игњатије је био званично свргнут.

Папа Никола I је био веома љут оваквим исходом сабора, као и чињеницом да су легати умјесто да само утврде чињенице преузели улогу судија, те *су подлејли ромејском ласкању као да су каква дјечурлија, а не озбиљни црквени великодостојници.*

Већ током исте године, Фотије је послао ново писмо у Рим, обративши се папи као себи једнаком. Он је објаснио да о питању прихода од спорних епископија Калабрије, Сицилије и Илирика не одлучује цариградски патријарх, већ василевс, који у том тренутку није желио ништа да мијења. У суштини, као што се Запад након пада Равенског егзархата ослободио притиска из Византије, тако се Цариградска патријаршија након коначног успостављања култа икона ослободила утицаја Рима.

Никола I није прихватио извјештаје својих легата о свргавању бившег патријарха Игњатија. Он је у априлу 863. године сазвао црквени сабор у Латерану, на којем је екскомуницирао патријарха Фотија. Неколико година касније, када се распламсала и борба по питању покрштавања Бугара, сукоб Рима и Константинопоља је достигао врхунац. Цар Михаило III је у потпуности подржао престоничког патријарха. Он је послао писмо папи у којем тражио опозив одлука против Фотија.

Цариградски патријарх је отишао корак даље, па је оптужио папу за јерес у вези са неким обичајима који су постојали у римској цркви, а који су били у супротностима са канонима претходних васељенских сабора. То се највише односило на учење **Patre filioque**, односно схватање о происхођењу Светог Духа из Оца и Сина. Ово учење је први пут употребљено на сабору у Толеду, у Шпанији крајем VI вијека, а након 800. године било је усвојено на читавом Западу, иако је тек 1014. године ушло у Символ вјере римске цркве. По схватању цариградског патријарха ово учење је била јерес, јер је још на Другом васељенском сабору који је одржан 381. године у Константинопољу, као догмат хришћанске цркве било прихваћено да Свети Дух исходи из Оца, а одлуке васељенског сабора су важиле за сва времена и нису могле бити промијењене било чијим потоњим утицајем.

У лето 867. године у Константинопољу је одржан црквени сабор, којим је председавао василевс Михаило III. Учење *Patre filioque* је проглашено јеретичким, а на папу Николу I је бачена анатема.

МОРАВСКА МИСИЈА

Током 862. године у Константинопољ је стигло посланство моравског кнеза Растислава. Он је владао кнежевином Великом Моравском, која се први пут у франачким изворима помиње 830. године, а која је обухватала дијелове данашњих држава Чешке, Словачке, Мађарске и Аустрије. Оснивач кнежевине био је кнез Мојмир (830-846), којег је наслиједио кнез Растислав (846-870).

Растислав је тражио од византијског цара Михаила III и цариградског патријарха Фотија мисионаре који би ширили хришћанство у његовој земљи. Хришћанство се међу Морављанима ширило под франачким утицајем још од првих деценија IX вијека. Проповиједали су га страни мисионари на латинском језику. Иако се његова земља налазила у орбити Источне Франачке, моравски кнез се с разлогом обратио византијском цару. Он се плашио да би примање хришћанства из Франачке могло довести у опасност независност његове кнежевине. Растислављево посланство је имало додатни задатак да обавијести византијског цара о склапању савеза између источно-франачког

краља Лудвига I и бугарског кана Бориса, као и о намјери бугарског владара да свој народ преведе у хришћанство уз жељу да тај задатак обаве мисионари из Рима.

Патријарх Фотије није пропустио прилику да прошири утицај Цариградске патријаршије тако далеко на сјеверозапад. Покрштавање Моравске препуштено је словенској браћи Константину и Методију. Они су рођени у Солуну, али су веома рано стигли у Константинопољ. Константин (монашко име Кирил) вјероватно је рођен око 827. године. Касније је постао патријаршијски библиотекар, а на Магнаварском двору је предавао филозофију и добио надимак Филозоф. Методије је убрзо по доласку у Константинопољ обављао административне дужности, након чега је живио у једном манастиру.

Подаци о Моравској мисији нису сачувани у византијским изворима. О дјелатности солунске браће у Моравској свједочи само хагиографија посвећена Кирилу. У њој је записано да је читав подухват трајао око 40 мјесеци.

Константин је саставио словенску азбуку - глаголицу. Након почетног успјеха у покрштавању Морављана, солунска браћа су дошла у сукоб са франачким свештенством. Узрок сукоба било је франачко схватање да се литургијска пракса може изводити само на грчком, латинском и јеврејском језику, чему се Константин супротставио урадивши превод појединих литургијских књига, као што су Псалтир и Апостол, на словенски језик.

На позив новог папе Хадријана II (867-872) Константин и Методије су без консултација са Цариградском патријаршијом отишли у Рим. Тамо су дочекани врло свечано, супротно угледу који су имали као обични монаси. Папа је дозволио извођење литургије на словенском језику. Браћа су остала у Риму све до Константинове смрти 869. године. Методије се потом вратио у Моравску као архиепископ Моравске и Паноније уз подршку Рима. Он је тамо дјеловао до смрти 885. године. Настављачи његовог рада у Моравској, Климент и Наум, притиснути од источно-франачког (њемачког) свештенства, били присиљени да напусте Моравску, па су се населили у Бугарској. Међу њиховим ученицима, око тридесет година након глаголице, настало је ново писмо ћирилица.

ПОКРШТАВАЊЕ СРБА

Најраније поуздано свједочанство о присуству хришћанства код Срба је појава хришћанских имена у српској владарској породици, чију историју излаже цар и писац Константин VII Порфирогенит у 32. глави Списа о народима, познатог под називом *De administrando imperio*. Један од синова српског кнеза Мутимира, који је владао од средине IX вијека до 891. године, звао се Стефан, док се син његовог млађег брата Гојника звао Петар. Хронологија њиховог рођења зависи од датирања другог српско-бугарског рата, пошто је у вријеме његовог окончања Стефан био дијете. У српској историографији је дуго времена превладавало мишљење да су Срби покрштени од стране византијских свештеника у вријеме владавине цара Василија I, односно између 867. и 874. године. Међутим, новија истраживања показују да је српски владарски род није покрштен заслугом цара Василија I, већ је примање хришћанства обављено прије почетка његове владавине односно највјероватније половином педесетих година IX вијека, а то су учинили свештеници под јурисдикцијом Римске патријаршије.

ПОКРШТАВАЊЕ БУГАРА

За разлику од кнеза Растислава, који је хришћанске мисионаре тражио у Константинопољу, бугарски кан Борис I (852-889) је упутио изасланство са истим задатком у Источну Франачку. Као што се Растислав плашио политичког утицаја франачког свештенства, Борис, познавајући историјат претходних ромејско-бугарских односа, плашио се да ће уз византијске мисионаре доћи и наметање византијске политичке доминације бугарској држави.

Међутим, ни Византијско царство није могло тек тако дозволити да држава у њеном непосредном сусједству дође под утицај Рима. Због тога, на вијест о склапању политичког савеза бугарског кана и источно франачког краља Лудвига II (840-876), византијска влада је брзо реаговала. Опозвавши војску спремну за поход против Арабљана, византијска војска предвођена царем Михаилом III упала је у јесен 864. године у Бугарску. Истовремено је византијска флота стигла на бугарске обале.

Синхронизована византијска акција, те глад у јужним областима Бугарске, натјерала је бугарског кана да затражи мир. Византија је поставила

два услова: да Бугари раскину савез са Лудвигом II те приме хришћанство у складу са византијским односно источним обредом. Борис је прихватио услове и крштен је 865. године.

Византијски писци Јосиф Генесије и Теофанов настављач наводе да је Борис крштен у Бугарској, гдје из Константинопоља дошао архијереј (епископ) да обави крштење. Крштени кум бугарском кану био је византијски цар, па је бугарски владар од тада познат под именом Борис-Михаило. Након што је Борис прихватио нову вјеру, у Бугарску су почели пристизати византијски мисионари. Нешто мање од годину дана касније, он је послао писмо патријарху Фотију у Константинопољ, у којем је указао на неке појединости у хришћанском учењу и обичајима који нису били разумљиви Бугарима или су били у супротности с њиховом традицијом. Тражио је да Бугарска добије сопственог патријарха. Фотије је то одбио желећи да новоформирану бугарску хришћанску заједницу држи под чврстом контролом. Такав поступак разљутио је бугарског кана.

Познавајући добро црквено-политички сукоб Рима и Константинопоља, он је у лето 866. године упутио посланство папи Николи I и од њега затражио да Бугари добију патријарха, као и одговоре на укупно 106 питања, које су му изазивала недоумицу. Папа није пропустио прилику да угрози положај Цариградске патријаршије. Убрзо су два легата донијела папин одговор у документу познатом под именом **Responsa Nicolai papae ad consulta Bulgarorum** (Одговори папе Николе на питања Бугара).

За разлику од патријарха Фотија, папа Никола I је показао разумијевање за бугарске народне обичаје и учинио неке уступке за оно што је било супротно канонима, а тамо гдје је није могао попустити дао је јасно објашњење. Најважнији проблем, односно Борисов упит о бугарском патријарху разријешен је кроз одговор на 72. питање:

За њочешак је довољан епископ који је њосвећен у Риму. Временом, када се њовећа број вјерника и тако се њокаже њошребда за њовећањем епископа, један од њих ће од светиої римскої пресѣтола добити иривилеију архиепископа и онда ће он њосѣављати епископе. Послије њејове смрти, епископи ће сами бирати њејової насљедника, а он неће морати ићи у Рим на њосвећење.

Папино писмо је још једном показало цивилизацијске разлике Истока и Запада, али је и оставило дубок утисак на бугарског владара. Он је отјерао византијске мисионаре и примио свештенике из Рима, који су наставили покрштавање Бугара. Међутим, кан Борис из Рима није добио оно што је папа Никола обећао. Током понтификата папе Хадријана II, он је у више наврата тражио од папе да постави бугарског архиепископа, али је папа одбио. Разочаран таквим приступом, Борис се опет окренуо Византији.

У Константинопољу је од октобра 869. до фебруара 870. године одржан црквени сабор који је разматрао смјену патријарха Фотија. Уз присуство римских легата, Фотије је екскомунициран и отјеран у прогонство. Неколико дана након завршетка сабора, док су се сви учесници још налазили у Константинопољу, тобоже случајно у византијску престоницу је стигло бугарско посланство и тражило одговор на питање: Да ли бугарска црква треба да буде под јурисдикцијом Римске или Цариградске патријаршије? Тадашњи византијски цар Василије I, наводно не желећи да сам донесе ову одлуку, поново је окупио учеснике сабора и затражио да ријеше спорно питање. Римска делегација је била прегласана, па је усвојен став да Бугарска припада јурисдикцији Цариградске патријаршије. Бугарски владар је одмах потом протјерао римске мисионаре из своје земље, у коју су поново дошли византијски свештеници. Они су имали задатак да успоставе организацију хришћанске цркве у Бугарској.

У византологији је дуго времена превладало мишљење да је патријарх Игњатије, по царевом допуштењу, већ почетком марта 870. године рукоположио архиепископа Бугарске, који је признао врховну власт цариградског патријарха, али је имао извјесну аутономију и виши положај од византијских архиепископа и митрополита. Међутим, најновија истраживања су показала да је саборским одлукама из 870. године, бугарска црква у потпуности укључена у састав Цариградске патријаршије. Бугарска аутокефална архиепископија настала је тек 879. године, након повратка Фотија на патријаршијски трон.

РЈЕЧНИК СТРАНИХ ПОЈМОВА

анатема - црквено проклетство, којим је црквена јерархија оне који су проповиједали лажне догмате и јеретичка морална учења осуђивала на забрану причешћа.

аутокефална (црква) - она која је потпуно самостална у управљању, са својим највишим поглаваром (патријархом, архиепископом или митрополитом).

легат - званичан представник папе у иностранству или на црквеним саборима.

јурисдикција - правна власт, овлашћење неког органа да суди, одлучује или управља у одређеном подручју или над одређеним лицима

синодик - списак или књига која биљежи имена или одлуке за црквене службе и молитве.

Владавина цара Василија I (867-886)

ДОЛАЗАК НА ПРЕСТО

Током своје самосталне владавине василевс Михаило III није добио мушког наследика. Он је напустио своју жену Евдокију Декаполиту и одржавао тајну везу са некадашњом љубавницом Евдокијом Ингерином, коју није могао довести на двор. Скоро све конце државне политике држао је његов ујак Варда, који је 859. године добио високу титулу куропалата, која је носиоцу давала право да наслиједи престо уколико цар умре без директног наследика. Варда је 862. године добио и титулу цезара, а његов брат Петро-на је био врховни командант војске. У таквим околностима Варда није желио насилно преузимање власти свјестан да му се она налази надохват руке.

У периоду од 857. до 867. године догодио се муњевит успон на царски трон Василија, неписменог сељака из теме Македонија односно области сјеверозападне Тракије. Према прихваћеним процјенама византолога, рођен је између 830. и 836. године. Он није припадао војном типу узурпатора попут Лава V или Михаила II. Василије није могао да се ослони на богатство, поријекло, утицајне пријатеље или војску да би постао цар. Иако његов успон на престо замагљују митови које је касније створила дворска историографија македонске династије, стиче се утисак да је све постигао захваљујући сопственим способностима.

У византијским изворима сачувано је неколико легенди о његовој појави на цариградском двору. Историчар Јосиф Генесије наводи да је Василије на рвачком такмичењу победио Бугарина, који је претходно победио

већи број Византинаца. Теофанов настављач доноси причу по којој је Василије једини успио укротити дивљег коња којег је цар Михаило III имао, чиме је задобио његову наклоност и постао коњушар на двору.

Стварни успон почео је 866. године. Тада је цезар Варда смијенио паракимомена Дамјана и на његов положај поставио Василија.

Уласком у дворску администрацију, Василије је, по царевом наређењу, морао да се разведе од своје жене Марије, с којом је имао сина Константина, и да се поново ожени Михаиловом дугогодишњом љубавницом Евдокијом Ингерином. Тако је цар могао виђати љубавницу, а да не изазове дворски скандал. Овај љубавни троугао (Михаило III, Василије, Евдокија) је заслужан за једну недоумицу о којој се много расправљало у историографији. Ријеч је о питању ко је отац Василијевог насљедника Лава VI, односно да ли је Лав, који је рођен 19. септембра 866. године био син Василијев или ванбрачни син Михаила III. Одговор на ово питање разрјешава недоумицу да ли је уопште постојала Македонска династија, чији је оснивач био Василије или је она само продужетак Аморијске династије, којој је припадао Михаило III.

Иако савремена византологија прихвата становиште да је постојала династија чији је оснивач био василевс Василије I, занимљиво је да византијски извори не дају једногласан одговор на ово питање. Извори настали у другој половини IX и првим деценијама X вијека, који су били наклоњени Василију и Лаву VI, истичу да је отац Лава VI био Василије. С друге стране, Симеон Логотет, писац друге половине X вијека, тврдио да је Михаило III био отац Лава VI и да је та чињеница била општепозната у Константинопољу.

У прољеће 866. године византијска влада је покренула поход против арабљанских гусара на Криту. Уочи похода до цезара Варде су стигле гласине да Михаило III и његов паракимомен планирају завјеру против Варде. Они су се свечано заклели да немају такве намјере. Ипак, у долини ријеке Меандар, код рушевина античког града Милета, почетком априла исте године, Василије је убио цезара Варду. Поход на Арабљане је прекинут, а цар Михаило III је послао писмо патријарху Фотију у којем га је обавијестио да је цезар Варда погубљен због покушаја велеиздаје. Око мјесец и по дана касније, у цркви Св. Софије у Константинопољу, Михаило III је крунисао Василија као савладара.

Шеснаест мјесеци касније, у ноћи између 23. и 24. септембра 867. године, Василије је након гозбе, убио Михаила III и остао једини цар. Према

свједочанствима извора наклоњених Василију I, узрок сукоба била су наводна све учесталија пијанства старијег цара, којем су дворски историчари Македонске династије вјероватно тенденциозно дали надимак „Пијанац“, његова скрнављења црква и свађе са савладарем Василијем. Михаило III је био сахрањен без царских почести у Хрисопољу на малоазијској обали. Његови посмртни остаци су након ступања на престо Лава VI премјештени у престоличку цркву Св. Апостола.

ОДНОС ВАСИЛИЈА I И ПАТРИЈАРХА ФОТИЈА

Први потез који је Василије I направио као самосталан владар, био је смјена патријарха Фотија, која се догодила у новембру 867. године. Нови патријарх постао је поново Игњатије (867-877). Постојало је неколико могућих разлога за овај поступак. Фотије је био веома утицајан у Константинопољу, а био је и свједок царевог успона на престо. Његовом смјеном, Василије је задобио већи утицај у Цариградској патријаршији. Други разлог за Фотијеву смјену била је Василијева жеља да се поправе односи са Римом, што је цару требало да омогући лакши војни поход у јужну Италију, која је била под контролом Арабљана. У посмртном говору Лава VI свом оцу цару Василију I, као и у биографији цара Василија I, коју је саставио његов унук Константин VII Порфирогенит, наведено је да је разлог за збацивање Фотија била чињеница да је Фотије неправедно и неканонски дошао на трон патријарха, чиме је Цркву захватила олуја, коју је Василије смирио повратком Игњатија на патријаршијски трон.

Након размјене писама са папом Хадријаном II, цар Василије I је сазвао црквени сабор у Константинопољу, који је засједао од октобра 869. до фебруара 870. године и разматрао проблем патријарха Фотија. Акта овог сабора, који је на Западу био познат као Осми васељенски сабор (који православне цркве не признају) сачувана су само на латинском језику, јер је грчки оригинал изгубљен. Папа је доставио строге захтјеве византијском цару. Свештеници које је рукоположио анатемисани патријарх Фотије морали су бити смијењени; папини легати требало би да предсједавају сабором у Константинопољу, а византијски епископи који су жељели учествовати у раду сабора морали су ручно потписати либелус сатисфакције — правни документ

који је излагао услове Фотијеве осуде и изражавао послушност „највишем понтифексу и универзалном папи“.

Ипак, цар није испунио папине захтјеве. Фотију је понуђено да свједочи на сабору, али је он то одбио. Папини легати нису председавали сабором. Источни епископи показали су презир према заседањима бојкотујући их. Фотије је анатемисан и отјеран у прогонство, гдје је боравио до 875. године. Тада је враћен и постављен управника Велике школе на Магнаварском двору и за учитеља Василијевим синовима. У октобру 877. године, након смрти патријарха Игњатија, Фотије је поново постао цариградски патријарх. Крајем 879. године у Константинопољу је одржан црквени сабор на којем је, уз присуство легата папе Јована VIII (872-882), 383 епископа опозвало одлуке сабора из 869/870. године.

КОДИФИКАЦИЈА ПРАВА МАКЕДОНСКЕ ДИНАСТИЈЕ

За владавине цара Василија I извршена је ревизија римског права. Пројекат је назван *Ἀνακάθαρσις τῶν παλαιῶν νόμων* („Чишћење старих закона“). Било је неколико разлога због којих је дошло до нове кодификације права. Као што је раније речено, претходна велика кодификација је била *Corpus iuris civilis*, која је извршена у VI вијеку. Она је била написана на латинском језику. У другој половини IX познавање латинског језика у Константинопољу и Византијском царству уопште било је веома слабо, тако да правници нису могли користити законик који нису знали прочитати. Сем тога, правни прописи из зборника *Corpus iuris civilis* били су прилично збркани и један правни проблем тумачен је на неколико мјеста што је додатно стварало проблеме правницима.

Кодификацију IX вијека чине четири законска споменика. То су Прохирон, Епанагога, Василике и Новеле. У византологији до данашњих дана није у потпуности разријешено питање настанка ових законских споменика. Дуго времена се сматрало да су током владавине Василија I објављени Прохирон и Епанагога, а да су остали споменици настали током владавине Лава VI. По тим мишљењима, најприје је настао **Прохирон** (ὁ πρόχειρος νόμος- приручни закон). Он је објављен у име царева Василија, Константина

и Лава. Најприје су историчари његов настанак датовали у вријеме између 870. и 879. године (869. је за цара крунисан Василијев најстарији син Константин, 870. други син Лав, а Константин је умро 879.), а потом тврдили прецизније да објављен 872. године. Међутим, у новијој историографији познато је и мишљење да је Прохирон настао 907. године за владавине цара Лава VI, тако да питање настанка овог законског споменика још није сасвим поуздано утврђено.

Као што његов назив говори, то је био приручник за практичну употребу из области грађанског и јавног права. Правну грађу је црпио из Јустинијанових Институција као и из Еклоге, иако је законодавац то покушавао прикрити оштро осуђујући цареве иконоборце. Прохирон је био у употреби све до пропасти Византијског царства, а имао је и значајну улогу у настанку права у словенским средњовјековним земљама. Такозвани Градски закон, који је кориштен у средњовјековној Србији највећим дијелом се ослањао на Прохирон. Заједно са Еклогом и Земљорадничким законом Прохирон је чинио правну компилацију познату под именом „Закон цара Јустинијана.“ Земљораднички законик је законски споменик чије вријеме настанка у византологији није поуздано утврђено. По једним мишљењима настао је у вријеме Јустинијана II, а по другим у вријеме царева иконобораца Лава III и Константина V.

Током владавине Василија I без сумње је настала **Епанагога**, која је објављена у име царева Василија, Лава и Александра. Раније се сматрало да је настала после 879. Тада је, након Константинове смрти, за цара крунисан Василијев трећи син Александар. Данас се сматра да је Епанагога објављена 885/886. године, као увод у Василике. Она се у још већој мјери ослања на Еклогу него Прохирон. Епанагога пружа занимљиву теорију о идеалној синхронизованој повезаности свјетовне и духовне власти у Византијском царству. По овој теорији, коју је осмислио патријарх Фотије, византијски цар као представник свјетовне власти води бригу о материјалним потребама поданика, док цариградски патријарх као оличење духовне власти, води бригу о духовним потребама поданика.

Током владавине Василијевог наследиоца Лава VI, тачније на Божић 888. године, објављене су **Василике** (τὰ Βασιλικά-царски закони). То је најобимнија збирка византијских царских закона, састављена у шездесет књига

обједињених у шест томова. Правну грађу црпи из Јустинијановог кодекса и Дигеста, а дјелимично из Прохирона. Василике су биле сасвим сређене и сваки правни проблем су тумачиле само на једном мјесту.

Посљедњи дио кодификације Македонске династије чинила је збирка од 113 **новела** којима се мијењају или опозивају старији закони, у складу са новим политичким или религијским идејама, а која је објављена током владавине цара Лава VI. Најзначајније су новеле 46-48, којима се опозивају права Сената, који тада није укинут, али је од тада имао само савјетодаван карактер, а не законодавна права као раније.

РАТНИ ПОХОДИ У ЈУЖНОЈ ИТАЛИЈИ

Царска стратегија на Западу преусмерила се са Сицилије на јужну Италију. То није било зато што је Цариград изгубио интересовање за Сицилију. Много флота је послато да поврати острво, али нису имале успјеха. Арабљани су били превише добро учвршћени, јер су лако могли слати појачања са Туниса на Сицилију. С друге стране, царство је жељело територијалну базу у средњем Медитерану да би могло заштити Калабрију (провинција на крајњем југу Апенинског полуострва, јужно од Напуља) чије се грчко становништво повећало због великог броја избјеглица са Сицилије, те бранити Јадранско море и спречавати арабљанске пљачкашке нападе на западну Грчку. Муслиманске војске полако су се учвршћивале у Италији, освојиле и Тарент, те често харале јужном Италијом.

Без базе на копну Италије, повратак на Сицилију изгледао је мало вјероватан. Царска флота је заузела Отрантска врата 873, Бари 876, и Тарент 880. године, формирајући језгро нове теме у Апулији (провинција на истоку Италије). Ромеји су се вратили у Италију у великој снази и кренули у чишћење земље од Арабљана и Лангобарда. Међутим, ови успјеси били су угрожени падом Сиракузе, 878. године након деветомјесечне арабљанске опсаде и жестоких борби.

Владавина цара Лава VI (886-912)

Током 883. године организована је завјера против цара Василија I, у којој је наводно учествовао и његов син Лав. Он је присилно затворен, а од ослијепљивања га је спасила интервенција цариградског патријарха Форија. Пуштен је из затвора тек у јулу 886. године. Крајем августа исте године цар Василије I је погинуо у лову. Мало је вјероватно да је истинита званична објава да је цар умро од посљедица рањавања које му је нанио дивљи јелен који га набио на рогове и километрима носио кроз густо шумско растиње. Много вјероватнија је претпоставка да је цар убијен у завјери коју су организовали његов син, будући цар Лав VI и његов савјетник Стилијан Зауцес, који је добио титулу василеопатор („царев отац“).

Нови цар је био веома образован. Још у раној младости је добио надимак „најмудрији“, јер је слободно вријеме проводио у састављању збирке проповиједи и бесједа, које је лично изговарао у цркви Свете Софије приликом највећих црквених празника.

Одмах по доласку на престо, Лав VI је смијенио патријарха Фотија, који је умро у прогонству у Јерменији 893. године. Цар је за новог патријарха поставио свог млађег брата Стефана, који је тада имао свега деветнаест година. На положају цариградског патријарха Стефан је био до преране смрти 893. године.

ПРОБЛЕМ ТЕТРАГАМИЈЕ (ЧЕТВРТОГ БРАКА)

Лав VI је имао буран љубавни живот. Још са петнаест година имао је љубавницу Зоју Зауцес. По жељи цара Василија I први пут се оженио 883. године, али супрузи Теофано није био вјеран наставивши љубавну

везу са Зојом. Из тог брака рођена је ћерка Евдокија, која је умрла 892. године. Двије године касније Теофано се замонашила, а умрла је 897. године.

У прољеће 898. године цар оженио други пут. Супруга му је постала његова некадашња љубавница Зоја Зауцес, која је у то вријеме остала удовица. Она је такође родила ћерку по имену Ана, а 899. године је умрла од мистериозне болести. Иако је трећи брак био забрањен и црквеним и свјетовним канонима, василевс је, уз благослов цариградског патријарха Антонија Кавлеаса (893-901) одлучио да се ожени трећи пут. На посљедњем такмичењу за избор невјесте у византијској историји победила је Евдокија Варана, која је постала царица у љето 900. године. Она је у априлу 901. године родила сина по имену Василије, али је умрла на порођају, а дијете је умрло неколико дана касније. У том тренутку цар Лав VI је имао 34 године и није имао мушког насљедника. За љубавницу је одабрао Зоју Карбонопсину („очију црних као угаљ“), која је била рођака војсковође Химерија. Зоја је током 903. или 904. године родила ћерку, а 905. године и сина, који је добио име Константин, а надимак Порфирогенит. Царице у Константинопољу су се по правилу порађале у порфирној сали царске палате, па су мушки насљедници добијали надимак порфирогенит („рођени у пурпуру“). Приликом рођења мушке дјеце претходних царева није било потребно наглашавати ову чињеницу. Међутим, због чињенице да је Константин био син из спорног четвртог брака, до краја живота је носио надимак Порфирогенит.

Иако је то било забрањено свим свјетовним и црквеним законима, Лав VI је одлучио да се ожени четврти пут. Тадашњи цариградски патријарх Никола Мистик био је царев лични пријатељ. Поштујући начело **икономије** и потребу да царство има престолонасљедника патријарх је пристао на договор. Цар је обећао да ће одустати од женидбе са Зојом Карбонопсином ако његов новорођени син буде крштен.

Међутим, иако је Константин VII крштен на Богојављење 906. године, василевс Лав VI је одлучио да превари патријарха. Свега неколико дана касније, један дворски свештеник у царској палати је вјенчао Лава VI и Зоју Карбонопсину, која је тако постала византијска царица. Тако је започео сукоб цара и патријарха, који је током те године достигао врхунац. Патријарх је

на Божић 906. и на Богојављење 907. године забранио цару да кроз „царска врата“ уђе у цркву Свете Софије и присуствује литургији.

У фебруару 907. године, империја је узвратила ударац. Цар је проблем тетрагамије је изнио пред папу Сергија III (904-911), који није пропустио да наметне свој ауторитет поглавару Цариградске патријаршије, те је пружио опроштај за склапање четвртог брака. Потом је патријарх Никола Мистик оптужен за сарадњу са побуњеником Андроником Дуком, натјеран на абдикацију и отјеран га у прогонство. Нови патријарх је постао царев лични духовник Евтимије (907-912). Током његовог понтификата, Константин VII је у љето 911. године крунисан за цара.

РАТОВИ ЛАВА VI ПРОТИВ АРАБЉАНА И РУСА

Проблем за Византијско царство током владавине Лава VI била је чињеница да је војска морала да ратује на неколико фронтова и сукобљава се са Бугарима на Балканском полуострву, и Арабљанима на источној граници, као и на западу. Упоредо са нападом Бугара на Тракију, Византија је морала да трпи притисак Арабљана на јужној обали Мале Азије. На том ратишту, византијски положај се поправио након што је стратег теме Тракесијана, Никифор Фока Старији, побиједио Арабљане у бици код Адане око 900. године.

Насупрот овом успјеху, Византија је у поморском ратовању трпела неуспјехе. Арабљани су у љето 902. године освојили Таормину, чиме је изгубљена посљедња византијска територија на Сицилији. Арабљански гусари смјештени на Криту су доминирали Егејским морем, нападали архипелаг Додеканез и обалу Пелопонеза, а 901. или 902. године су разорили град Деметријаду у Тесалији и заузели острво Лемнос. Највећи неуспјех догодио се у љето 904. године, када је Лав Триполитанац, некадашњи Византинац који је у арабљанском заробљеништву примио ислам, освојио Солун, направио велики покољ ромејског становништва и однио богат плијен.

Византија је покушала да реагује. Направљена је огромна флота, којом је командовао логотет Химерије. Он је 906. побиједио Арабљане у Егејском мору, а неколико година касније освојио и Лаодикеју у Сирији. Међутим, у највећој поморској акцији, нападу на Крит 911. године доживио је пораз.

Остатке византијске флоте у прољеће 912. године код острва Хиос уништио је Лав Триполитанац.

Током 907. године Константинопољ је други пут у својој историји морао да се суочи са нападом Руса. Предвођени кијевским кнезом Олегом (882-912), око двије хиљаде бродова је напало византијску престоницу. Византинци су се спасили захваљујући чврстим бедемима и грчкој ватри, али су морали пристати на уступку. Неколико година касније, тачније 911. склопљен трговачки уговор између Руса и Византије, којим су Руси добили трговачке повластице, а Византинци могућност учешћа Руса у византијској војсци.

ВИЗАНТИЈА И СИМЕОН БУГАРСКИ

Бугарски владар Борис Михаило владао је до 889. године. Потом је абдицирао и престо оставио најстаријем сину Владимиру, који је покушао обновити паганство у Бугарској. Борис је напустио манастир, збацио сина и 893. године на власт довео млађег сина Симеона, рођеног 864. године, који се до тада спремао за монашки живот. Симеон је био веома образован. У раној младости се школовао у Константинопољу код патријарха Фотија, а због чињенице да је знао грчки језик Византинци су га називали „полу Грком“. Од овог времена главни град Бугарске био је Преслав.

Годину дана након Симеоновог преузимања престола у Бугарској дошло је до бугарско-византијског рата, који је био посљедица неразријешених економских проблема. Наиме, василеопатор Стилијан Зауцес је монопол у трговини са Бугарима дао двојици својих штићеника. Они су центар трговине са Бугарском премјестили из Константинопоља у Солун. Пошто је Солун био доста даље од бугарских земаља, царине за бугарске трговце су знатно повећане. Симеон је протествовао, али је Лав VI подржао одлуку Стилијана Зауцеса.

Током 894. године, Бугари су напали византијске области у Тракији. Главнина византијске копнене војске налазила се у Јужној Италији. Византинци су покушали проблем ријешити дипломатским путем. Обратили су се племену Мађара. Овај номадски народ, поријеклом из Сибира, раније се населио на подручју данашње Молдавије и Трансилваније, па су били сјеверни сусјед Бугарима.

На позив Лава VI Мађари су се први пут умијешали у односе европских држава. Они су опљачкали сјеверне бугарске покрајине. У међувремену, одлични византијски војсковођа Никифор Фока Старији, који се прославио побједама над Арабљанима у Јужној Италији, избио је са војском на јужну границу Бугарске. Да би добио на времену, Симеон је позвао у помоћ Печенеге, још једно номадско племе које је тада живјело у степама јужне Русије. Они су с леђа притиснули Мађаре, који нису могли остати у Бугарској, те су кренули на запад и доселили се на своје данашње територије у средњем Подунављу, односно на простор Панонске низије.

Кад се ослободио Мађара, Симеон је нанио тежак пораз византијској војсци код Бугарофигона, јужно од Хадријанопоља 896. године. Византијски цар је затражио мир. Након дуготрајних преговора, Византинци су се обавезали на плаћање годишњег данка. Данак је редовно исплаћиван током преосталог дијела владавине Лава VI, односно од 901. до 912. године.

Василевс Лав VI умро је у мају 912. године. На престо је ступио његов брат Александар. Још током владавине цара Константина IV донесена је одлука да царев савладар не учествује у власти уколико је старији цар-авторатор способан да влада. Због тога, иако је био крунисан још 879. године, Александар није доносио државне одлуке, већ је уживао у чарима царске палате током дијела владавине Василија I, а потом и током владавине Лава VI.

Александар није био у добрим односима са старијим братом. Још 903. године био је умијешан у завјеру са циљем убиства Лава VI, након чега му је неколико година била одузета титула савладара. На почетку самосталне владавине, цар Александар (912-913) је оповргао сва наређења свог претходника без обзира на посљедице. У науци не постоји консензус у вези са питањем одлуке о смјени патријарха Евтимија. Поједини историчари сматрају да се она догодила у посљедњим данима владавине Лава VI, док је други приписују цару Александру. У сваком случају, Александар је био одговоран за отпуштање комплетне администрације бившег цара. Царицу Зоју Карбонопсину је отјерао у манастир. Бугарско посланство које је дошло да преузме редован годишњи данак отпустио је без исплате.

Александар је умро у јуну 913. године. По царевом посљедњем наређењу регент малољетном Константину VII постао је патријарх Никола Мистик. Царица Зоја је остала у манастиру. Ова одлука је омогућила да једини

пут у византијској историји цариградски патријарх држи свјетовну и црквену власт у својим рукама. Царство се нашло у великом проблему јер је носилац свјетовне власти био патријарх који је управљао у име дјетета рођеног из незаконитог брака, чије крунисање није признавао. Неколико дана касније догодила се побуна Константина Дуке, који се прогласио за цара, али је ухваћен након уличних борби у византијској престоници и касније погубљен.

Одбијање претходне византијске владе да плати годишњи данак Бугарима било је узрок новог Симеоновог напада на византијске земље. У августу 913. године Симеон је дошао пред зидине Константинопоља. Схвативши да су бедеми неосвојиви, извршио је копнену блокаду града. Циљ његовог напада био је добијање царске круне. Ускоро су започели преговори између Николе Мистика и Симеона. Патријарх је бугарског владара позвао у царску палату, гдје га је по ријечима хроничара Симеона Логотета, крунисао за цара. Бугарски владар је добио обећање да ће малољетни Константин VII бити ожењен Симеоновом кћерком. Тако би Симеон као таст византијског престолонаследника постао стварни господар Византијског царства. Симеон је био задовољан, обећао је Ромејима трајан мир и вратио се у бугарске земље.

У Византији је дошло до преокрета. Због превеликих уступака Бугарима, срушено је регентство Николе Мистика, који је задржао положај цариградског патријарха. Нови регент постала је царица Зоја Карбонопсина, која је оспорила важност Симеоновог крунисања уз изговор да патријарх није Симеона овјенчао царском круном, већ му је на главу спустио епириптар. Ова тврдња била је смишљена у пропагандне сврхе и свакако није одговарала истини. Симеон је у раној младости живио у Константинопољу и свакако је знао како изгледа царска круна. Византинци су му признали титулу βασιλεύς Βουλγαρίας. (василевс Бугарске), али је он желио да буде цар Ромеја.

Бугари су 914. године поново упали у Тракију. Хадријанопољ се предао, а Бугари су опљачкали подручје између Солуна и Драча. У ово вријеме византијска војска је имала успеха на источном и западном ратишту. У Јерменији и Киликији Византинци су побиједили Арабљане, као и код Капуе у Кампанији (Јужна Италија). Зато је регентство царице Зоје прихватило борбу с Бугарима. Врховну команду над копненом војском имао је Лав Фока, син Никифора Фоке Старијег, док је командант флоте био Роман Лакапин. Међутим, у бици код града Анхијал, на обали Црног мора, у августу 917. го-

дине, Бугари су сасвим уништили византијску војску. Византијски историчар Лав Ђакон, који је писао крајем X вијека, наводи да се у његово вријеме бојно поље код Анхијала још увијек бијелило од костију погинулих војника.

Убрзо потом Бугари су победили и код Катасирта у близини Константинопоља, а наредне године су опустошили византијске области све до Пелопонеза. Ови порази узроковали су пад регентства Зоје Карбонопсине. Њена непопустљивост није била сразмјерна способностима и моћи византијске војске. Власт је преузео Роман Лакапин.

Појава Романа Лакапина представљала је велики ударац за Симеона. Роман је имао све оно чему је бугарски цар тежио. Није било довољно што је бугарски владар држао под својом контролом велике дијелове Византијског царства. Господар ситуације био је онај ко је под својом контролом држао византијску престоницу. Да би то промијенио, Симеон је морао освојити Константинопољ, а за то му је била неопходна флота. Зато се бугарски цар обратио Арабљанима из египатске династије Фатимида са идејом заједничког поморско-копног напада на Цариград. Међутим, византијска влада је дипломатским путем осујетила овај договор, пославши Арабљанима новац и богате поклоне.

Симеон је током 923. опустошио Тракију, а у јесен 924. године поново дошао пред зидине Константинопоља. Увидјевши да не може освојити град, затражио је састанак са Романом Лакапином. Договор је био да се састанак обави на сјеверном крају Златног рога, у четврти Космидион. На том мјесту је изграђен огроман кеј који је залазио дубоку у воду, на чијој средини је била подигнута ограда. Симеон је дошао са копнене стране, док је Роман допловио на лађи. Ограда је остала као баријера између њих.

Састанак је одржан 9. септембра 924. године и обавијен је легендом. Роман Лакапин се појавио огрнут Богородичиним плаштом и умјесто да моли за мир, обратио се Симеону ријечима:

Чуо сам да си њобожан човјек и њрави хришћанин. Али видим да њвоја гјела нису у складу са њвојим ријечима. Побожан човјек њоздравља мир и љубав, јер љубав је Бој, како се каже и само не-вјерник и нечасѡиви ужива у убијању. Ако си њрави хришћанин, а речено је да јеси—ѡресѡани с неѡраведним убијањем и склоѡи мир с нама хришћанима. Смрѡник си, очекује ѡе смрѡ,

*васкрснуће, суд и казна, данас живиш суиџа си ѿрах, једна ѿроз-
ница уџасиће ти охолосѣ, како ћеш Богу објасниѣи неѿраведна
убијања када се наћеш ѿред њим.*

Појединости уступака на које је пристао Роман Лакапин су записане. Повећан је данак Бугарима. Бугари су добили право да до тада аутокефалну архиепископију уздигну у ранг патријаршије. Симеон се повукао са византијске територије и никада више није напао територије Византијског царства. Посветио се сређивању прилика у Србији, гдје су од 918. године вођене борбе за власт између византијске и бугарске струје. Симеон је 924. године нанио тежак пораз Србима. То га је довело до граница Хрватске. Од Хрвата је тешко поражен 926. године, након чега је склопио мир. Изненада је умро у мају 927. године.

Византијска влада је Симеоновом сину и насљеднику Петру (927-969) признала титулу василевса Бугарске, као што је некада Карло Великом призната титула цара Франака. Од тог тренутка, пошто је у оквирима византијског комонвелта постојао василевс који није био Византинац, византијски цареви су се потписивали као василевси и автократори Ромеја.

Владавина цара Романа I Лакапина (920-944)

ДОЛАЗАК НА ПРЕСТО

Роман Лакапин је водио поријекло из источних области теме Арменијака. Био је син обичног стратиота. Временом је напредовао и постао друнгарије флоте. Његов успон на престо био је постепен. Он је поставио патријарха Мистика за свог савјетника. Потом је договорио женидбу престолонаследника, Константина VII Порфирогенита својом ћерком Јеленом, те тако стекао титулу василеопатора. Успио је спријечити Лава Фоку да преузме власт.

У љето 920. године у Константинопољу је, у присуству папиних легата, одржан црквени сабор на којем је објављен „Томус уједињења“, који је регулисао каноне по питању склапања трећег и четвртог брака. По овом документу, трећи брак је био дозвољен, уз покајање, уколико мушкарац био млађи од 40 година и није имао дјеце. Четврти брак је био у потпуности забрањен без обзира на околности. Ова одлука представљала је велико понижење за Константина VII, а потпуну сатисфакцију за патријарха Николу Мистика, који је тако добио двоструку добит. Имао је статус ујединитеља Цркве, а наштетио је угледу Лава VI и македонске династије

Мјесец дана касније догодио се безуспјешан покушај побуне царице Зоје Карбонопсине против Романа Лакапина. Зоја је завршила живот у манастиру. У септембру 920. године Роман Лакапин је добио титулу цезара, а у децембру исте године је постао је цар савладар. У мају 921. године уздигнут је на положај василевса-автократора, док је његов најстарији син Христифор

постАО цар савладар. На Божић 924. године Романови млађи синови Стефан и Константин су постали такође савладари. Тако је Роман I Лакапин створио предуслове за оснивање сопствене династије, а млади цар Константин VII Порфирогенит је потпуно потиснут.

МЈЕРЕ ЗА ЗАШТИТУ СИТНОГ ЗЕМЉИШНОГ ПОСЈЕДА

Роман I Лакапин је био вјешт политичар и мудар владар. Био је први византијски владар који је схватио потребу очувања ситног земљишног посједа. Он је разумио потребу да стратиот плаћа порез држави што пуни царску благајну, те врши војну службу, што чува царство од спољних непријатеља и омогућава његово проширење. Међутим, због убрзаног јачања земљопосједничке аристократије, систем стратиотских имања је запао у кризу. Сељаци стратиоти су често продавали сопствену земљу крупним земљопосједницима, који су се звали „моћници“ (δυνατοί) и постајали парици односно зависни сељаци, који су даље радили на имањима земљопосједника.

Током 922. године Роман Лакапин је објавио новелу којом је установио право стратиота да откупи земљу свог сусједа. Према овом законском споменику земља једног стратиота је могла бити понуђена неком земљопосједнику једино у случају да рођаци стратиота-власника земље, сусједи стратиота и сусједи који су заједнички плаћали порезе одбију да купе земљу. Они великаши који би прекршили ове одредбе морали би да врате земљу и да плате казну државној благајни.

Међутим, проблем је представљала чињеница да ове одредбе ипак нису досљедно поштоване. Усљед велике глади која је избила 927/928. године, сељаци нису могли да плаћају порезе, а аристократија је куповала њихову земљу по најнижим цијенама. Иако је цар новелом из 934. године захтијевао да се дио преузетих посједа врати, велики дио сеоских имања стечених у вријеме глади је остао у рукама великаша. Чак и у случајевима неправедне куповине, сељак је ријетко одлучивао да се пожали на земљопосједника и затражи своју земљу. Често се дешавало да су земљопосједници уједно и чиновници или њихови рођаци, па сељак није имао коме да се пожали.

Мир с Бугарском омогућио је Византинцима ширење на исток. Њихова држава је јачала, док је Багдадски калифат у распаду био неспособан за јединствене акције, а његову борбу против неверника водили су погранични емирати. Током двадесетих година X вијека византијска војска је знатно ојачала, што је омогућило побједе на скоро свим фронтovima. Арабљански напади у ово вријеме нису угрожавали срце Мале Азије и њене главне градове, док су ромејски напади редовно били усмерени на Мелитену, Германикеју и утврђене градове Киликије. Римски изасланици били су врло свечано дочекани у Багдаду, а при размјени заробљеника 917. године Византинци су имали толико Арабљана за откуп да су зарадили 170.000 златника.

Византијска флота је 924. године код острва Лемнос уништила бродовље Лава Триполитанца. У периоду 927-934. године трајала је велика византијска копнена офанзива у Јерменији и сјеверној Месопотамији коју је водио војсковођа Јован Куркуас. Он је ратовао од Самосате и Мелитене на југу до језера Ван и Двина на истоку, те Теодосиопоља на сјеверу. Ромеји су освајали и пљачкали велике градове, те одводили заробљенике. Мелитена је коначно освојена 934. године.

Куркуасу су се супротставили Арабљани из династије Хамданида предвођени емиром Алепа Саиф ад Даулахом. У јесен 938. године Арабљани су побиједили у долини Еуфрата, те продрли у Јерменију, а затим и у Византију, гдје су опљачкали област Колонеје. Ускоро потом Саиф ад Даулах се умијешао у династичке борбе у Багдадском калифату, па је наступило примирје у сукобима са Византијом.

У љето 941. године флота руског кнеза Игора (912-945) напала је Византијско царство. Руси су опљачкали Битинију, али је византијска флота предвођена паракимоменом Теофаном уз помоћ грчке ватре уништила руске лађе у Босфору и потиснула их у Битинију. Ускоро је пристигао Куркуас са војском са источног ратишта и поразио Русе у Битинији. Ипак, након што се 943. године кнез Игор појавио на Дунаву са бројним руским и печенешким одредима, Византинци су пристали на уступке. Обновљен је трговачки уговор, који је ипак био нешто повољнији за Византију него онај из 907. године.

Византијска војска под вођством Куркуаса је 943. године освојила од Арабљана Мартиропољ, Дару, Амиду, Нисибис и Едесу у Месопотамији. Једна од посљедица ових побједа је била насељавање пограничних арабљанских племена на територију царства и њихов прелазак у хришћанство.

РЈЕЧНИК СТРАНИХ ПОЈМОВА

автократор (самодржац, „онај који има власт у сопственим рукама“) - царски епитет који је наглашавао да је византијски цар врховни владар, без вишег ауторитета над собом.

епириптар - комад тканине који се пребацивао преко рамена или преко одјеће патријарха.

икономија (οἰκονομία) - одступање од канона зарад виших државних интереса или духовне користи.

паракимомен („онај који спава поред“) - чиновник који је обављао дужност надзорника царске спаваонице. Обављали су је углавном евнуси, јер они у случају убиства цара, никада нису могли лично преузети престо.

Владавина Константина VII Порфирогенита (945-959) и Никифора II Фоке (963-969)

ДОЛАЗАК НА ПРЕСТО КОНСТАНТИНА VII ПОРФИРОГЕНИТА

Роман Лакапин срушен је с власти захваљујући амбицији сопствених синова Стефана и Константина, који су жељни самосталне владавине половином децембра 944. године извршили државни удар. Цар је збачен и отјеран у прогонство на острво у Мраморном мору, гдје је умро 948. године. Међутим, очев пад није омогућио принчевима из рода Лакапина да се уздигну на престо. Легитимни представник Македонске династије, Константин VII Порфирогенит је напoкoн дочекао прилику да постане цар автократор. По његовом наређењу, Лакапини су ухапшени и касније убијени.

НАУЧНА И КЊИЖЕВНА ДЈЕЛАТНОСТ

Овај василевс није био ратник или државник. Провео је већи дио живота запостављен у царској палати, он се посветио науци и књижевности. Саставио је енциклопедију познату под називом „Књига о церемонијама“, у којој је описао изглед царске палате и обичаје који владају у њој. Сем тога написао је спољнополитички трактат Спис о народима, који је данас у историографији познат под погрешним називом “De administrando imperio”, спис о темама познат под називом “De thematibus” и биографију свог дједа Василија I, која је као пета књига уклопљена у компилацијско дјело познато под именом Теофанов настављач.

СПОЉНА ПОЛИТИКА

Пад Романа Лакапина проузроковао је промјене у команди над византијском војском. Главни командант копнене војске односно доместик Схола Истока постао је Варда Фока, брат Лава Фоке, којег је неколико деценија раније ослијепио Роман Лакапин. Главнина византијских ратних операција овог времена вођена је на Истоку, односно у Сирији против Арабљана из династије Хамданида. Византинци су 949. године освојили Германикеју. Док је Саиф ад Даулах био заузет сукобима са унутрашњим противницима и муслиманским непријатељима на југу, Византија је извршила поморску експедицију на Крит против тамошњих арабљанских гусара, али је овај поход завршен потпуним неуспјехом.

УСПЈЕСИ НИКИФОРА ФОКЕ ПРИЈЕ ДОЛАСКА НА ПРЕСТО

Врховна команда византијске копнене војске повјерена је 954. године Никифору Фоки, сину остарјелог команданта Варде Фоке. Цар Константин VII Порфирогенит умро је у новембру 959. године, оставивши на престолу као насљедника сина Романа II, који је био крунисан још од 945. године. Први потез новог василевса била је женидба ћерком пелопонеског крчмара по имену Теофано, која је одиграла врло значајну улогу у наредној деценији. Византијски историчар Лав Ђакон је записао да је од Теофанине љепоте застајао дах и да је била најљепша жена свог времена.

Други подухват који је покренуо Роман II била је нова поморска експедиција против арабљанских гусара на Криту. У ову сврху ангажована је огромна флота коју је чинило 5000 војника, 1000 тешких транспортних бродова, 300 бродова са пратећим залихама и 2000 бродова носача грчке ватре. Команда је повјерена Никифору Фоки. По мишљењу војника био је неустрашив у бици, огромне физичке снаге, добар према војницима који су га обожавали. Сем војске, занимала га је једино вјера, а најбољи пријатељ му је био монах Атанасије, каснији оснивач Лавре Св. Атанасија, најстаријег манастира на Светој Гори. Због дуге бијеле браде, храбрости и вјештине у борби добио је надимак „бијела смрт Сарацена“.

У љето 960. године флота је испловила за Крит. У марту 961. године Фокине трупе су освојиле главно гусарско упориште Кандију, па је након

135 година Крит поново постао трајан византијски посјед. Од времена цара Ираклија, Византинци нису постигли тако вриједну побједу.

Након одржаног тријумфа у Константинопољу, Никифор Фока је наставио ратовање у Киликији против Арабљана предвођених Саиф ад Даулахом. Ромеји су заузели Аназарб и и Тарс, а потом и Хијераполис. Највећи успјех постигнут је у децембру 962. године када је заузет Алепо. Иако освајање ових градова није значило њихово трајно припајање Византији, након неколико деценија ратовања династија Хамданида је коначно поражена. То је наговјестило даље ширење царства на штету Арабљана односно епоху великих освајања на Истоку.

ДОЛАЗАК НИКИФОРА II ФОКЕ НА ПРЕСТО

Док се налазио у Кападокији, у марту 963. године, Никифор Фока је добио вијест да је изненада преминуо василевс Роман II. Царица Теофано је именована за регента њиховим синовима Василију (рођен 958) и Константину (рођен 960/961), који су у тренутку очеве смрти били малољетни. Убрзо је Теофано послала писмо Фоки, у којем му је понудила брак уколико постане заштитник легитимних принчева Македонске династије. Фока је пристао, али је морао водити борбу са паракимоменом Јосифом Врингом, који је током владавине Романа II постао најзначајнија личност у државној администрацији. Фока је у Константинопољу проглашен државним непријатељем, након чега га је војска у љето 963. године прогласила за цара. Он је кренуо у поход на престоницу. У граду је избила побуна против Вринге, који је морао да побјегне. По позиву Сената, Никифор Фока је у августу 963. године ушао у Константинопољ и био крунисан од цариградског патријарха Полиеукта. Његов брат Лав Фока је добио титулу куропалата, а војсковођа Јован Цимискије, који је раније одбио Врингину понуду да убије Фоку, постао је доместик Схола Истока, односно командант копнене војске.

СУКОБ СА ПАТРИЈАРХОМ ПОЛИЕУКТОМ

У септембру 963. године Никифора Фока се оженио царицом Теофано, што је изазвало противљење патријарха Полиеукта. Патријарх је тражио да се цар одрекне нове супруге или ће бити ускраћен за причешће годину дана. Постојала су два узрока патријарховог незадовољства Фокином жењидбом. Први је била царева ранија заклетва на чедност након смрти прве

супруге и сина. Друга је била чињеница да су Никифор Фока и његов отац Варда и прољеће 963. године кумовали новорођеном Теофанином дјетету, па је између супружника постојало „духовно сродство“, што је било забрањено црквеним канонима. Ипак, након Вардине лажне заклетве да кумство није постојало, патријарх је морао одустати.

Током Фокине шестогодишње владавине сукоб са патријархом је вођен из још три разлога. Фока је инсистирао да сви војници који су погинули у ратовима против Арабљана треба да постану мученици. Цар је настојао да ограничи ширење крупног манастирског земљопосједа, а желио је и да има могућност да поставља све епископе на територији под јурисдикцијом Цариградске патријаршије. Ниједан од ових захтјева није одговарао патријарху Полиеукту.

СУКОБ СА БУГАРИМА

У лето 965. године у Константинопољ је стигло посланство бугарског цара Петра са циљем да преузме редован годишњи данак, који је Византија плаћала још од 927. године. Међутим, цар је извређао посланике, наредио да их избичују и отпустио без плаћања. Заузет походима на исток (965. Византинци су освојили острво Кипар), Фока се обратио руском кнезу Свјатославу (962-972), сину кнеза Игора и кнегиње Олге и понудио му новац да казни Бугаре. Свјатослав, који је недавно покорио Хазаре, радо је прихватио византијско злато и прилику да настави освајања. Он је 969. године освојио Преслав, гдје је заробио младог бугарског цара Бориса II, а потом и Филипопољ. Ослабљено Бугарско царство није могло да пружи озбиљан отпор, па су Византинци умјесто мирољубивих Бугара добили озбиљног непријатеља у личности руског кнеза.

СУКОБ СА ОТОНОМ I

Њемачки краљ Отон I (936-973) је 962. године завршио освајање скоро читаве Италије, након чега је у Риму крунисан за цар. Тако је поново напустио расцјеп у хришћанској васељени у којој је по политичкој идеологији могло да постоји само једно царство. Он је 968. године послао у Константинопољ изасланика Лиутпранда, епископа Кремоне, који је византијском цару понудио склапање брака између Отоновог сина Отона II и сестре легитимних принчева Василија и Константина. Као мираз за тај брак, Византијско

царство је требало да преда градове у Јужној Италији њемачком цару. Отонов приједлог у Константинопољу је схваћен као увреда, па је Лиутпранд из Кремоне био веома лоше примљен у Константинопољу, гдје је морао слушати цареве увреде да његов господар није ни Римљанин ни цар, већ варварски краљ и да као такав не може преговарати о браку у који би ушла порфиродна византијска принцеза. Сем тога, Лиутпранду је саопштено да брак ипак може да се оствари под условом да се Отон I одрекне Равене, Рима и читаве источне Италије, те Истре и сјеверне далматинске обале.

Незадовољан пријемом у Константинопољу, Лиутпранд је записао један гротескан опис цара Никифора II Фоке:

Овај наказни човјек, изузетно ниског раста, широке њљоснаије главе и сивих очију, крајке широке, густе и просједе брде, ружног крајког врата, дуге густе косе која му даје изглед свиње. Лице му је било црно, етхиопско, једно од оних које не би желио да видиш у мраку. Имао је надувен шробух, крајке ноге и велика стоијала. Био је оштар на језику, лукав као лисица и прави Одисеј по кривоклетству и приливорности.

С друге стране, византијски историчар Лав Ђакон даје ублажен опис овог цара:

Био је низак и здејаст, дуге црне косе са густим коврцама. Његово релативно мало тијело било је збијено и имао је херкуловску снагу.

СМРТ НИКИФОРА II ФОКЕ

Током Фокине владавине настављена су успјешна освајања на истоку. Његове војсковође су у јесен 969. године освојиле Антиохију у Сирији, а Алепо је постао протекторат под византијском контролом. Међутим, василевс је све више губио наклоност својих поданика. Још у прољеће 967. године догодило се неколико ситуација у Константинопољу које су показале отворено незадовољство становника престонице. Најприје је дошло до сукоба између царевих јерменских трупа и тракијских морнара, који су се претворили у опште немире и уличне борбе. Два мјесеца касније, цар је нападнут док се враћао са литургије, али га је његова лична гарда спасила. Највећи

проблем представљала је љубавна веза царице Теофано и војног команданта Јована Цимискија који је боравио у Халкедону, али је често чамцем прелазио Босфор и састајао се са царицом у палати. У јесен 969. године они су испланирали завјеру, која се завршила убиством цара Никифора II Фоке у ноћи између 10. и 11. децембра.

Владавина цара Јована I Цимискија (969-976)

ДОЛАЗАК НА ПРЕСТО

Након убиства цара Никифора II Фоке, византијски престо је поново заузео један представник малоазијске аристократије, који није имао директне везе са Македонском династијом. Ипак, Јован Цимискије није могао непосредно након убиства преузети власт.

Томе се успротивио цариградски патријарх Полиеукт који је узурпатору наметнуо неколико захтјева. Цимискије је морао да се одрекне царице Теофано и да ода завјеренике који су учествовали у убиству. Теофано је најприје отјерана у прогонство на острво у Мраморном мору, а неколико мјесеци касније премјештена у Јерменију, одакле се вратила тек након доласка на престо Василија II. Сем тога, Јован Цимискије је морао поништити антицрквене одлуке свог претходника, након чега је крунисан за цара на Божић 969. године.

За разлику од непривлачног Никифора II Фоке, Јован Цимискије је према запису Лава Ђакона био сасвим другачији човјек.

Имао је шамнојлаву косу, риђу браду, њлаве очи, ње ујркос ниском расџу био веома снажан и њокрејљив. Није било никої међу њејовим људима ко би мојао да се мјери са царем њо вјешџини у јахању, ѡреџизносџи с којом му сџријела ѡјајађа циљ или ѡо удаљеносџи до које може да баџи којље. Волио је вино и задовољсџиво и жене су ѡа радо ѡледале.

ПАД ПРВОГ БУГАРСКОГ ЦАРСТВА

Нови василевс је најприје покушао дипломатијом ријешити сукоб са руским кнезом Свјатославом. Обећао му је исплатити значајну количину новца уколико напусти Балканско полуострво. Међутим, Свјатослав је у прољеће 970. године послао писмо византијском цару у којем је нудио да се Цимискије повуче у Малу Азију, а Европу и Константинопољ остави Русима. То је показало да је рат неизбјежан.

Византинци су исте године побједили у бици код Аркадиопоља. Најважније борбе вођене су у прољеће 971. године. Јован Цимискије је најприје освојио бугарску престоницу Преслав, ослободио збаченог бугарског цара и тако придобио Бугаре на своју страну. Потом је напао руску војску смјештену у граду Доростол на Дунаву, на мјесту данашње Силистрије. Најприје је вођена тешка битка испред града, а потом су Византинци опколили Доростол и три мјесеца опседали град. Након што је Русима понестало хране, они су покушали да пробију византијски обруч, али су у коначној бици, у јулу 971. године, били поражени. Свјатослав се предао. Обавезао се да никад више неће нападати Балканско полуострво, нити византијски град Херсон на полуострву Крим, те да ће послати руске војнике у помоћ уколико византијски цареви то затраже. При повратку у руске земље, он се сукобио са Печенежима 972. године и погинуо.

Након побједе над Русима, Јован Цимискије је укинуо Прво бугарско царство. Бугарског цара Бориса II је као заробљеника довео у Константинопољ, гдје га је натјерао да присуствује прослави ратног тријумфа, а потом му дао титулу магистра и оставио да живи на цариградском двору.

ПОМИРЕЊЕ СА ОТОНОМ I

За разлику од Никифора II Фоке, Јован I Цимискије је био вјешт дипломата. Он је без већих проблема 972. године резријешио спор са Њемачким царством који је претходни цар изазвао. Саксонском престолонаследнику Отону II је послао своју рођаку по имену Теофано, која иако није била порфирородна принцеза из Македонске династије, јесте била у сродству са тадашњим византијским царем што се показало довољним за помирење.

РАТОВИ ПРОТИВ АРАБЉАНА У СИРИЈИ И ПАЛЕСТИНИ

Већ 972. године Јован Цимискије је покренуо поход у Месопотамију и освојио Нисибис. Главне ратне операције су вођене у Сирији против Арабљана из династије Фатимида. Они су 969. учврстили своју власт у Египту, па су већ 971. године покушали освојити Антиохију, али нису успјели. Антиохија је остала у византијским рукама до 1078. године.

У прољеће 975. године Цимискије је започео велики ратни поход на Исток. Из Антиохије је напао Емесу која се предала без борбе, па освојио Балбек и Дамаск. Наставио је поход даље у Палестину, гдје је заузео Тиберију, Назарет и Цезареју, а потом се вратио на сјевер и освојио Сидон и Бејрут. У свим освојеним градовима поставио је византијске команданте. Свом савезнику, јерменском краљу Ашоту III је послао писмо у којем је писало: *Почуј и дознај чуда, чини се Феникија, Палестина и Сирија су ослобођене сараценској јарма и изрицају власи РOMEЈА*. Иако претјерана, ова изјава показује одушевљење коју су изазвала новостечена освајања. Још од времена цара Ираклија Византија није имала под својом контролом градове и области на источној обали Средоземног мора.

РЈЕЧНИК СТРАНИХ ПОЈМОВА

Сарацени - средњовјековни назив за муслиманске ратнике, било да су они Арабљани или Турци.

протекторат - територија или држава која формално има своју власт, али је под заштитом или контролом друге, моћније државе.

Владавина Василија II

(976-1025)

ЕПОХА ГРАЂАНСКИХ РАТОВА

Јован Цимискије је крајем 975. године дошао у Константинопољ тешко болестан. Иако званична верзија каже да је боловао од тифуса, свједочанства византијских хроничара и историчара Јована Скилице, Јована Зонаре и Лава Ђакона сугеришу да је цар био отрован и да је у то био умијешан паракимомен Василије Лакапин, први човјек државне администрације. Он је био ванбрачни син Романа Лакапина, полубрат Јелене, супруге Константина VII Порфирогенита, ујак Роману II и дјед ујак његовим синовима Василију и Константину.

Након смрти Јована Цимискија у јануару 976. године, Василије Лакапин је омогућио крунисање синовима Романа II, чиме је старији Василије II постао василевс автократор, док је његов млађи брат, Константин VIII, само формално био цар савладар и све до 1025. године није учествовао у власти. Међутим, иако је 976. године по византијским канонима одавно био пунољетан и способан да влада, Василије II је скоро читаву деценију, односно до 985. године, остао у сјени евнуха Василија Лакапина, који га је готово у потпуности спријечио да битно утиче на вођење државне политике.

У љето 976. године започела је епоха грађанских ратова у Византији. Малоазијско племство, којем су припадала и два посљедња византијска цара Никифор II Фока и Јован I Цимискије није озбиљно схватало легитимне принчеве Македонске династије. Против владе у Константинопољу, коју је представљао евнух Василије Лакапин, побунио се Варда Склир, шурјак Јована

Цимискија. Он је током владавине бившег цара заузимао положај доместика Схола Истока, па му је малоазијска војска била одана. Склир је до почетка 978. године заузео готово читаву Малу Азију и приближавао се престоници. Евнух Василије је команду над војском лојалном цару повјерио Варди Фоки, синовцу Никифора II Фоке, који се доскора налазио у прогонству на Хиосу, гдје је послат након неуспјешне побуне против Цимискија 973. године.

У прољеће 979. године супарничке војске сукобиле су се код Амориона у пресудној бици. Фока је победио Склира у двобоју и рат је био завршен. Фока је добио положај команданта копнене војске на истоку, а Склир је побјегао у Багдадски калифат, гдје је био заробљен од Арабљана.

Други грађански рат у Византији вођен је осам година касније. Незадовољно поразом цара Василија II у сукобу са бугарским владарем Самуилом, малоазијско племство се побунило. То је искористио Варда Склир, који је одлучио да поново покуша стићи до царског трона. Он је убиједио калифу Таја (974-991) да га ослободи и пружи му помоћ. Почетком 987. године Склир је ушао у Малу Азију и код Мелитине се прогласио василевсом. Византијска влада је поново послала Варду Фоку да му се супротстави, али се Фока у августу 987. такође прогласио за цара. Двојица узурпатора су се ујединила и склопила договор о подјели царства. Фока је требало да добије Европу и Константинопољ, а Склир Малу Азију. Међутим, Склир је убрзо ухапшен и наредне двије године је провео заробљен на Фокином породичном имању у унутрашњости Мале Азије. Варда Фока је без отпора заузимао Малу Азију и приближавао се престоници. Он је подијелио своју војску. Дио је груписао код Абидоса у близини Дарданела, а остатак код Хрисопоља на малоазијској обали Босфора, у близини Константинопоља и тако се припремао за двоструки напад на град.

Изгледало је да је цар Василије II није способан да му се супротстави. Његове војске на Балканском полуострву биле су поражене и паралисане од стране бугарског владара Самуила, док је малоазијска војска била под потпуном контролом Варде Фоке. Међутим, он се обратио за помоћ руском кнезу Владимиру (980-1015) који је пристао да пошаље дружину од 6000 Варјага, јер се сјећао обећања које је његов отац, кнез Свјатослав, дао цару Јовану Цимискију. Ипак, Владимир је своју помоћ условио захтјевом да у случају цареве побједе, добије његову сестру, порфирородну принцезу Ану за жену. То је

била велика част, јер ниједна порфиородна принцеза у дотадашњој историји Византијског царства се није се удала за страног владара. Василије је пристао под условом да Руси приме хришћанство.

Када је варјашка помоћ стигла, василевс Василије је у фебруару 989. године изненада напао Фокину војску код Хрисопоља нанијевши им велике губитке. Одлучујућа битка је вођена у априлу 989. године код Абидоса. Варда Фока је у току битке доживио срчани удар, а његова војска је поражена. Једини претендент на престо остао је Варда Склиз, којег је Фокина удовица пустила из затвора. Међутим, он је због катаракте коју је задобио у тамници, био неспособан да се озбиљније супротстави царевим трупама. Василије II му је понудио титулу куропалата уколико се званично одрекне царских обиљежја.

Након што је сачувао престо, Василије II је покушао да заборави на обећање руском кнезу Владимиру. Ипак, након што су Руси освојили Херсон на Криму и запријетили нападом на Константинопољ, он је попустио. Послао је сестру Ану у Херсон, гдје су византијски свештеници обавили крштење руског кнеза, а потом и вјенчање по црквеном обреду. Ускоро потом је почело масовно покрштавање Руса, који су тако трајно укључени у византијски комонвелт.

ВИЗАНТИЈА И САМУИЛО

У љето 976. године вијести о смрти цара Јована I Цимискија стигле у западне области некадашњег Првог бугарског царства, које је Цимискије срушио пет година раније, односно на простор данашње Сјеверне Македоније. Ту је избио устанак четворице браће, који је у историографији познат као устанак кометопула. Кометопули („мали комеси“), синови комеса Николе, звали су се Мојсије, Давид, Арон и Самуило. Давид и Мојсије су погинули у првим мјесецима устанка, док је Арона доста касније убио Самуило.

Искористивши заузетост византијске војске грађанским ратом у Малој Азији, Самуило је врло брзо проширио размјере устанка и створио државу која је у свом највећем обиму обухватала старе бугарске земље између Дунава и планине Балкан, читаву византијску провинцију Македонију сем Солуна, Тесалију, Епир, дио Албаније с Драчем, те српске области Рашку и Дукљу. Центар те државе првобитно је била Преспа, а потом Охрид, у којем

је Самуило подигао свој двор. Он је обновио бугарску патријаршију коју је Цимискије укинуо, а прогласио се и за цара. У етничком смислу, ова држава је била ново бугарско царство, иако га Византија као такво није признавала. На битољском натпису Јована Владислава (1015-1018), који је настао 1016. године, Јован Владислав себе и народ којим влада назива Бугарима.

Византијска војска се тек 986. године озбиљније посветила Самуилу. То је учинио василевс Василије II, који је претходне године конфисковао имовину паракимомена Василија Лакапина, затворио га и у потпуности преузео власт у своје руке. Повод за напад на Самуила био је губитак града Ларисе у Тесалији, која се предала почетком 986. године. Међутим, царев први подухват није био успјешан. Позвавши у помоћ само војску смјештену у европским провинцијама, цар се долином ријеке Марице упутио ка Сердици. Иако је опсео град, Василије II није имао много успјеха. Самуило је ометао набавку хране, па су Византинци након три седмице опсаде морали одустати. При повратку, док је ромејска војска пролазила кроз тјеснац Трајанову капију, бугарска коњица је изненада напала и нанијела тешке губитке.

Нови поход против Самуила цар Василије II је предузео тек 991. године након завршетка свих искушења које донио грађански рат осамдесетих година X вијека. Он је 991. године напустио Константинопољ и наредне четири године ратовао у Македонији без повратка у престоницу. Без брзог напредовања и великих битака ослободио је више градова. Овакав начин ратовања у љетним и у зимским условима инспирисао је историчара Михаила Псела да напише:

Сви цареви иду у рай у љрољеће, а враћају се у јесен. Василије Буџароудица је ишао у рай у љрољеће, а враћао се кад заврши оно због чега је кренуо.

Царев поход у Сирији због рата против Арабљана Самуило је искористио да опљачка широк простор од Тесалије до Пелопонеза. Током 997. године, док се враћала ка централним областима Балканског полуострва, на ријеци Сперхеј, у близини Термопила, Самуилову војску је напао византијски војсковођа Никифор Уран и тешко поразио. Био је то први Самуилов неуспјех у борби против Византије.

Међутим, Самуило је успио наредних година да освоји Драч, те припоји Рашку и Дукљу, чијег владара Јована Владимира је Самуило оженио ћерком Косаром.

Главнина Василијевих ратних операција против бугарског цара вођена је у периоду између 1001. и 1004. године. Захваљујући непрестаном ратовању, византијски цар је успио да врати читав источни дио Балканског полуострва од Солуна до Дунава, укључујући некадашње бугарске престонице Плиску, Велики и Мали Преслав, те Воден, а онда и Видин на Дунаву. Иако је Самуило у међувремену освојио Хадријанопољ, Василије није напустио Македонију, па је 1004. године након побједе у бици на ријеци Вардар освојио Скопље. Наредне, 1005. године Самуило је изгубио Драч, којег је Византинцима предао Самуилов таст Јован Хрисилије у замјену за новац и привилегије.

О рату између 1004. и 1014. године нема много података у византијским изворима. Познато је једино да је Самуило доживио велики пораз код села Крићани у близини Солуна. Историјска свједочанства постоје само за дешавања у јулу 1014. године. Тада је на планини Беласица, у кланцу Клидион, Самуилова војска била опкољена. Самуило је побјегао у Прилеп, али је његова војска доживјела велике губитке. У византијским изворима је сачуван изразито претјеран податак да је наводно ослијеђено 14000 војника како наводи Кекавмен, или 15000 војника како наводи Јован Скилица, с тим да је сваком стотом војнику остављено једно око да би могао одвести остатак војске бугарском цару Самуилу. Овакву војничку процесију дочекао је Самуило почетком октобра у Прилепу, доживио срчани удар и умро.

Бугари су наставили да пружају отпор након Самуилове смрти. Нови цар је постао Самуилов син Гаврило Радомир (1014-1015), којег је убио Аронов син Јован Владислав. Василије је постепено напредовао. Освојио је Мелник, Прилеп, Штип и Битољ 1014. године, Едесу и Моглен 1015, а Верију 1017, враћајући се у Константинопољ на крају сваког ратног похода. У фебруару 1018. године Јован Владислав је погинуо при нападу на Драч, након чега је отпор Бугара обустављен. Његова удовица је предала преостале градове и Самуилова држава је била уништена.

Први пут након словенске сеобе читаво Балканско полуострво било под контролом византијског цара. Новоосвојене територије су биле по-

дијељене на теме. Главни дио некадашње Самуилове државе постао је тема Бугарска са центром у Скопљу. Области између Дунава и планине Балкан postale су тема Парадунавон са центром у Доростолу. Гранично подручје уз Дунав и Саву постало је тема Сирмиум, а неколико деценија је по свему судећи постојала и тема Србија. Пронађени су печати стратега Србије Константина Диогена и Теофила Еротика. Територије Дукље, Травуније, Захумља и Босне нису претворене у теме, већ су биле под влашћу локалних владара, који су били подложни византијском цару.

ОСТАЛИ РАТОВИ ЦАРА ВАСИЛИЈА II

Цар Василије II ратовао је и против Арабљана из династије Фатимида. Они су 994. године упали у Сирију, нанијели Византинцима пораз у бици на ријеци Оронт и опсјели Алепо. То је натјерало цара да прекине дугогодишње ратовање у Македонији и крене на исток. Идуће, 995. године Василије се с војском појавио пред Алепом, победио Арабљане и прекинуо опсаду. Сличну акцију у Сирији Василије II је морао поновити 999. године. Након рушења Самуилове државе, Василије се посветио сређивању прилика на Кавказу. Након смрти јерменског краља Гагика I (990-1020) у Јерменији су избили немири, што је омогућило Византинцима да царству припоје подручје Васпуркан, као и дио Грузије. Било је договорено да јерменско краљевство Ани, након смрти Гагиковог насљедника припадне Византији. У вријеме Василијеве смрти 1025. године, Византијско царство је доживјело свој највећи територијални обим у средњевизантијској епохи. Протезало се од јерменских планина до Јадранског мора, те од Еуфрата до Дунава.

Прилике у Византијском царству након смрти Василија II

ВЛАДАВИНА КОНСТАНТИНА VIII (1025-1028)

Након величанствене епохе освајања коју су спровели цареви Никифор II Фока, Јован I Цимискије и Василије II, Византијско царство је изгледало непобједиво. У наредне скоро три деценије наступио је миран период у којем није било великих ратних искушења. Међутим, то раздобље представљало је почетак краја једне велике епохе. Обиљежила га је унутрашња разградња државног система, слабљење тематског уређења и велика финансијска криза. Контролу над вођењем државе умјесто војне аристократије преузела је цивилна или чиновничка аристократија, али тај јаз није био тако изразит као што је сматрала старија историографија.

Цар Василије II био је једини византијски владар који се никад није оженио, па није ни могао оставити легитимног мушког насљедника. Након његове смрти, на престо је дошао његов брат и савладар Константин VIII. Његова самостална владавина у свему је била идентична животу који је водио док је царством управљао Василије II. Представљала је мјешавину лова, гозби и дворских забава. Тек пред смрт, цар Константин VIII је схватио да нема насљедника. Од дјецe је имао три кћерке: Евдокија је већ била монахиња, Теодора није жељела да се удаје, а Зоја је то жељела иако је у тренутку очеве смрти већ имала педесет година. Историчар Михаило Псел овако описује Зоју:

Била је изразиито бијеле љутии, љлаве косе, крујних очиију, ои-мјеної изїледа. Вољела је мирисе и козметичка средсїва која је љоручивала из Еѣиоїије и Индије.

За будућег Зојиног мужа, Константин VIII је одабрао цариградског епарха Романа Аргира, који је имао шездесет година и већ био ожењен. Након што је његова жена натјерана да оде у манастир, Роман Аргир се оженио принцем Зојом Порфирогенит и крајем 1028. године постао цар.

ВЛАДАВИНА РОМАНА III АРГИРА (1028-1034)

Роман III Аргир је био типичан представник новог доба и један од најутицајних представника дворске чиновничке аристократије. Вјеровао је да може надмашити славне историјске личности, па је писао филозофске трактате попут Марка Аурелија и подизао грађевине попут Јустинијана I. У Константинопољу је подигао манастир посвећен Богородици Перивлепти (Сведицеј). Покушао је да опонаша славне римске ратничке царе Трајана и Хадријана, али је доживио сраман пораз у Сирији 1032. године, када је побјегао из битке. Углед Византијског царства спасио је војсковођа Георгије Манијакис, који је заузео Едесу исте године.

Након што је крунисан за василевса Роман III је запоставио супругу Зоју и забранио јој да користи царску благајну. Царица се заљубила у младог пафлагонијског сељака Михаила, којег је на двор довео његов брат, дворски евнух Јован Орфанотроф. Зоја и Михаило су били одговорни за смрт Романа III у прољеће 1034. године.

ВЛАДАВИНЕ МИХАИЛА IV (1034-1041) И МИХАИЛА V (1041-1042)

Само дан након убиства Романа III обављено је вјенчање Зоје и Михаила IV, који је крунисан за новог цара. Међутим, млади цар је боловао од епилепсије и водене болести, па је ускоро у потпуности занемарио царицу Зоју. Забрањено јој да прима посјете и напушта палату. Државну управу је у потпуности преузео Орфанотроф, који је водио антиаристократску политику, али и знатно повећао новчане издатке. Наредио је да Бугари плаћају порезе у новцу, а не у натури, као што су чинили након пропасти Самуилове државе. Њихово незадовољство довело је до великог устанка словенског становништва који је трајао у периоду од 1040. до 1041. године. Вођа устанка био је Петар Дељан, који је тврдио да је син Гаврила Радомира. Устанак је

захватио подручје Македоније и Тесалије, али је угушен походом којим је командовао цар Михаило IV.

Ову владавину обиљежио је покушај Византије да обнови власт на Сицилији, гдје је 1038. године послат војсковођа Георгије Манијакис. Иако је побиједио Арабљане у двије битке и освојио источни дио Сицилије са Месином и Сиракузом, он се посвађао са царевим шурјаком Стефаном, командантом царске флоте, те је опозван са Сицилије.

Пошто је било јасно да болесни Михаило IV и остарјела царица Зоја не могу имати дјеце, свнук Јован Орфанотроф се побринуо да његов сестрић Михаило, који је имао надимак Калафат након смрти Михаила IV постане нови византијски цар. Михаило V (1041-1042) владао је свега пет мјесеци. Он је најприје отјерао Орфанотрофа у прогонство. Потом је наредио да се царица Зоја пошаље у манастир на Принчевска острва у Мраморном мору. Ова одлука је изазвала незадовољство престоничког становништва. Наклоњени порфирородној царици и припадници Македонске династије, становници Константинопоља су изашли на улице и викали: *Поломићемо кости Калафату, хоћемо нашу мајку Зоју*. У покушају да сачува престо, цар је наредио да се Зоја доведе назад у престоницу и покаже на Хиподрому. Међутим, видјевши Зоју, ошишану и спремну за замонашење, Цариграђани су се побунили. Михаило V је ухваћен и ослијепањен.

ВЛАДАВИНА КОНСТАНТИНА IX МОНОМАХА (1042-1055)

Након збацивања Михаила V у априлу 1042. године на престо су ступиле посљедње двије живе представнице Македонске династије, Зоја и Теодора. Због чињенице да нису имале владарско искуство, а имале су међусобну нетрпељивост, сестре су владале свега два мјесеца. Након што се показало да то није добро рјешење, Зоја је одлучила да ступи у брак трећи пут. Појавила су се три кандидата, који су имали име Константин. Први од њих, Константин Даласен је убрзо отпуштен с двора, због лошег опхођења према царици; други, Константин Артоклин, за којег су кружиле гласине да је био царичин љубавник током владавине Романа III Аргира, прије Михаила IV, умро је под мистериозним околностима неколико дана прије

вјенчања. На крају, Зоја која је у том тренутку имала 64 године, се удала за двадесет година млађег сенатора Константина Мономаха, који је постао нови цар.

Историја се опет поновила, Зоју је врло брзо запоставио и трећи муж. Огорчење престоничког становништва је изазвала чињеница да је Мономах на двору живио са љубавницом Склирином, унуком некадашњег претендента Варде Склира, с којом је већ скоро деценију био у вези. Иако је Склирина ускоро умрла од плаћне болести, Зојин положај се није поправио, јер је цар пронашао нову љубавницу, с којом је живио до Зојине смрти 1050. године, а и након тога.

У ово вријеме, Византијско царство је доживјело последњи спољно-политички узлет средњевизантијске епохе. За то је био заслужан војсковођа Георгије Манијакис, који се у пролеће 1042. године вратио на Сицилију. У тим данима, само је Месина била у византијским рукама. За кратко вријеме, уз помоћ руских Варјага и скандинавског ратника Харалда Хардрада, Манијакис је освојио Апулију између Тарента и Бриндизија.

Међутим, Манијакис је ускоро опозван са Сицилије. Због свађе око посједа у Малој Азији, који су међусобно граничили, Склирин брат Роман је наговорио цара да смијени Манијакиса, па му је и опљачкао имање и повриједио породицу. У септембру 1042. године Манијакис је убио војсковођу који је послат да га замијени на Сицилији. Потом се прогласио за цара и путем *Via Egnatia*, који је од Драча преко Солуна водио до Константинопоља, кренуо према Цариграду. Код Острова у Македонији, Манијакис је погинуо у већ добијеној бици.

Историчари се слажу да је Константин IX Мономах био лош владар, без државничких способности, који је из доколице и немара, царству нанио много штете. Током његове владавине дошло је до значајног смањења квалитета византијске војске. Царева влада, састављена од чиновничког племства, озбиљно је смањила војне одреде, а раније обавезно вршење војне службе сељака стратиота замијенила пореским плаћањима. Тематско уређење је почело да губи војни карактер; темама више није управљао стратег већ цивилни чиновник-претор. Умјесто јаке домаће војске све више се користила најамничка војска, чији су ослонац чинили Варјази. Дошло је до значајног кварења византијског златника, који је вијековима имао стабилност. То се манифесто-

вало губљењем чистоће златног новца, односно мијешањем злата са легурама олова, цинка, никла и других метала.

Током владавине Константина IX Мономаха, први пут у византијској историји, јавља се систем проније (грч. *εις πρόνοιαν*-на управу). Као надокнаду за вршење војне службе, византијска аристократија је добијала посједе на извјестан рок, најчешће до пронијарове смрти. Пронија за разлику од баштине није била насљедна. То није морао бити земљишни посјед, већ је могла бити нека некретнина, приход и сл. У социјалном погледу је постојала велика разлика између пронијара и стратиота. Док је стратиот био сељак који је са породицом обрађивао сопствену земљу, пронијар је био земљопосједник за којег су радили зависни сељаци-парици, који су му обрађивали земљу и плаћали дажбине. Стратиот је сам вршио војну службу, док је пронијар био великаш, који је могао сам да ратује, али у зависности од величине и значаја проније, могао је окупити друге ратнике да ратују умјесто њега.

Константин IX Мономах није био крив за велики црквени раскол 1054. године, али је након њега изгубио подршку цариградског становништва. Био је оптужен за приврженост Латинима. Пошто је боловао од гихта, повукао се у свој манастир у четврти Мангана. Тамо је умро почетком јануара 1055. године.

РЈЕЧНИК СТРАНИХ ПОЈМОВА

ГИХТ - хронична болест која настаје услед повећаног нивоа мокраћне киселине у крви. Када се мокраћна киселина кристалише, таложи се у зглобовима, тетивама и околним ткивима, што доводи до упале и јаких болова.

калафат - занатлија који поправља бродове.

Велики црквени раскол

1054. године

Када разматрамо историјске околности које су довеле до велике шизме или великог црквеног раскола 1054. године, потребно је имати у виду да он није настао изненада нити случајно. Рим и Костантинопољ су се вијековима борили за првенство у хришћанској васељени. Неколико пута током првог миленијума долазило је до раскола између ова два црквено-политичка центра, који су трајали извјесно вријеме, некада и неколико деценија, па су били превладавани. Као што је политичко јачање држава на Западу ограничавало универзалистичке претензије Византијског царства, тако је и јачање Цариградске патријаршије и ширење мисионарства на словенске народе и земље онемогућавало црквени универзализам Римске патријаршије.

Византинци су били ужаснути дрскошћу папства чији представници су се усуђивали да изнова формулишу догму, што је могао да учини само васељенски сабор, као и да полажу право на духовну и свјетовну власт. Са византијске тачке гледишта, папа је могао бити само „први међу једнакима“. За вријеме понтификата цариградског патријарха Сергија (999-1019) папино име је избрисано из диптиха Цариградске патријаршије. Била је то реакција на званично увођење концепта *patre filioque* у Символ вјере Римске патријаршије, што се догодило 1014. године за понтификата папе Бенедикта VIII (1012-1024).

Током 1024. године су вођени преговори о разграничењу интересних сфера, с тим да цариградска патријаршија буде призната као „универзална у својој сфери“. Папство тог времена је пристало на уступак, али је он одба-

чен двије деценије касније услед јачања Клинијевског покрета унутар римске цркве. Папа Лав IX (1049-1054) и његова курија били су под великим утицајем тзв. Псеудо-Исидорових декрета који су били базирани на апсолутном примату римске цркве и превласти римског папе у хришћанском свијету.

Постојало је неколико тачака сукоба Рима и Константинопоља половином XI вијека. Обје стране су се разилазиле у догматским, литургијским и обредним питањима.

1. Основно спорно догматско питање било је учење о происхођењу Светог Духа. Још на Другом васељенском сабору у Константинопољу 381. године усвојено је учење да Свети дух исходи из Оца. Међутим, у VI вијеку у Шпанији, а потом од IX вијека на цијелом Западу усвојена је пракса да Свети Дух исходи из Оца и из Сина (*patre filioque*). Ова промјена у догматском учењу тада још увијек јединствене хришћанске цркве наишла је на изричиту осуду Цариградске патријаршије, јер се њоме уводи дијархија у Свето тројство, те укида монархија Бога Оца и јер су оваквом одлуком биле прекршене одредбе васељенских сабора, што је од почетних вијекова хришћанства било забрањено.
2. Основно спорно литургијско питање било је везано за врсту хљеба која се користи у светој тајни причешћа. У евхаристији Цариградске патријаршије у употреби је био квасни хљеб (*ἄρτος*), а у литургијској пракси Римске патријаршије бесквасни хљеб (*азима*). На Западу је бесквасни хљеб схватан као симбол чистоте и светости, а на Истоку као симбол смрти и хладноће. На Истоку је квасни хљеб схватан као симбол живота и топлоте, а на Западу као симбол кварљивости и трулежи.
3. Најважнија спорна питања обредног карактера била су: целибат свештенства и пост суботом. На Западу је током раног и развијеног средњег вијека углавном инсистирано на целибату свештенства. С друге стране, на Истоку је још од Пето-Шестог (Трулског) сабора, који је био 691/692. године, одлучено да се епископи не могу женити, али кан-

дидати за свештеника морају бити ожењени да би добили епархију односно примили свету тајну свештенства. Што се тиче поста суботом, ова пракса је постојала у областима под јурисдикцијом Римске патријаршије, гдје су вјерници постили суботом, јер су се подсјећали на сахрањено тијело Исуса Христа дан након његовог страдања на крсту. С друге стране, на Истоку, се није постило суботом, јер је то био дан радости односно дан када је по хришћанском предању био створен свијет.

Несугласице између Римске и Цариградске цркве почеле су у другој половини 1053. године. По жељи цариградског патријарха, охридски архиепископ Лав послао је писмо у Рим. У њему су били наведени аргументи против обичаја поста суботом и једења крви удављених животиња, који су били уобичајени на Западу. Крајем 1053. године из Рима је упућено писмо насловљено на Михаила Константинопољског, јер је папа мислио да је цариградски патријарх Михаило Керуларије био аутор писма које је потписао охридски архиепископ. Иначе Керуларије је постао цариградски патријарх у марту 1043. године, а његов понтификат је трајао до новембра 1058. године.

У папином писму није било одговора на оптужбе охридског архиепископа, већ су изнесене контраоптужбе на штету цариградске цркве и опширно изложена теорија о апсолутном примату римског папе. Тон папиног писма је био врло оштар, „попут обраћања строге мајке непослушној кћери“, како се изразио један савремени историчар.

Почетком 1054. године из Константинопоља су папи послата два писма: патријархово и царево, али она нису сачувана у првобитном облику, а њихов текст се може реконструисати из папиних одговора. Оба су била помирљивог карактера, позивала на слогу, јединство и савез. Византијском цару су одговарали добри односи са папством, јер су у ово вријеме вођене борбе против Нормана у Јужној Италији, у којима је папство било значајан савезник византијских царева.

Папин одговор услиједио је почетком прољећа 1054. године. Папа је цару упутио благослов и поштовање. У мају 1054. године у Константинопољ је стигло папино изасланство које су чинили кардинал Хумберт, Петар,

надбискуп Амалфија и Фридрих, канцелар римске цркве. Они су боравили у Цариграду до краја јула 1054. године. Важно је истаћи да током њиховог боравка у Константинопољу, западни свијет није имао патријарха. Наиме, у јулу 1053. године, папа Лав IX се сукобио са Норманима код вароши Чивитате, али је тешко поражен. Био је заробљен у норманском затвору у Беневенту до априла 1054. године. Тада је враћен у Рим, гдје је умро. Његов насљедник на престолу Св. Петра, папа Виктор II (1055-1057) изабран је више од шест мјесеци након црквеног раскола.

Током боравка у Константинопољу римски легати су наступали са позиција апсолутног папског примата, иако такав није постојао ни на Западу, и сматрали су себе судијама које су дошле да, по ријечима кардинала Хумберта, „провјере правовјерност цара, сената, народа и клира у Византијском царству“.

Већ је сусрет легата са византијским царем наговијестио будуће сукобе. Они су наступили арогантно, нису учинили проскинезу и говорили су против цариградске цркве. Убрзо потом је уследио и једини званичан састанак легата са цариградским патријархом Михаилом Керуларијем. По свједочанству самог Керуларија, који је касније послао писмо антиохијском патријарху Петру III (1052-1056), легати су наступили охоло и дрско. Они су предали патријарху „запечаћену посланицу“ и отишли. У Були екскомуникације, коју су легати у јулу 1054. године оставили у цркви Св. Софије, кардинал Хумберт наводи да је патријарх Михаило ускратио легатима пријем и разговор.

У ствари, неспоразум је настао из два разлога. Први је био протоколарне природе. Пошто је састанак одржан у патријаршијском двору пред окупљеним Синодом цариградске патријаршије, Ромеји су очекивали да ће легати поштовати протокол, учинити проскинезу патријарху и сјести иза грчких митрополита окупљених на Синоду. Латини су ово схватили као увреду, јер су у складу са Псеудо-Исидоровим декретима себе сматрали значајнијим не само од грчких митрополита, већ и од самог цариградског патријарха. Они су тражили мјесто председавајућег на Синоду, што им је патријарх одбио.

Други узрок неспоразума била је „запечаћена посланица“ односно писмо папе Лава IX упућено цариградском патријарху. Патријарх је утврдио да је писмо кривотворено и испуњено „преварама и измишљотинама“, те од-

био да даље разговара са легатима сматрајући да они нису стварни представници папе Лава IX. Веома је вјероватно да су легати отварали писмо, да би се у складу са његовим садржајем припремили за разговор с цариградским патријархом. Међутим, оно што је највише навело Михаила Керуларија да посумња у легате је био садржај писма. То писмо било је папин одговор на помирљиво писмо цариградског патријарха упућеног почетком 1054. године. У њему су изнесени оштри напади и оптужбе према цариградском патријарху, као и на штету грчке цркве, па је помислио да је ријеч о превари.

Током боравка легата у Константинопољу, вођен је теолошко-литерарни сукоб између кардинала Хумберта и Никите Ститата, монаха Студитског манастира, најбољег богослова у Константинопољу. Повод за сукоб био је *Дијалої*, спис кардинала Хумберта, у којем су изнесене бројне оптужбе на штету грчке цркве. Никита Ститат је одговорио списом у којем се образлаже зашто је потребно при светој тајни причешћа користити квасни хљеб, као што чине Византинци, а не бесквасни, како то чине Латини. Потом је кардинал Хумберт одговорио списом *Responsio sive contradictio* (*Огјовор или њро-ишивљење*) у којем су изнесене врло тешке, па чак и вулгарне оптужбе на рачун Никите Ститата. Легати се нису задовољили ови списом, па су Ститата оптужили пред царем Константином IX Мономахом. Плашећи се да ће се сукоб са легатима одразити на политички савез против Нормана у Јужној Италији, цар је сазвао састанак у манастиру Студион, на којем је стао на страну легата и натјерао Никиту Ститата да се покаје због свог списка.

Након овог догађаја није било реакције цариградског патријарха. Без обзира на то, 16. јула 1054. године римски легати су ушли у цркву Св. Софије и на олтар положили Буду екскомуникације, која је наводно била уперена против цариградског патријарха, а не против цара и народа у Византијском царству. У суштини она је садржавала низ оптужби против учења цариградске цркве која су проглашена јеретичким или упоређена са раније осуђеним јеретичким учењима.

Након овог чина легати су се званично опростили од цара, не рекавши му шта су учинили, а онда напустили Константинопољ. Пошто је било потребно извјесно вријеме да се Була екскомуникације преведе са латинског на грчки језик, цариградски патријарх и византијски цар су са њеним садржајем упознали 18. јула. Цар је затражио да се легати врате у престоницу. Они

су се вратили идућег дана, али су одбили да разговарају о садржају Буле екскомуникације, као и о сазивању васељенског сабора, што је био приједлог цариградског патријарха. Након тога су коначно напустили Цариград.

Дан касније, односно 20. јула 1054. године сазван је Синод цариградске патријаршије, када је бачена анатема на Булу екскомуникације, легате, њихове помагаче и све оне који се слажу с њима. Тако је дошло до Великог црквеног раскола односно подјеле јединствене хришћанске цркве на римокатоличанство и православље. Стицајем различитих историјских околности, које су наступиле у наредним вијековима, без обзира на бројне покушаје, овај црквени раскол до данас није превладан.

РЈЕЧНИК СТРАНИХ ПОЈМОВА

диптих - списак имена живих и упокојених који су се помињали у молитвама током Литургије.

дијархија - двовлашће, облик власти у којем двојица владара истовремено управљају државом.

евхаристија (грч. εὐχαρίστια - „благодарење“) - најважнија хришћанска света тајна, позната и као Причешће.

понтификат - владавина или служба папе у Римокатоличкој цркви.

Владавина Исака I Комнина (1057-1059)

Нakon смрти Константина IX Мономаха, на византијски царски престо дошла је Теодора, ћерка цара Константина VIII. Она је у том тренутку била једини преостали припадник Македонске династије. Владала је од јануара 1055. до августа 1056. године. Она је одредила и будућег цара, чиновника војне администрације, који је био познат као Михаило VI Стратиотик (1056-1057).

У пролеће 1057. године, током обиљежавања Велике недеље, цар је по традицији дијелио одликовања онима који су се највише истакли током претходне године. Члановима Сената и чиновницима је додијелио бројна признања и унапређења, а двојицу искусних војних команданата, Исака Комнина и Катакалона Кекавмена је увриједио, иако није имао разлог за то. Овај поступак утицао је на организовање завјере војних команданата, који су у јуну 1057. године прогласили за цара Исака Комнина. Почео је нови грађански рат, у којем је малоазијска војска стала на страну узурпатора, док су европске трупе и престоничке јединице биле наклоњене актуелном цару. До одлучујуће битке дошло је у равници између Никомедије и Никеје у августу исте године. Побиједио је Исак Комнин. Дан касније избила је побуна у Константинопољу и Михаило VI је збачен са власти, али није прогнан нити ослијепљен.

Значајну улогу у преврату је имао и цариградски патријарх Михаило Керуларије, који је након црквеног раскола имао огроман ауторитет у Константинопољу. Између новог цара и патријарха склопљен је договор о разграничењу утицаја. Исак Комнин се одрекао управе над црквом Св. Софије,

што је била једна од ингеренција византијског цара, а патријарх је обећао да се неће мијешати у послове свјетовне власти.

Међутим, у покушају да поправи штету насталу током владавине претходних царева, Исак I Комнин је доносио радикалне одлуке. Наредио је да се изврши конфискација огромних земљишних посједа, који су дјелимично били под контролом цариградске патријаршије. Тако је дошло до отвореног сукоба између цара и патријарха, који је, како преноси византијски хроничар Јован Скилица, једном приликом обуо пурпурне чизме и пријетио цару свргавањем с престола. Након што је патријарх Керуларије, у новембру 1058. године, напустио престоницу са идејом да посјети манастир у близини Константинопоља, царска гарда га је ухватила и одвела у прогонство. Пошто Керуларије није желио да поднесе оставку, ван Константинопоља је организовано суђење патријарху. Оптужницу је саставио и прочитао историчар Михаило Псел, који је неправедно оптужио патријарха за различите јереси и пороке. Током суђења, разочарани Керуларије је умро.

Иако је побиједио Печенеге током 1059. године, због поступка према смјењеном патријарху, цар Исак Комнин је изгубио повјерење становника Константинопоља. Крајем 1059. године је добио грозницу током лова. Стање му се убрзо погоршало и било је јасно да ће умријети. На самрти је донио контроверзну одлуку да престо наслиједи Константин Дука, припадник чиновничке аристократије. Сматра се да је на то највише утицао Михаило Псел, који је временом постао веома утицајан у Константинопољу.

Владавина Константина Х Дуке (1059-1067) и Романа IV Диогена (1068-1071)

Нови цар је био припадник чиновничке аристократије. Значајно је смањено издатке за војску, а омогућио куповање чиновничких звања и положаја. Током његове владавине финансијска криза се још више погоршала. Након неколико деценија мира, на византијским границама на западу, сјеверу и истоку појавили су се нови непријатељи којима се ослабљена византијска војска све теже супротстављала. У јужној Италији на рачун царства ширили су се Нормани предвођени војсковођом Робертом Гвискардом. Мађари су 1064. године освојили погранично утврђење Београд. Исте године са сјевера су на Балканско полуострво провалиле хорде Уза и страшно опљачкале некадашње бугарске територије, Тракију, Македонију и Тесалију. Страх од „варвара“ је био толико велик, да историчар Михаило Аталијат наводи да је *читаво евројско сѣлановништво иланирало да се исели*. Ипак, велика епидемија међу Узима је ослободила Византију. Они који нису умрли, вратили су се у прекодунавске области или су ступили у царску војску.

Ипак, највећи непријатељ појавио се на истоку. Били су то Турци Селџуци. Ово племе први пут се помиње у другој половини X вијека у Трансоксанији, азијској области која се простирала између ријека Окс и Јаксарт, југоисточно од Аралског мора. Ту су убрзо прихватили сунитску традицију ислама. У то доба Селџуци су били номадско племе, које је пљачкало околна племена, а били су познати као вјешти јахачи и добри стријелци. До 1045. године под својим првим султаном Тугрул Бејом су освојили територију некадашње Персије, а 1055. су освојили и Багдад, након чега је калифа био само

вјерски поглавар исламског свијета. Њихов главни војни циљ био је рушење Фатимидског калифата у Египту, чија држава је контролисала подручје Сирије и Палестине. Између Селџука и Фатимида су постојале оштре вјерске супротности, јер су Фатимиди били припадници шиитске исламске традиције.

Још 1045. године, након смрти јерменског краља Јована Смбага, велики дио Јерменије је припао Византији, по споразуму који је двије деценије раније склопљен са царем Василијем II. Тако је нестала држава која је била „тампон зона“ између Византије и Селџука. Селџуци су је постепено пљачкали, а половином пете деценије XI вијека су освојили централне области Јерменије. Након унутрашњих борби међу Селџуцима, изазваних смрћу Тугрула Беја 1063. године, нови султан је 1064. године постао Алп Арслан. Он је наредне године упао у Јерменију и освојио њен главни град Ани, а потом опљачкао Киликију и 1067. године освојио Цезареју у Малој Азији.

Након смрти Константина X на престо је почетком 1068. године ступио војсковођа Роман IV Диоген, који се оженио Евдокијом, супругом претходног цара. Током наредне двије године, он је организовао војне походе на исток, у Сирију и Јерменију. Ипак, 26. августа 1071. године, византијска војска је тешко поражена у ноћној бици код вароши Манцикерт. Потребно је истаћи да је пораз уследио након издаје Андроника Дуке, непријатељски настројеног према тадашњем цару. Роман IV је био заробљен.

Међутим, по Византијско царство су много погубније биле посљедице **битке код Манцикерта** односно посљедице догађаја који су услједили након битке. Још једном се показало колики углед је институција византијског цара имала у средњовјековном свијету, поготово међу народима које су Византинци погрдно називали „варварима“. Алп Арслан није желио да ратује против Византије, већ против Фатимидског калифата. Након обављених преговора, Роман IV је ослобођен из турског заробљеништва. Договорено је да царство плати огроман годишњи данак, преда освојене градове у Сирији и Јерменији, те Селџуцима пошаље помоћне одреде за рат против Арабљана.

Међутим, породица Дука и њени помагачи у Константинопољу су на вијести о поразу у Јерменији организовали државни удар. Царица Евдокија је послата у манастир, а на престо је ступио Михаило VII Дука (1071-1078). На путу ка Константинопољу Роман IV и остаци његових преживјелих трупа

након битке код Манцикерта два пута су се сукобили са војском која је била одана Дукама. Након једног пораза, бивши цар је понудио предају, под условом да му буде гарантован безбједан одлазак у манастир. Иако су то обећање потписала три митрополита, по доласку у Цариград, Роман Диоген је ослијепљен, након чега је умро у љето 1072. године.

Нова цариградска влада није жељела да испуни одредбе споразума са Селџуцима. Тек тада се пораз код Манцикерта претворио у катастрофу. Турци Селџуци су заузели огромне дијелове Мале Азије, и ова најважнија византијска област је била изгубљена за Византију. Иако су током XII вијека и владавине династије Комнин (1081-1185), Византинци успјели да поврате поједине дијелове Мале Азије, они више никад нису у потпуности контролисали ову територију, која је вијековима била „жила куцавица“ Византијског царства. Поједини историчари сматрају да је губитак Мале Азије представљао „почетак краја“ Византијског царства.

Избор из кориштене литературе

- A. Kaldellis, *The New Roman Empire, A History of Byzantium*, New York 2024.
- М. Каплан, *Византија*, Београд 2008.
- Ј. Кодер, *Византијски свет, Увод у историјску географију источної Медитерана током византијске епохе*, Београд 2011.
- П. Коматина, *Црквена историја Византије од краја иконоборства до смрти цара Василија I*, Београд 2014.
- Б. Крсмановић, *Е, е шта је то? Ениси у војном врху Византијског царства (780-1025)*, Београд 2018.
- Д. Оболенски, *Византијски комонвелт*, Београд 1996.
- Ч. М. Одал, *Константијин и хришћанско царство*, Београд 2013.
- Г. Острогорски, *О веровањима и схватањима Византијанаца*, Сабрана дела Георгија Острогорског, књ. V, Београд 1970.
- Г. Острогорски, *Историја Византије*, Београд 1998 (фототипско издање).
- The Oxford Dictionary of Byzantium* I- III, Oxford-New York, 1991.
- Оксфордска историја Византије*, прередио С. Манго, Београд 2004.
- W. Treadgold, *A history of the Byzantine State and Society*, Stanford 1997.
- Ф. Успенски, *Историја Византијског царства*, I (од 6. до 9. вијека), Београд 2000.
- Ф. Успенски, *Историја Византијског царства*, II (Период Македонске династије 867-1057), Београд 2000.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна и универзитетска библиотека
Републике Српске, Бања Лука

94(495.02)(075.8)

БАБИЋ, Борис Ж., 1978-

Историја Византије : (од Константина Великог до битке код Манцикерта) / Борис Бабић. - Бања Лука : Универзитет у Бањој Луци : Филозофски факултет, 2026 (Источна Илића : Print shop). - 204 стр. : илустр. ; 24 cm

Тираж 100. - Библиографија: стр. 203.

ISBN 978-99997-45-19-2

COBISS.RS-ID 144023553